

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS IMRE JÓZSEF
NICOLAE BALOTÁ
BECZE ÁGNES
DEMÉNY PÉTER
FILEP TAMÁS GUSZTÁV
GÁL MÁRIA
GERGELY TAMÁS
GÖMÖRI GYÖRGY
KIRÁLY GÁBOR
KÜRTI BÍBORKA
LAKATOS-FLEISZ
KATALIN
LÁSZLÓ ZSUZSA
LÁZÁR KINGA
OVIDIU PECICAN
PRONTVAI VERA
ROSTÁS ZOLTÁN
SZABÓ RÓBERT CSABA
SZARKA LÁSZLÓ
TÁRNOK ATTILA
VISKY ANDRÁS

6

KITELEPÍTÉS, KIHELYEZÉS

III. FOLYAM
2026.
JÚNIUS

XX

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXVII/6. • 2026. JÚNIUS

TARTALOM

ISKY ANDRÁS • Három történet <i>A fogság és szabadulás</i> könyvéből (próza)	3
ISKY ANDRÁS – PRONTVAI VERA • Nem maradhatunk ártatlanok. Beszélgetés a művészet erkölcsi tétjéről, a közös történet felelősségéről és az el nem vehető szabadságról	6
NICOLAE BALOTÁ • „Az áldozathozatal elengedhetetlen egy egyenesen élt életben”. Válaszok Ovidiu Pecican kérdéseire (<i>Balázs Imre József fordítása</i>)	13
GERGELY TAMÁS • Hajsza (próza)	19
SZARKA LÁSZLÓ • A homogén szláv nemzetállam ideája. Edvard Beneš köztársasági elnök dekrétumai és a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei	24
GÁL MÁRIA • Tizennégy év és két lila betű	33
SZABÓ RÓBERT CSABA • A műkedvelői és professzionális színház között. Két esettanulmány. Sütő András – Hajdu Zoltán: <i>Mezítlábas menyasszony</i> és Simon Magda: <i>Százházas lakodalom</i> című előadásainak elemzése	38
KÚRTI BÍBORKA • Perspektívák, emlékezet és az emberi/állati elbeszélés feszültségei. Selyem Zsuzsa: <i>Moszkvában esik</i>	49
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A tanári kihelyezések története és Cs. Gyimesi Éva akciói	54
LAKATOS-FLEISZ KATALIN • Élet egy spirituális Gulagban. Bruno Dumont <i>Camille Claudel 1915</i> című filmjéről	64
LÁZÁR KINGA • „Írok, mert az anyám nem tehetette.” Matrilinéaris örökség mint önreprezentációs eszköz a <i>Reinventing the Enemy's Language</i> című antológiában	71
TÁRNOK ATTILA • A Karib-térség angol nyelvű regényirodalma: női szerzők	82

■ TOLL

GÖMÖRI GYÖRGY • Vásárhelyi látogatás 1999-ben	90
---	----

■ HISTÓRIA

FILEP TAMÁS GUSZTÁV • Kemény Zsigmond 1848-ban	92
--	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

MAROSÁN BENCE PÉTER • A *Kontextus és fenomen* kontextusa.

Egy önismeretető kísérlete 102

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Lemenni a magasparthoz 110

LÁSZLÓ ZSUZSA • Legyetek tanítvánnyá 112

BECZE ÁGNES • Vivaldi a Gyomorban és a klausztrofób hazátlanság 115

TAMÁS DÉNES • A mediatisáltság átnézeti terében 118

■ TALLÓ

ROSTÁS ZOLTÁN • A szociográfia új fóruma 121

■ ABSTRACTS

..... 124

■ KÉP

KIRÁLY GÁBOR

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÖRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Bethlen Gábor Alap, az Iskola Alapítvány, a MOL Románia, a Nemzeti Kulturális Alap és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 120 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

ISKY ANDRÁS

HÁROM TÖRTÉNET A FOGSÁG ÉS SZABADULÁS KÖNYVÉBŐL

A Sátán Brăilán

■ Vannak, akik szerint ez a történetet Richárd rabbival esett meg, mások Szent-életű Ferenc tanítványi körének tulajdonítják, többen a zsilávi Nicu Hart gyanítják a történet főszereplőjének. Szavahihető Kárpátokon túli források némelyike azonban Raffaellel, a leghosszabb szakállú bölccsel hozzák összefüggésbe, aki úgy tanított évtizedeken át a Duna menti halászházak és kereskedők városában, hogy egyetlen lélek sem jutott el az igazság ismeretére.

A monda szerint Raffael minden erejét az Írás tanulmányozására fordította, sőt olyan komolyan vette a tanulást, hogy személyes barátságot kötött az Írás minden szavával, a szótagok ritmusára vett levegőt, és a szóközök csendjével tért nyugovóra. Bukovinától Dobrudzsáig szent ember hírében állt, mindhiába, saját városában nem akadt ember, aki példaadó élete vagy tanításai iránt érdeklődött volna. Adtak-vettek, szép házakat építettek, halászhajóikkal és díszes hajóikkal Bécsig vagy a fekete-tengeri kikötők érintésével Konstantinápolyig hajóztak, lányaiknak a legjobb családokból szereztek férjet, fiaikat kiskoruktól a pénz szeretetére oktatták. Raffael tanácsalansága nőttön nőtt, nem tudta, mitévő legyen, hogy az Írás szavai a szívekig hatoljanak, boldogságra bírva a jólétben, folyamatos versengésben és egymás becsmélésében örömet lelő embereket.

Egy napon a leghosszabb szakállú bölcs kihirdette, hogy a kinyilatkoztatás ünnepén nem a szent hajlékban, hanem a Császár-kertben várja a hallgatóságot. Azt ígérte, hogy ezen a napon látható módon megjelenik a Sátán, és aki csak akarja, saját szemével meggyőződhet róla. Jöttek is Brăila lakói, olyan sokan, amennyien még soha nem mutatkoztak, sem a fényűző temetési szertartásokon, sem a napokig tartó menyegzőkön, de még a legnagyobb sátoros ünnepeken sem, amikor kereskedőbódék és lacikonyhák lepték el a tágas főteret. Mikor Raffael meggyőződött afelől, hogy a város apraja-nagyja ott tolong a kertben, és feszült várakozással tekintenek rá, a Tíz szó felolvasásába kezdett. Még el se jutottak a „*ne legyenek neked idegen isteneid én előttem*” törvényig, a jelenlévők már nem Raffael hangját hallották, hanem az Örökkévalóét, aki késznek mutatkozik átnyújtani nekik ismét a szövetség ígét, hogy az ő népévé tegye őket újra, pontosan úgy, ahogy a Sínai-hegyen történt a kőtáblák átadásakor. Mindenkinek a szívét eltöltötte a megbánás és a tanítójuk iránti szeretet. Attól kezdve szomszjas lélekkel hallgatták és mindenben követték tanítójukat.

Ha valaki azt kérdezte tőlük, látták-e azon a napon a Sátánt megjelenni, ahogyan a szent ember megígérte, egytől egyig azt válaszolták: – Bizony nem is egyet! Mindenki, aki ott volt, a saját szemével győződhetett meg, hogy a Sátán kilép az emberek szívéből, és futva elhagyja a várost.

Ha pedig még tovább erősödtek, és azt kérdezték, ugyan honnan tudhatják, hogy valóban az történt, amit láttak, és nem csak gyermekes képzelgés vett rajtuk erőt, akkor a kíváncsiskodók ezt a választ kapták: – Ők márpedig bizonyosan tudják, hogy maga a Sátán volt az, mert senki nem a másik emberből látta eltávozni a békétlenség démonát, hiszen valamennyien meggyőződtek afelől, hogy a saját szívükből menekült el a denevérszárnyas gonosz.

Madarak

■ Volt a máramarosszigeti börtönben egy fogoly, aki leginkább csendes, szűnni nem akaró dúdolásaival tűnt ki a többiek közül. Beszélni nem beszélt, legfeljebb olyankor szólalt meg, ha elkészönt valamelyik rabtársától, akit egy másik cellába költöztettek, éhen halt vagy a siralomházba vittek. Valódi nevérol már mindenki megfélekedezett, a régebbiek Szalonkának, az újabbak Kedvesnek, az örök Gică Poponarunak szólították. Sokat böjtölt, a napi adagot gyakran megvonta magától, és ha el is fogyasztotta, nem mulasztotta el egy részét a cella ablakpárkányára gyülekező madarak elé kiszórni. Titokban, hogy lehetőleg senki ne szerezzen róla tudomást.

– Ő az egyetlen igaz ember közöttünk, és még a szent bolond foglyoknál is bölcsebb – vélekedett róla Alex Petri, és máris mondta az esetre érvényes szentírási idézetet. – Meg van írva a Példabeszédek könyvében, hogy „az igaz törődik még állatjának kívánságával is”.

Szalonkáról azt beszélték, hogy az üldöztetések első hulláma kezdetétől a hírhedt zsilávai börtönnek volt az őre, amelyben később ő maga is raboskodott, mielőtt Máramarosszigetre szállították.

Egyszer, a nagy tél idején, amikor csonttá fagyott madarak csapatostól hulltak a börtönudvar kövére, a háztetőkre és a bádoggal fedett őrbódékra, Gică Poponaru felfigyelt a fegyház felett köröző kékcsókarajra. Feltűnt neki, hogy mindig ugyanarra a párkányra szállnak le, és ugyanazon cellablak elé sorakoznak fel. Egy kéz a rácsokon keresztül ennivalót szórt ki nekik, apróra tört, száraz turtojt, fekete kenyérhéjat, sőt még a déli levesben úszkáló, különös értékkel bíró mócsingokból is juttatott nekik.

Egy zavarodott elméjű fogoly, gondolta Gică Poponaru fegyőr, majd csak jobb belátásra bírja a gyomra.

A madarak egyre nagyobb számban jöttek, a kékcsókák között mátyásmadarak, szajkók és cinkék is feltűntek. Egy idő után elhagyták a megszokott ablakot, és egy másik párkányra repültek, máskor pedig az egyik magánzárka ablakánál gyülekeztek. Ott is jutott nekik mindennapi eledel, pedig az izolátorban a foglyok legfeljebb három naponként kaptak húszdekányi üres kenyeret.

Napok teltek el így, amikor Gică Poponaru egyszer arra lett figyelmes, hogy a madárhaj a halálra ítélték zárkasora egyik ablakpárkányán gyülekezik, és miután megkapták napi adagjukat ott is, közös énekléssel bírták örömmre a kivégzésére várakozó ismeretlen fogoly szívét. Volt, hogy vértől csöpögő, nyers húsdarabkákat tett ki nekik egy fénylő, fehér kéz, a madarak pedig nagy áhítattal osztották meg egymással és fogyasztották el azokat is.

A szabadnapjait munkanapokra váltotta Gică Poponaru, csak hogy nyomon követhesse a madarak útját.

Az egyik reggel a raj csak némán, elveszetten röpködött a börtön belső udvara felett, és nem ereszkedett le egyik párkányra sem.

Gică Poponaru megértette, hogy azon a hajnalon végezték ki a madarakat a saját húsaival etető boldog fegyencet, nem történhetett másként.

Nagy izgalom lett úrrá rajta, munkaideje lejártával nem bírta elhagyni a börtön épületét. Rábírta az egyik munkatársat, adja át neki az éjszakai szolgálatot. A madarak egész éjszaka nem hagyták abba a néma körözést, a gyengébbek ájultan zuhantak a szögesdrótok közé.

Reggel Gică Poponaru kihallgatásra jelentkezett Cocoşatu börtönparancsnoknál. Habozás nélkül írásba adta, hogy nem hajlandó tovább őrizni az önkényesen elítélt rabokat, és készen áll a sorsukban osztozni.

Rák

■ Abban a felfoghatatlanul boldog időszakban, mikor még mindenüvé elkísérhette mesterét, a legkisebb tanítvány egyszer egy belvárosi színház zsúfolt nézőterén találta megát, a kíváncsi nézőseregben. A mester hozzá egyáltalán nem illő, élénk színű, csíkos, inkább a jelmezek feltűnő egyediségére, mint hétköznapi vagy akár ünnepi viseletre emlékeztető zakót húzott magára, és a színpadon foglalt helyet, egymást keresztező fénynyalábok ragyogásában. Egy szép fejű, idős férfi ült mellette, aki a legkisebb tanítvány mesterének a mestere volt, és akit a tanítvány még sohasem látott. Az idős mester, a legkisebb tanítvány mesterének a mestere olyan öreg volt már, hogy a ráirányított fények áthatoltak a testén, mintha réges-régen kilépett volna a velünk múlt időből, és csak néhány tűnékeny pillanatig tért volna vissza közénk. Nem is ő, hanem a benne megjelent és az őt kitöltő kétségtelen valóság, amiben földi életünk során csak egészen kivételes pillanatokban van részünk, és ami nélkül olyanná leszünk, mint a zengő érc és a jégverésben pengő cimbalom. Nem vetett árnyékot. Igencsak meresztenie kellett a szemét annak, aki látni is akarta, és nemcsak hallani az idős mestert. Voltak, akik a nem odaillő világítást okolták, mások pedig félhangosan a színházi világosítók szakértelmét vonták kétségbe. Legjobban azok jártak, akik lemondtak a látásról, és önmagukba fordulva egyedül a két mester szavának a visszhangjaira figyeltek, semmi másra nem ügyelve. A legkisebb tanítványt azonban sokkal erőteljesebben vonzotta kettőjük szemlélése, semmint lezárhatta volna szeme ablakát. Eltökélte magában, hogy egyetlen részletet sem hagy figyelmen kívül, valamennyi érzékszervét kitárta hát a színpadi történések előtt, mint aki titokban még egy utolsó próba elé állítja az idegen fényekben és csaknem egyetlen öltözetben a színpadon mesterével beszélő vakmerő mesterét, még mielőtt mindent maga mögött hagyva nyomába szegődne és követésére szánná el magát. Az a gondolata támadt, hogy mestere a hiúság kísértésébe esett, és az ő feladata szembe fordítani őt pillanatnyi eltévelyedésével. Amikor lement a bíbor függöny, és a révült közönség csendben szétszéledt, a legkisebb tanítvány egész testében remegve fölkapaszkodott a színpadra, hogy feltárja a szívét és megintse mesterét. A két férfi a függöny mögött beszélgettek, még mindig ülve, mint akik észre sem vették, hogy nyilvános szóváltásuk a végéhez ért. A mester kitörő örömmel fogadta a legkisebb tanítványt. Egyszerű szavakkal elmondta neki, hogy tüdejét hatalmába kerítette a rák, és még az idős mester előtt el fog távozni a láthatóan élők sorából. Felállt a helyéről, kibújt harsány zakójából és a legkisebb tanítványra adta. Kísérd haza az öreget, mondta, és elhagyta a színpadot.

VISKY ANDRÁS – PRONTVAI VERA

NEM MARADHATUNK ÁRTATLANOK

**Beszélgetés a művészet erkölcsi tétjéről,
a közös történet felelősségéről és az el nem vehető
szabadságról**

**A fogság szituációjában
az a kérdés vetődik fel
a legélesebben, hogy
létezik-e a szabadság-
nak az a formája, ami
nem vehető el az em-
bertől. A kisebb-
nagyobb politikai
átrendeződések idején
nyilvánvalóvá válik,
hogy igenis létezik.**

■ *Prontvai Vera: Olvasva a Kitelepítést, a drámaídat és a kapcsolódó szakirodalmat, azt látom, hogy sokan a traumaolvasat felől elemzik ezeket a remekműveket. Holott te sűrűn nyilatkozod azt, hogy a trauma szót nem szereted használni.*

Visky András: A Babeş-Bolyai Tudományegyetem egyik habilitációs előadásán Bartha Katalin Ágnessel arról kezdtünk beszélgetni, hogy voltaképpen mi is a történelem személyes vagy közösségi olvasata. A maga folyamatosságában tekintjük-e a történelmet? Ha igen, miért? Hiszen törések, megtorpanások és nulla-szituációk is előállnak. Minél inkább eltávolodunk az időben egy adott eseménysortól, annál inkább folyamatában látjuk, amikor pedig benne vagyunk, akkor töredékesnek érzékeljük. A trauma szó törést jelent. Én pedig minden helyzetben arra törekszem, hogy ezt az oppozíciót feloldjam. Azért, hogy ne pusztán terhet, hanem lehetőséget is jelentsen. A történelmet, a saját történetemet, vagy általánosabb értelemben a lezárt időt, a múltat inkább örökségnek tekintem. El-múlt, de velem van. Tartósan szélsőségesen bánt velem, de hiába tagadnám meg, belőle vagyok. Az örökség magában hordozza a történetemet, folyamatosnak mutatja az időt, miközben, mint a születés, valami sosem látottat is hozzáad a világ arcához. Lezártága arra vár, hogy megnyissuk és felismerjük benne önmagunkat.

P. V.: Olyan karaktereket ábrázolsz a műveidben, akik mentális vagy fizikai barakkban, fog-

ságban élnek. A barakkdramaturgia terminusát is te vezetted be a színházelméletbe. Olyan helyzeteket írsz le, amikor a szereplők azt érzik, hogy Isten elfordította róluk a tekintetét, viszont olyan találkozással végződnek, amelyben az átélt traumatikus helyzet egy egészen másként értelmezett traumával társul, ez pedig az Istennel való találkozás extázisa.

V. A.: Nehéz szívvel használok az Isten szót, megpróbálok számolni azzal, hogy akinek nincs vagy nem volt Isten-élménye, az kívül reked a mondataimon. A bezártság a saját életünk elvesztésének a tapasztalata. Meggyőződésem, hogy az ember szabadságra van teremtve, de azt, hogy mi a szabadság, nem tudjuk valójában. Időről időre újra kell definiálnunk magunknak, föl kell ismernünk, milyen feladatot ró ránk egyénileg és társadalmi szinten. Miközben elsődrendűen nem definíció, hanem nyelven túli tapasztalatok kérdése. Az ember elveszítheti a saját életét, de sohasem individuálisan veszíti el. Mindig másokban vagy másokkal együtt veszíti el. Szembe megy, vagy szembe mehet a saját életével. Amennyiben ez transzcendens esemény, akkor metafizikai kérdésként tevődik fel számunkra, és Isten létezésének vagy az isteni személy hiányának a kérdésével áll párhuzamban. Az örökség elfogadása nekem azt jelenti, hogy elmondható történetté válok, és ez közösségi, sőt gyógyító eseménnyé lehet. Nyelvvé lenni elképesztő szabadságélmény. A fogság szituációjában az a kérdés vetődik fel a legélesebben, hogy létezik-e a szabadságnak az a formája, ami nem vehető el az embertől. A kisebb-nagyobb politikai átrendeződések idején nyilvánvalóvá válik, hogy igenis létezik. Ismeretlen emberek örülnek egymásnak az utcán, egyik pillanatról a másikra elszabadul a lefojtott társadalmi szolidaritás, rácsodálkozunk a másik felemelő különbözőségére. Utána persze a politikai értelemben vett szabadság megeremtése válik közös feladattá, a katarzis intézményesül, erőt ad és bizakodóvá tesz. Mi itt, Kelet-Európában nagy tapasztalattal bírunk a szabadságmegvonás intézményesítésében, de a szabadság intézményeit ügyetlenül, bátortalanul, szegyenlősen építgetjük. A politikai-társadalmi értelemben vett szabadság megnyerése csak nullapont, aki tehát nem bíbelődik a múlt megértő feltárásával, és nem szánja rá magát a szabadság intézményeinek a felépítésére, a függés alakzatait tartja életben. Látjuk, hogy a hatalomváltás nem feltétlenül rendszerváltás is egyszersmind. Azért neveztem valahol a fogság földjét szentnek, mert a lehető legradikálisabban részesített a kriminalizált szabadságformák szubverzív rítusaiban.

P. V.: Sokszor említéd Samuel Beckett kapcsán, hogy ő tulajdonképpen az utolsó olyan színházi ember, aki metafizikai színházat hozott létre. Ebben az értelemben te lennél az utolsó olyan magyar író, aki metafizikai drámákat, verseket vagy regényt ír?

V. A.: Biztosan nem, bár Beckett-re szívesen hivatkozom mint irodalmi-színházi ősré. Sokáig valóban úgy láttam, hogy ő az utolsó drámaszerző, aki a színházat a maga sokezer éves metafizikai terében szemléli. A *Tanítványok* című első darabomban arra teszek kísérletet, hogy folytassam valamiképpen a beckett-i dramaturgiát. Vagy legalábbis próbára tegyem, hogy ti. egyáltalán folytatható-e? Ezért aztán talán nem is igazán színmű a *Tanítványok*, hanem inkább egy szemérmes színházi manifesztó. Tévedtem persze, amikor Beckettet a nyugati civilizáció metafizikus színháza zárókövének tekintettem, Jon Fosse ugyanis az ő dramaturgiáját újította meg, sőt visszahelyezte a várakozást a keresztény eszkatológia dimenziójába, gondoljunk a *Valaki jönni fog* című mágikus-abszurd javaslatára. A *Godot-ra várva* Fosse szemében „a legszagrálisabb modern dráma,

amit valaha írtak”. Jon Fosse bizonyosan a testvérem. Nem vagyok méltó, hogy a saruja szíját megoldjam. Darabjait olvasva olykor elfog a szomorúság Pilinszky Beckett szembeni idegenkedése miatt. Talán gyanakvással tekintett a beckett-i radikális abszurdra, Ionesco teljességgel kívül esik figyelme körén, világháborús élményei mindenesetre a megváltás katolikus alakzatai irányába löktek. Beckett pedig azt javasolta, ne siessük el, tegyünk kísérletet arra, hogy a besztialitást a saját történetünként mondjuk el. Lépjünk be bátran a csend körébe, nincs mitől félnünk, utal vissza Beckett szemérmesen a maga kvéker gyökereire, összeomlott a nyelv, ami elbeszélhetné a történetünket. Mindent elkövettünk a háborúban, amit a görög tragédia számba vesz: bosszú, gyermekgyilkosság, önszerető kulturális incesztusok, az emberi nagyság bálványai előtt bemutatott véres emberáldozatok. Lehetetlen vállalkozás, tudom, hogy regényeimben, vagy persze a dramatikus szövegeimben is az embert mint történetet a bibliai nagy elbeszélésbe írom bele. Ez az én nyelvem, erre jutottam, nem tehetek mást. De hát Beckett is ezt teszi, a *Godot*-ban és *A játszma végében* felmondja a bibliai elbeszélést. Az előbbiben a szentírási szöveget állítja színre, az utóbbiban a megváltásszituációt. Izgat persze a kérdés, hogy létezik-e még nagy elbeszélés, amelyben a késő modernitásban mintha már nem hinnénk. A posztmodern irodalom épp a nagy elbeszélés hiányának a jegyében alkotott nyelvet, odahajlása a töredékekhez jelentős tapasztalat és fontos inspirációs forrás számomra.

P. V.: Visszatérve a traumára: a törés nyelvben való kifejezése is nagyon sajátosan jelenik meg a műveidben. A regényeidben pl. felismerjük néhány versszöveget, ugyanezeket a versrészleteket beemelted a drámaszövegeidbe is. Nem szereted, ha ezt mondom, de szabadversben írsz regényt is. Sok gondolatrítmus ismétlődik ezekben a szövegekben, nagyon letisztult, lecsupaszított a nyelvhasználatod. Ezt a formát határozod meg autista dramaturgiaként pl. Beckett kapcsán.

V. A.: Nagyon jó vagyok abban, hogy különböző hangzatos fogalmakat – *autista dramaturgia, barakkdramaturgia, theatrum theologicum* – javasoljak, de egyiket sem dolgoztam ki rendesen. Inkább poetikus formákként szoktam gondolni ezekre a szóösszetételekre. Nekem azért fontos a dolgok elmondhatósága, történetként való elmesélhetősége, mert úgy látom, az ember történet. Emberi életet él az, akinek története van, sőt elmondható, azaz továbbadható történettel bír. Etikai feladat az, hogy történetté váljunk. A történelemmel szembeni védekezés kérdésében arra a mondatra jutottam az *Illegalisták* prologusában, hogy legjobb védekezés a feltámadás. A feltámadott Megváltó nem tökéletes testben jelenik meg előttünk. Tele van sebekkel. A történelemhez való viszonyt abban látom közös-emberinek, hogy sebeket hordozunk. Az autista dramaturgia kettős hatásként született. Az egyik póluson Pilinszkyt találjuk, aki a mentális megértés helyébe az átváltoztató elmondást javasolja. Versei a performanszokban ismert megcselekedhető cselekményvázakként is értelmezhetők. Ha nem érted a verset, mondd el hangosan. Ezerszer, tízezerszer. Amíg verssé nem válsz magad is. A másik, de semmi esetre sem ellentétes pólust Kertész Imre alkotja a maga autista „játékosával”, aki „évtizedeken keresztül játssza ugyanegy téma immár számtalanadik variációját”. A *Gályanapló*-ban alkotta meg ezt a játékosnak nevezett szereplőt, akit, mint írja Kertész, „természetesen boldognak kell elképzelnünk”. Mindig szíven üt ez a „természetesen”. És persze Kertész boldogságképzelete, ami az evangéliumi meglehetősen botrányos boldogmondásokhoz látszik a legközelebb lenni.

P. V.: Egy sebhely, egy bűnjel, ez hogyan lehet egy műalkotás része, hogyan válhat elemi alkotójává a műalkotásnak?

V. A.: A műalkotás bennünket közösségként tesz tettessé. Erről szól számomra görög színház.

P. V.: Írod valahol, hogy egy jó műalkotás akkor érint meg bennünket igazán, ha azzal szembesít minket, akit megöltünk.

V. A.: Akkor ismétljük el: a regény, az elbeszélés, a színház tettessé tesz. Ami azt jelenti, hogy valamit kell kezdenünk azzal, ami történik. Megtörténhet-e, hogy gyermekeket ölnek meg a közvetlen közelünkben? De hiszen ezekben a pillanatokban is ez történik. Akkor járunk jól, ha a műalkotás – színház, regény, festmény – tettessé tesz. Nekem ez egy spirituális természetű, revelatív tapasztalat a színházi próbafolyamatban. Azok az előadások válnak fontosakká számomra, ahol meggyőződöm afelől, hogy az előadás számít a jelenlétemre. Számít arra, hogy ott vagyok. Ha nem fontos neki, fel lehet állni, és ki lehet menni. De azért ne hagyjuk ott az előadást. Vagy ha igen, akkor a színpadon keresztül menjünk ki. Tegyük egy kört a színpadon, és úgy. Vegyünk részt az üresség botrányában. A színháznak nem kell felmentenie a nézőt, nem ez az önmagával kötött szerződése. A felmentés, vagy más szóval a megváltás, múlhatatlanul az istenek dolga, más szóval „a többi néma csend” tartománya. Alászállnak közénk, középre állítanak, mintha mi volnánk a főszereplő, és megtisztítanak. Azaz katarzisan részesítenek. Biztosítanak törekeny életünk értelme felől. A kortárs színházban persze a végéremehetetlen megnyugtatónak szánt magyarázatokkal helyettesítjük. Hosszú ezer éveken át a színház megnevezte a tettet – Claudius, Medea, Kreón, Klütaimnésztra, Aigiszthosz, Oresztész, Szoljonij, Hedda Gabler –, de ránk hagyta annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy ki valójában a bűnös? Amit a Názáreti így mond ki: „Én istenem, én Istenem, miért hagyta el engem?”

P. V.: Szeretem a munkásságod összehasonlítani Pilinszky János evangéliumi esztétikájával. Ő írja Dosztojevszkijről a Bűn és bűnhődés kapcsán, hogy „Raszkolnyikov te vagy és én vagyok, holott se te, se én nem öltünk embert”. Hasonlót sugallsz te is ezzel a tettetárs-elmélettel.

V. A.: Embert talán nem, Istent bizonyosan öltünk. És amennyiben a keresztény elbeszélés szerint mi Krisztus gyilkosai vagyunk, akkor tulajdonképpen a holokauszterhét és bűnét is magunkon és magunkban hordjuk. Éppen ezért azt hiszem, hogy a később születettek is felelősséggel viseltetnek elődeik bűneiért, mégpedig a történet elmondásának és átélhető továbbadásának a felelősségét. Ha mi az előttünk járók életét nem tekintjük a mi történetünk részének, akkor kiléptünk a kultúrából, és kilépünk a történelemből. Elképesztő társadalmi terhek nyomása alatt élünk, pedig élhetnénk szabadon is. Wittgenstein szerint nyelvem határai világom határait jelölik ki egyben, az irodalmi mű viszont, leginkább talán a vers, világom tágasságát növelik meg. A *Ravensbrücki passió* fegyence „elfelejtett kiáltani / mielőtt földre roskadt”, mi viszont nem felejtethjük el, hogy ő elfelejtett. A ravensbrücki fogoly ránk hagyta a kiáltást örökségül. Pilinszky a passió hagyományába írja bele a névtelen rab halálát. Bach vagy te is, mondaná erre Jon Fosse.

P. V.: A műalkotás hatásmechanizmusát szereted a transzformáció körével illesztrálni. A forma, a műalkotás formája, kiürül a jelentéseitől és a műalkotás hatására a befogadóban ezek a jelentések újra megtöltődnek tartalommal. Pár

éve kezdte el arról írni, hogy ez a mechanizmus nem történhet meg a vér megtapasztalása nélkül.

V. A.: A *Vallomásokban* Szent Ágoston leír egy színházi előadást, egy gladiátorjátékot, ez volt az ő korában az uralkodó színház. Emberek harcoltak egymás ellen az amfiteátrumokban, és a nézők szeme láttára, lelkes támogatásukat élvezve megölték egymást. Az egyik gladiátor leszúrja a másikat, kiontja a véré. Amikor megjelenik a vér, a tömeg elképesztő ekstázisban felüvölt. Hörpint a vérből, olvassuk a Városi István-féle fordításban. Azt hihetnénk, Lukács György alighanem azt is hitte, hogy itt magával a katarzissal van dolgunk. Pedig ez nem katarzis, hanem antikatarzis, nem megtisztulás, hanem elbukás. Az augustinusi leírás egy negatív eucharisztia leírását nyújtja. A colosseumi nézők nem közösséggé, hanem tagolatlan tömeggé forrnak egybe. A másik ember rituális megölésével nem részesülhetünk megtisztulásban. Az eucharisztia szimbólumok közvetítésével ismétli meg a golgotai gyilkosságot, egyszerűségét hangsúlyozva. A szenvedés, a szenvedésokozás és a halál nem katartikus, sem a Názáreti, sem pedig a tanúk szemszögéből. Az ártatlan vér megtapasztalása mind a vallásban, mind pedig a színházban szimbolikus. A realizmus démonának a kiszolgálása, tehát a forma megtagadása állandó kísértés a művészetben. Nem elég tettessé válni, ki is kell üzni magunkból a gyilkost. Augustinus a híres Alypius-történetben tárja eléünk ezt a folyamatot. Jon Fosse azt mondja, hogy a színház esztétikai jelenség, de erkölcsi alapokra épül. Azok a műalkotások, amelyek igazán hatnak ránk, összefüggésben vannak a vérrel, az ártatlan ember, nő vagy férfi, gyermek vagy felnőtt szenvedésével. Akinek a vérént ontjuk, az valamiképpen ártatlanná lesz, mert áldozattá, áldozatunkká válik. Aranyaszájú Szent János a Máté *Evangéliumához* írt indulatos homíliáiban kikel a színpadi vérontás ellen, a gladiátorjátékokat a gonosz önreprezentációjának tartja. Mintha a késő újkori média elszabadult gyilkos ösztöneiről beszélne.

P. V.: Írsz és beszélsz a műalkotás jótékony sikeréről.

V. A.: Egyetlen istenünk a siker maradt, ami elképesztő terhet helyez nemcsak a fiatalokra, hanem mindenkire. Aki nem sikeres, az nem létezik. A klasszikus politizálás, mint olyan, megszűnt. Kommunikációpolitizálás folyik. Ebből pedig az következik, hogy nem kell igazat mondani, hanem sok elérést kell elérni az online fórumokon. A jelentésektől való kiüresedés korszakát éljük. A gonosz siker, a szóösszetétel augustinusi vagy krüosztomoszi értelemben, nem egyéb, mint az ember kiszolgáltatása a maga sötét ösztöneinek. Ijesztő felismerés, hogy az ember tudata igenis hatékonyan módosítható, etikai érzékenysége tompítható a *social media* segítségével.

P. V.: És a jótékony siker? A jótékony siker, amelyről a Mire való a színház? című színházelméleti köteted traktátusában írsz, párhuzamba állítható Kierkegaard stádium-váltásaival. Ebben az összeomlott spirituális immunrendszerben, amelyben mi élünk, a regényeid, a Júlia című dráma vagy bármelyik verseed el tudja vezetni a befogadót az esztétikai stádiumtól a vallásiba?

V. A.: Azt hiszem inkább, hogy az alkotás akkor találja meg a saját igazi létmódját, amikor fölmutatja a hiányt, és valóságos beszélgetéseket generál. Tétellel bíró beszélgetéseket. Egy műalkotás akkor válik megkerülhetetlenné, amennyiben ez egyáltalán lehetséges, ha a maga szelíd eszközeivel rábírja a befogadót, hogy teljesítse be a saját földi életét. Attól tartok, hogy a történelmi egyházak kihullóban vannak a saját nyelvükből, pedig éppen ezen a vándorúton nyújthatnának segítséget nekünk. Ehelyett hozzájárulnak maguk is az érzékelhető spiri-

tuális vákuumhoz, és ez a mi tájainkon főként azért látszik megvalósulni, mert túl közel kerültek az uralomhoz, és az erő új kultuszát támogatják. A műalkotások befogadásának közösségi formái mintha egyre nagyobb teret követelnének maguknak. Ott voltam New Yorkban Marina Abramović retrospektív kiállításán. Hálósákokban aludtak az emberek a MoMA épülete előtt azért, hogy leülhesse- nek Marinával szemben, és egy néma dialógusban vehessenek részt. Azóta Bécs- ben is láttam a kiállítást, megrendítő volt tapasztalni azt a készséget, ahogyan a látogatók alkotóparterekké kívántak válni a performerrel.

P. V.: Az írásműveid sokszor az imádságokra emlékeztetnek. Az Illegalisták kapcsolódik ehhez a formához?

V. A.: Nem vagyok regényíró a szó klasszikus értelmében. Regényeim legin- kább lelkigyakorlatok írásos dokumentumaiként foghatók fel, azt hiszem. És ez bizonyos értelemben a drámáimra is áll. A Kalkuttai Teréz anyáról írt darabomat valóban véletlenül írtam meg. Az ő híres hitelenség-korszakát szerettem volna átélni, ezért kezdtem el dialógusokat, monológokat írni, és különféle helyzetek- be belehelyezni magam. Visszhangossá akartam tenni körülöttem a teret, mert a depresszióhoz nekem is sok közöm van, mint neki. Mondhatjuk imának az írásnak ezt a gyakorlatát, más szóval az Örökkévaló megszólítása kísérleteinek. És persze a hallás kifinomításának is. A növények hangját sem halljuk, pedig olykor kétségbeesetten kiáltoznak. Nevezhetjük imának a megszülető írásokat, talán azért is, mert a kudarcok sokkal jobban tetten érhetők bennük, mint az esz- tétikai értelemben vett realizáltságuk. A regényeket is ide sorolnám. Az *Illega- listák* a *Kitelepítés* utáni úgynevezett hangos siker kellős közepén született. An- nak a kísérlete a könyv, nem is a könyv, hanem az írás, hogy kiszakítsam magam a számomra olyannyira szokatlan és idegen fegyelmi centrumokból, és visszata- láljak az írás meztelenségéhez. Ebben az értelemben is spirituális feladat szá- momra az írás. A regényírás tanulási folyamat, a valóságrekonstrukció pedig arra a kérdésre adott lehetséges válasz, hogy mi történt velünk? Kik azok valójá- ban, akik az elszabadult történelem tanúivá váltak? Miért erősebbek olykor a gyöngék? A regényírás új mondatok tanulásával kezdődik, azaz a bejárt utak elhagyásával és új nyelvi terek felfedezésével. Imák volnának a regényeim? A legsötétebb könyveim imádságok, mondja Fosse. Ebben az értelemben az *Illegalisták*, azt hiszem, közelebb áll az imához, mint a *Kitelepítés*.

Prontvai Vera: Lehetséges-e, hogy a szabadság éppen az imádságban, a meg- szólítás és megszólítottság aktusában jön létre?

V. A.: Kertész Imre *Gályanaplóját* lelkigyakorlatos könyvként olvastam, és amikor nyilvánosságra hoztam az olvasatomat, az első visszajelzést magától Ker- téstől kaptam, egy megrendítően szép levél formájában. Az ő életében megje- lent naplói azóta is így olvasom: finom kompozíciók, nagyívű gondolatarchitek- túrák. Nincs szükségem ennél élesebbre metszett tükrökre. Lehet, hogy igazad van, a regény viszont minden bizonnyal a fogság körülhatárolt tereit térképezi fel. És azt kérdezi, esetemben olykor megengedhetetlen pátozzsal, hogy az em- ber élete vajon valóban számon van-e tartva? Nehéz szó az ima. Amennyiben persze dialógusként vagy mély beszélgetésként fogjuk fel, nagyon is közel áll hozzám.

P. V.: A seb, a bűn és a bűnrészesség át tudják fordítani a fogság terét a szabad- ság terévé?

V. A.: A jóra nincs magyarázat, mondanám Kertésszel, hogy az előbbieket folytassam. Hozzánk képest kívülről érkezik. Színre lép, és minden megváltozik.

Leginkább az, ahogyan a dolgokra nézünk, és ahogy elbeszéljük az életünket. Ehhez előbb vissza kell kapnunk a magunk életét. Az általam felsoroltak bizonyosan nem tudják elvégezni azt, ami mindenestől meghaladja az erőnket. Úgy hangzik ez a teológiai fogalomfüzér, mintha bírnánk a szabadság receptjével. Mintha a szenvedés feltétele volna szabadságunk megnyerésének. Ami, tudjuk, veszélyes terep. Visszamenőleges igazolásokat kínál a bestialításra. Holott a gonosznak nincs metafizikája, nincs benne semmi rejtélyes vagy csodálnivalóan formátumos. A fogság tere nem előzménye és nem „anyaga” a szabadság terének. „Botrány, amennyiben *megtörténhetett*, és kivétel nélkül szent, amennyiben *megtörtént*.”

NICOLAE BALOTĂ

„AZ ÁLDOZATHOZATAL ELENGEDHETETLEN EGY EGYENESEN ÉLT ÉLETBEN”

Válaszok Ovidiu Pecican kérdéseire

■ *Nicolae Balotă*: Mint tudja, a börtönben töltött évek után egy faluba küldtek, kényszerlak-helyre. Ez az egyetlen olyan időszak az életemben, amikor ténylegesen falusi életet éltem. Igaz, hogy ez a falu is kissé mesterségesen létrehozott település volt, azok a bánátiak építették, akiket elűztek otthonaikból, falvaikból azokban az években, amikor Tito, mint tudjuk, a sztálinista kommunizmus Júdásává lett.

Ovidiu Pecican: A „hóhér”.

N. B.: Igen, „Tito, a hóhér és áruló” – a jól ismert szlogen szerint, amely az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején a szovjet világ minden kerítésén ott díszelgett Bécs kapuitól Vlagyivosztokig. A jóságos Sztálin atyuska és a hóhér Tito közötti konfliktus miatt szegény bántási románokat és svábokat ezrével telepítették ki a Bărăganba, a Duna-lápvidék közelébe, a Borceai-láp felőli pusztaságba. Néhány év múlva, amikor a túlélők visszatérhettek otthonaikba, a falvaknak, amelyeket építettek, vályogházakkal és mély kutakkal, kicserélődött a lakossága. Olyan kiegészítő büntetések letöltésének helyszínévé váltak, amelyeket azoknak a politikai foglyoknak szabtak ki, akik már letöltötték ugyan büntetésüket, de a hatalom nem tartotta őket méltónak arra, hogy teljesen szabadon élhessenek. Én is közéjük tartoztam. A börtönbüntetésem letelte után további 24 hónapos

Ott, Lătești-en, a Duna mellett, ha nem is voltam szabad, mégis a magas, tágas égbolt volt fölöttem, jöhettém-mehettem a falu ösvényein, a fák között, gombászhattam a tarlókon, és ami számomra a legnagyobb ajándék volt, lemehtem a Dunához...

Részlet egy hosszabb beszélgetésből, eredeti megjelenési helye: „*Sacrificiul este esențial într-o viață nobilă, trăită cu noblețe*”. Vatra 2008/6–7.

kényszerlakhelyet (D. O.) jelöltek ki számomra Lătești-en. És még sok hónapig ott maradtam volna, mert a kommunista rezsim nagyon nagylelkű volt a kényszerlakhelyen töltendő időtartamok kiszabásakor, ha 1964-ben az amerikaiak nyomására nem következett volna be az összes fogvatartott szabadon engedése, kegyelmi, nem pedig amnesztiarendelettel, ahogyan néha tévesen mondják.

Ott, Lătești-en, a Duna mellett, ha nem is voltam szabad, mégis a magas, tágas égbolt volt fölöttem, jöhettem-mehettem a falu ösvényein, a fák között, gombászhattam a tarlókon, és ami számomra a legnagyobb ajándék volt, lemehettem a Dunához, sőt fürödhettem is, szabadon úszhattam a vízében, át is kelhettem akár a Borcea-ágon, egészen az ottani falu melletti kis szigetig. Rajtunk kívül, a mintegy ötszáz volt fogoly mellett, akik mind a saját kalyibáikban laktak, ott volt még jónéhány „szabad” ember is, besszarábiaiak és bukovinaiak, akiknek ugyancsak megvolt a maguk keserű története. Évekkel korábban menekültek el az oroszok, a szovjetek elől Bukovinából és Besszarábiából. A háború végén földeket kaptak a Bánságban; a Romániából elmenekült vagy a szovjetek által deportált svábok egykori földjeit kapták meg. Onnan a bukovinaiakat és a besszarábiaiakat a Tito-konfliktus idején ismét kiemelték, és a többi bánsági lakossal együtt a határ menti övezetből a Bărăganba száműzték őket. Többek között ebbe a faluba, Lătești-re, ahol – miután férfiak, nők és gyerekek, ahol tudtak, a pusztta földön vagy földbe ásott gödrökben aludtak – kegyesen néhány gerendát, kapunakvalót és ablakkeretet vetettek oda nekik, hogy fedél kerüljön a fejük fölé, amit elkészíthetnek maguknak. Vályogból megépítették a kalyibáikat, utakat törtek és tapostak, ahogy jó gazdálkodó bánságiakhoz illik. Nagyon mély kuttakat is ástak, mert víz van ugyan a Bărăganban, de sokat kell ásni, hogy rátalálj, mert nagyon mélyen van a föld alatt. Amikor a bánságiak visszatérhettek otthonaikba, ezek a falvak a Bărăgan-síkságon – ahogy mondtam – kényszerlakhelyekként működtek tovább. Ez is egyfajta börtön volt, amelyből nem lehetett kijutni, mert még ahhoz is, hogy Lătești-ről a szomszédos falvakba, Bordușani-ba vagy Făcăieni-be, Ștefan Bănulescu falujába menjen az ember, engedélyt kellett kérnie a helyi milícia vezetőjétől. A Belügyminisztériumhoz benyújtott kérelmeket, amelyek néhány napos utazási engedélyre vonatkoztak, és Bukarestbe vagy más városba lehetett volna utazni velük (súlyos családi okokra vagy komoly egészségügyi okokra hivatkozva), rendre elutasították, vagy pontosabban, nem is válaszoltak rájuk. A D.O.-falu előnye a börtönnel szemben azonban az volt, hogy már nem egy cellában voltál, elszigetelve másoktól. Itt már lehetett levelekben kommunikálni a külvilággal, lehetett fogadni a hozzátartozókat és a küldeményeiket. Lehetett olvasni és írni, az Úr ege alatt létezni, élvezni a Duna vizét, és a föld egyéb gyümölcseit.

Ha már a gyümölcsökről van szó, ott, Lătești-en életemben először élvezhettem a háztáji kertben végzett munkám gyümölcseit. Hagymát, paprikát, paradicsomot, borsót, dinnyét és egyebeket termesztettem ott a sok virág mellett, amelyekhez kedves édesanyám küldött magokat, hagymákat, palántákat... Mindezek bőséges termést hoztak a Bărăgan jól termő földjén, annak ellenére, hogy kezdetben nem értettem a föld megműveléséhez. Én magam is csodálkoztam, hogy mennyire nagy lett a termés, alig győztem begyűjteni, a nagy szárazság ellenére. Emlékszem, hogy az első Lătești-en töltött évemben, 1963-ban, tavasztól őszig egyszer sem esett eső. A föld kiszáradt, és nagy erőfeszítés kellett a kert öntözéséhez, a vizet vödörökkel hordtam a sarkon lévő, harminc méternél is mélyebb kútból, onnan vittem a náddal fedett kis házikómba. A föld azonban olyan jó,

olyan bőkezű volt, hogy én, a kontár gazda, aki a tapasztalatlanságomat lelkesedéssel próbáltam ellensúlyozni, még másoknak is adhattam a számomra túl bőséges termésből. Emlékszem arra a kora tavaszi napra, amikor azt mondtam magamnak: „Nekifogok, csinállok néhány ágyást, ahogy mások.” Zöldségeknek valót, és virágágyásokat is, hogy ne legyen annyira kietlen az udvar. Nekiláttam, és ástam, ástam. De mivel perfekcionista vagyok, ásás közben alaposan el is apróztam a kiásott földet, hiszen így mondták a hozzáértőbbek. A szomszédos kunyhóban lakott Dukát atya, egy magyar katolikus pap Székelyföldről. Nagyon rendes volt, és persze jártas a mezőgazdasági munkákban. Ő magyarázta el, mit kell csinálnom, és két-három mozdulattal meg is mutatta: „Kiásod a földet, így, és egy kicsit felaprózd a rögöket.” Amikor dél körül hazaért, ügyes-bajos dolgai végeztével, megmutattam neki a jó pár órányi munkám eredményét. Büszke voltam a három-négy téglalap formájú ágyásomra, a széleik mintha vonalzóval lettek volna meghúzva, és körülbelül 70-80 centire kiemelkedtek a talajszint fölé. „Te mit csináltál itt?” – csodálkozott a jó pap. „Ezek valóságos sírhantok!” Igyekeztem, hogy minél mélyebbre ássak, és minél apróbbra daraboljam a rögöket, a fellazult talaj megduzzadt és elomlott, mint egy kalács. Az ágyások valószínűtlenül magasak, monumentálisak lettek, az arra járók váltig csodálkoztak és nevettek rajtuk. De nagyon jó termőtalajnak bizonyultak, alkalmasnak arra, hogy elültessem az összes magvakat és növényeket, amiket kaptam. A paradicsom ízletes volt, a paprika finom. A virágaimmal feldíszíthettem volna az összes ottani oltárt, de alig létezett efféle azokon a síkságokon. Egyetlen virág okozott csalódást számomra abban az első kertészinasi évemben. Amiket elültettem, mind kikeltek, mind gyönyörűek lettek, rendezett sorokban álltak, mint egy parkban, a kertem néhány kör alakú ágyásában, kivéve a tulipánokat. Elültettem a tulipánhagymákat, teltek a hetek, minden más virág kinyílt, a tulipánok viszont makacsul a földben rejtőztek. Ezek már nem kelnek ki – gondoltam csalódottan, szinte dühös voltam rájuk. Egy idő után, bosszúsan, hogy nem keltek ki, ki is ástam őket onnan, ahová emlékeim szerint elültettem a hagymákat. Miután kiszedtem legnagyobb részüket a földből, eldobtam őket. De hála Istennek, nem szedtem ki mindet, mert nem találtam meg őket. A következő évben aztán mit látok? Abban az évben nem ültettem több tulipánt, elkeseredésemben, arra gondolva, hogy a tulipánok számára nem alkalmas az a talaj. De anélkül, hogy újakat ültettem volna, gyönyörű tulipánok keltek ki, csupa olyan, amit egy évvel korábban ültettem el. Akkor tudtam meg, hogy a tulipánok nem nőnek ki azonnal, ahogy elültetted a hagymákat; igazságtalanul haragudtam rájuk.

De látom, hogy megint a növényekhez jutottunk. Aki nem ismer engem, és csak fél füllel hallgat bennünket, unottan mondja magában: „Ez csak egy kertész, ráadásul egy ügyetlen kertész.” Aki viszont ismer engem, talán értetlenkedve mondja: „Mi ütött Balotába, hogy csak virágokról és zöldségekről beszél?” Valójában csak azt akartam mondani, hogy ott, abban a faluban, Lătești-en, elzárva ama kényszerlakhelynek nevezett karámba, a picinyke kertemben, rátaláltam egy kis, fényes, békés zugra szellemi értelemben is. A legkevésbé hamis kép, amit mi, emberek, a mennyországról alkothatunk, egy kert képe.

O. P.: Vegetáriánusként élt?

N. B.: Nem, nem vagyok vegetáriánus. Soha nem voltam az, még akkor sem, ha – főleg most, az én koromban – szeretem a zöldségeket és különösen a gyümölcsöket. Egyébként – talán méltánytalanul – egyfajta szektás szellemiséget látok a vegetáriánus életmódban. Nem szeretem az ilyen étkezési diszkriminációt,

ha nem érzem azt, hogy orvosi vagy izlésbeli okok alapján történik. Az ember mindenevő, és csak kényszer hatására kénytelen lemondani étrendje egyetemes jellegéről. Tehát húsevő is vagyok, de nem pont úgy, mint a nagymamám, aki bizonyos megvetéssel a zöldségek iránt ilyeneket mondott: „a spenót csak a kacsáknak jó” (igaz, ezt nem nekünk, gyerekeknek mondta, pedagógiaiilag nem is lett volna helyes). Még abban a faluban sem voltam teljesen a növényi táplálkozásra szorulva, mint ahogyan egyébként börtönben nagyon is. Ott a káposztával, a burgonyával, a babbal és a hajdinával közeli ismeretségbe kerültem, de elfelejtettem a hús ízét. Lătești-en nem volt hentesüzlet, és a szegényes, szinte üres falusi boltban nem árultak semmilyen húsipari terméket. És mint mondtam, nem tudtunk elmozdulni abból a faluból. De a közeli, körülbelül öt kilométerre fekvő Bordușani községben voltak lipován halászházak, és tőlük néha vettünk halat. Nehezebben lehetett engedélyt szerezni arra, hogy valamiféle busszal felmenjünk a Borcea partján egészen Fetești-ig. Onnan inkább a faluban élő szabad besszarábiaiak vagy bukovinaiak hoztak nekünk húst vagy egyéb dolgokat, főleg télire való tűzfát. Ők tehát afféle fuvarozást, szállítást is vállaltak számunkra. Feleségeiktől néha, kevés pénzért, csirkét vagy tojást vettünk, ezek állítólag a saját háztartásukból származtak, de gyanítom, hogy inkább az állami gazdaságból lopták, ahol nyomorúságos bérért dolgoztak, amit a háztartási termékek el tulajdonításával némileg kompenzáltak. Amikor egy nyugati embernek meséltem az akkori vidéki életemről, neki ez egyfajta gentleman farmer életének tűnt, minden nehézséggel együtt – amelyek számára inkább kellemes kalandok voltak. Hozzá tartozott az erős téli széllel, a *crivăț*-cel való küzdelem, amely olyan hótörleszkokat halmozott fel a kunyhó ajtajánál, hogy a kijutáshoz külön utakat kellett vájni a hóban. Más időszakokban az életformához hozzátartozott a ház javíttatásához szükséges vályog készítése is. Vízrel összekevert agyagot kellett ilyenkor szalmával elvegyíteni, nem is beszélve a drága friss trágyáról, amelyet gondosan gyűjtögettünk ilyenkor össze a Bărăgan poros útjain járó lovak után...

O. P.: Robinson Crusoe.

N. B.: Igen, valahogy hozzá kellett szokni azokhoz a dolgokhoz, amelyeket a könyvekből nem tanulhattam meg korábban. Kitaláltam egy olyan életet, amelyet addig még nem éltem meg. De nem voltam olyan egyedül, mint Robinson, vagy mint én magam is, de korábban, a malmaison-i cellában töltött hosszú és nehéz hónapok alatt. Lătești-en becsületes emberek, barátok, jó papok vetek körül, volt egy kápolna is, ahol szentmiséket tartottak egy kis házikóban, amelyet szintén náddal vagy gyékénnyel fedtek le. És ha nem is volt ott számomra, mint Robinson Crusoe-nak, a Nagy Tenger, a Duna közel volt, és dús vizei helyettesítették a tengert. A Duna egy csoda volt. Bármikor le lehetett menni a partra, és tavasztól őszig úszni benne. Át is úsztam sokszor, ahogy már mondtam, egy szigetre. Sokszor előfordult, hogy nem is egyedül mentem át, hanem egy-egy gyereket is a hátamon vittem. Ezek között a gyerekek között volt a Visky család hét gyermeke is, akik közül az egyik, Visky András, most az Ön egyetemi kollégája. Az anya egy református lelkész felesége volt, a férj éppen börtönben volt, és az anyát a hét gyermekével együtt kitelepítették a Bărăganba. András volt a legkisebb; akkoriban körülbelül hatéves volt. A legidősebb körülbelül 14–15 éves. El tudja képzelni, milyen szenvedés nehezedett erre a szegény asszonyra, de olyasfajta szenvedés, amelyet nagy méltósággal viselt, és amelyről András, aki drámaíró, írt is aztán egy színdarabot, amelyet a kolozsvári nemzeti színházban is ját-

szottak. Tehát ott, a Duna partján, felvettem egyet-egyet a kisebb gyerekek közül, akik még nem tudtak úszni, a hátamra, és átvittem őket a szigetre.

De számomra valójában még nagyobb örömet jelentett, még a Dunához tett kiruccanásokhoz vagy az úszáshoz képest is az, hogy írni tudtam. Néhány nappal azután, hogy megérkeztem Lătești-re két milicista kíséretében, akik a dési börtönből hoztak, ahonnan „szabadultam”, miután letöltöttem a hétéves büntetésemet, odaérkezett az anyám is, akit egy telefonhívással értesítettem Făcăieni-ből, ahol lehetett nyilvános telefont használni. Ő pedig már régóta készült erre, mert sejtette, hogy nem engednek szabadon, és hozott nekem mindent, amire egy Robinsonnak szüksége lehet egy lakatlan szigeten: az első könyveket, az első folyóiratszámokat, papírt és tollakat. Látom magam, ahogy tollat veszek a kezembe, és egy füzet fehér lapja fölé hajolok, miközben odakint havazik, sűrű a hóesés, amelyet időnként egy-egy keleti szélroham felkavar. Írni, miután hét éven át nem járt ceruza a kezemben, csak esetleg egy szilánk, amellyel egy apró táblára karcolgattál betűket, vagy egy barna, száraz szappanra, amelyet DDT porral kezeltek a bogarak ellen! Arra a szappanra nem fért fel több, mint néhány görög filozófus neve vagy pár francia szó, hogy filozófia- vagy franciayelv-órákat tartsak, rövid szövegeket, pár mondatot, amit a tanítványok el tudtak olvasni. És az, aki írt, és az, aki elolvasta, egyaránt magánzárkát kockáztatott tetten érés esetén, ahogy egyszer velem is megtörtént Pitești-en. Elmondhatom, hogy ma büszkébb vagyok arra, hogy akkor hétnapos sötétzárka-büntetést kaptam, mert rajtakaptak a szappandarabbal a kezemben, amelyre preszókratikus gondolkodók nevét írtam, és a tanítványaimnak beszéltem róluk, mint arra, hogy később akárhány saját könyvet publikáltam. Tehát annyi év után, ennyi vágyakozás után újra írni egy fehér papírlapra, újra elkezdni az írást, valóban nagy gyönyör volt, nagy boldogság.

O.P.: Mit írt akkor?

N. B.: Az igazság az, hogy – bűnbánat nélküli bűnös lévén – nem volt elég nekem, hogy éveket töltöttem börtönben egy felforgató „írás” miatt, és hogy csak a körülmények rendkívüli egybeesése miatt sikerült az akkori Naplóm utolsó füzetének (annak a „Kék füzetnek”, amelyet sokkal később publikáltam) letartóztatásomkor elkerülnie a Szekuritáté figyelmét, de alig érkeztem meg a lătești-i kényszerlakhelyre, máris újra elkezdtem írni a Naplóm egy új füzetébe mindarról, amit megéltem, amit gondoltam, amit magam körül tapasztaltam. A régi szokások nem változnak. Ráadásul nem akartam, hogy a börtönben töltött hosszú hónapok, évek elmélkedései és meditációi hiábavalóak legyenek. Elkezdtem jegyzeteket készíteni ahhoz, ami sokkal később a *Calea, Adevărul și Viața* című könyvemben megjelent vallási elmélkedésekké alakult. Igaz, hogy a vallási spiritualitás témájáról való elmélkedésnek és az ilyen témákról való írásnak semmiféle esélye nem volt a megjelentetésére vagy másokkal való megosztására, főleg akkor és ott, ahol voltam. A filozófiai témákról szóló írásoknak sem. Kérésre anyám, aki el tudott jönni hozzám, hozott nekem egy csomag könyvet, köztük néhányat a sajátjaim közül, amelyeket akkor Bukarestben, Cornel Regman (autó nélküli) garázsában tároltak, ahol akkoriban a Naplómnak ama „kék füzet” is volt, az utolsó füzet, amelybe a letartóztatásom előtt a naplómát írtam. A D. O. idején szisztematikusan újraolvastam Hegelt, és kommentárokat írtam a rendszerének különböző területeihez. Ezekből a jegyzetekből később csak azokat használtam fel, amelyeket az *Esztétikai előadások* margójára írtam. Naponta sok órát dolgozva, ott, Lătești-en megnyitottam azokat az irodalmi és

filozófiai építkezési területeket, amelyeknek anyagai igazán csak később, a „szabadságba” való visszatérésem után, sőt még később, a valóban szabad világba való megérkezésem után váltak hasznomra. Igaz, hogy amikor közel kétévnyi kényszerlakhely után visszatértem Bukarestbe, majd egy évvel később, amikor a nyitottabb politikai légkör miatt én is elkezdhettem publikálni, meg kellett szakítanom a munkát az említett a teológiai-filozófiai munkaterületeken. Akkor már publikálhattam ugyan, és ahhoz, amit írtam, az irodalmi esszé és a kritikai kommentár lehetséges kommunikációs módját választottam, de egy időre le kellett mondanom a filozófiai és főleg a teológiai munkákról, vagyis éppen arról, ami leginkább vonzott. Ugyanígy, már csak a magánnaplómban tudtam ahhoz a narratív-vallomásos prózához visszajárni, amelyik a leginkább sajátom volt, és amelyet főként a külföldre távozásom után gyakoroltam (a *Parisul e o carte* ilyen típusú szöveg, vagy a régi naplófüzethez írt terjedelmes kiegészítések is, amelyek *Kék füzet* címen jelentek meg stb.). De hogy visszatérjek Lătești-hez, ott is rengeteget jegyzeteltem egy antropológiai és politológiai jellegű műhöz, amely természetesen polemikus írásnak ígérkezett a kommunista totalitarizmus ellen, és amelyre később számos esszét építettem, ezzel táplálva a Szabad Európa Rádióban vitt műsoromat is – ahol évekig vezettem a *Nyitott társadalom és útjai* című műsort. Folyamatosan halogattam ennek a könyvnek a végleges változatának kiadását, amely *Pseudopolitikos* címmel fog megjelenni. [...]

Harmincéves voltam, amikor letartóztattak. Elértem azt a kort, amikorra sok minden kialakult bennem mind szellemi, mind érzelmi téren. Most, hogy megjelent, látható, és én is látom, a Naplómnak abból a „Kék füzetéből”, amelybe még a letartóztatásom előtti napon is írtam, hogy életem és írásom egy döntő fordulópontjához érkeztem el akkor. Naivitásomban, a saját sorsommal kapcsolatos tudatlanságomban azt hittem, hogy elértem a teljes érettséget, egyfajta teljességet, ami mindenben kifejeződött, amit akkoriban írtam. Nem tudtam, hogy szűkségem volt azokra a hosszú évekre, mindarra, amit a börtönben át kellett élnem. Nem tudtam, hogy pontosan azt kapom majd, amire szükségem volt. Valóban, a börtön egy másik fajta tudást adott nekem, sokkal gazdagabbat, mint a könyvekből szerzett, egy másfajta megértést az emberekről, a dolgokról, magamról. Valami ebből a megértésből már a Lătești-en írt első oldalakon is megjelenik. Természetesen, ahogy mondani szokták, „a fióknak” írtam őket, de ott még fiókom sem volt. Kis rejtékhelyeim voltak (például a gyékény alatt, amivel a kunyhóm agyagpadlóját fedtem le), ahol azt hittem, el tudom rejteni őket a hatóságok rosszindulatú kíváncsisága elől. Ma már úgy gondolom, hogy ha akarták volna, könnyedén megtalálták volna őket. De ott, a Bărăgan peremén, jól elszigetelve mindentől, már nem figyeltek olyan kitartással, sőt nem is olyan hozzáértéssel, mint amilyenben évekig részem volt (ezt bizonyítják a Szekuri-táté aktái, amelyeket az elmúlt években olvastam). Természetesen időnként, és egyre ritkábban, szabályszerű házkutatásokat tartottak nálunk, de ezek távolról sem értek fel a börtöncellákban végzett aprólékos motozásokkal. Még nem vettük észre, hogy elkezdődött az a hangulatváltozás – hogy ne nevezzem enyhülésnek –, amely az 1964-es kegyelmi rendeletekhez vezetett. Nem tudtuk azt sem, hogy azokban a börtönökben, ahol nemrég mi is voltunk, és ahonnan alig kerültünk ki, elkezdtek könyveket adni a foglyok kezébe. Valami olyan kezdődött tehát, ami nemrég még elképzelhetetlen volt.

Balázs Imre József fordítása

GERGELY TAMÁS

HAJSZA

Aradi Józsefnek

■ *Először Tossåsenból* szállították el. Jämtland, Észak-Svédország. Mert a lapok: a rénszarvastenyésztéssel foglalkozó rokonaink kérték a kilövését. Ám az szabályellenes lett volna: megvédték az állatot a génjei. A Naturvårdsverket, a természetvédelmi hivatal a kilövést megvétózta.

Felszámoltak a lappok 430 órát, amit a farkasnak a réncsordától való távoltartásával töltöttek. Az állam fizetett.

2011-ben történt, márciusban.

Szóval elaltatták, és ezer kilométerrel odébb tették le, Örebro közelében. Az volt a megoldás. Hogy ne pusztítsa tovább Tossåsenben a réneket, s hogy frissüljön genetikailag az állomány Örebroban.

Ahogy felneszelt, érezte, hogy más területen fekszik. Miért elterülve a földön, nem tudta. Nem is érdekelte. Felkelt, lerázta magáról a port, és elindult vissza, északra. A Dalarnákban, Junsele közelében telepedett le.

A háztetőkről...

Külfödről érkezett, úgy tudják, Finnországból, egyesek szerint Oroszországból. Orosz génekről volt szó tehát. Van ilyen: orosz farkas?

„Junselei farkas” néven kezdett országos hírűvé válni. Tehát befogadták. Piroskának becézték a vörös bundája miatt.

Felülről lőnek. Mindenre, ami mozog...

Mintha térkép lenne a fejében. Még háromszor szállították el Junsele környékéről. Háromszor tért vissza. Az orosz–finn Piroška lett a legdrágább svéd farkas. Vicces, nem? Legalábbis bonyolult.

Nem térkép, hanem valamiféle szag, szagöszton vitte. Ezer kilométer, hát nem két nap alatt tette meg az utat. Közben párja is akadt, egy fiatal hím, azt kiölték mellőle. Piroška haladt tovább. Az elsőt is, a másodikat is, farkaskölykökről nem tudunk.

Háztetőkről lőnek. Bukarest?

A számik, mármint a lappok újra a kilövését kérvényezték, a Naturvårdsverket ismét elutasította kérésük, labdázta az életével a Naturvård, egyes állatbarát szervezetek: igen, nem, igen, nem, mi szállítjuk, orosz nőstény lopakodik vissza. Már az egész ország felfigyelt, neve volt, Twitter-oldala. Nyakára GPS-t illesztettek, hogy tudják, merre csatangol.

A hivatal végül megelégette a dolgot, megmásította döntését. Négy évvel azelőtt farkas génjei voltak fontosabbak, most viszont az elpusztított rének száma nyom többet a latban.

A vadászok csőre töltött fegyverrel várják, ők a rend őrei, ők hajtják végre a fent született döntést. Viszont Piroska lerázta magáról a GPS-t, és azzal eltűnt.

Eltűnt a szabadságba? Bevándorlóként szükség lett volna rá, ha nem egyébert, a génjei miatt. Itt viszont léte idegen érdekekkel ütközött. Arról nem is beszélve, hogy az államnak milliókba került a szüntelen költöztetése.

Először nem értette, mi az, amit a belé lőtt injekciós tű okoz. Töprengésre nem maradt ideje, elaltatták.

A későbbiekben már volt ilyen emléke. Felkelt, a levegőbe szagolt, megsejtette, hogy hosszú út előtt áll.

Indult. Mi vonzotta? A rénszarvashús, vagyis az új haza? Junsele, ahonnan el-elszállítják?

Kit? Miért? Hová?

A számikat éppenhogy az ellenkező irányba: északról délre szállították. Csáládostul. A számi közösségeket. Kitépték – más szóval – őket a szülőföldjükből. Ahol ők az őshonosak, nem a svédek. A vallásukat elvették, a sámándobokat elkobozták. A nyelvüket betiltották – svéd iskolába kényszerítették a gyerekeket.

Sok számi nem ismeri az anyanyelvét. Még otthon is svédül beszéltek sokan. Félelmükben, hogy a gyerek...

Szégyellték, hogy számik.

Piroska lohol. Akit Piroskának neveznek egyesek. Junselei farkasnak mondják mások, vagyis elfogadták helyinek. Akik megtartanák, még ha sokba is kerül a léte. Rénszarvasban mérve.

Nem kerültek fel az autóra. Teherautó. A ponyvás teherre az jut fel, aki rajta van a listán. Ma nincsenek rajta, majd holnap. Hova viszik... ahol ételt adnak. Ma nem kapnak, mert nincsenek rajta a listán.

...lohol. Tudja, merre, nem adja fel...

A teher elmegy, ül unokájával, nem vették fel. Nyolc van vagy volt neki, unokája, a legkisebbel várja a másnapi autót. Nyolc volt, a legkisebb ül az ölében. A halálos zűrzavarban a többi eltűnt.

Volt, akiket lelőttek menekülés közben el-Fasherből. Ahová viszik őket, ott étel van.

Nem vették fel. Majd holnap.

...mintha érezné a rének szagát...

A végén már kúszni kell. Több kilométert tettek meg gyalog. Most kúszni kell, mert lőnek. Az étel azoknál van, a segély, ami nekik jár. De kiosztás előtt lőnek.

Senki sem kéri a fegyvereseken számon, hiszen ők, az áldozatok csak palesztinek.

...GPS-nyakörvet erősítettek rá. Hogy tudják, merre veszi útját...

Szaladt, amíg bírta. Amikor megértette, hogy ez már nem a fesztivál, hanem mészárlás. Szaladtak mind tehát. Őt elkapták, levetkőztették, levágták a mellét. 2023. október 7-e. A levágott mellét rugdalták a földön, mintha az labda lenne. És röhögtek hozzá.

...lohol, amíg bírja. Nem találhatnak rá, mert a lakott helyeket elkerüli.

Tudta, hogy a halálba menetelnek. Ártatlan gyerekek. A gázhalálba terelik őket. Hogy kevésbé féljenek, beállt közójük. Franz Kafka testvére, mindegy. Egy ember.

Fejbe lőnek, azonnal meghal az illető. A társuk. Otthagyják, kúsznak tovább. Gáza.

Hiányos franciasággal súgta neki, hogy fusson, ahogy csak bír, és a folyó mentén.

Ki volt kötve két kezénél fogva, hogy a tiszt lelője. Hátról nem látszott, hogy állapotos.

Hátról kellett volna lelőnie, ehelyett kezét kiszabadította, és hagyta, hogy elmeneküljön. Még lőtt is a levegőbe, mintha kivégezte volna a fiatal nőt.

Napfény.

Ráckeven húzta meg magát. Hogy elmesélje, mikén ment keresztül, az Európa-térkép nem elég, ahhoz a földgömb kell.

Pergetett ujjai között sivatagi homokot is.

Két dolog élteti: a barátság meg a szó. Amit maga ír, az tiszta és fényes, mint egy ápolat fehér fogsor.

A GPS végül lekerült a lábáról. Lerázta vagy lekopott, nem tudni. Elveszett az-
zal a nyoma. Egyet lehetett sejteni; hogy Junsele felé igyekszik.

Egy nőt bántalmaztak a maszkosok, azt próbálta megmenteni. Akkor ráakasz-
kodtak, leverték a földre. Amerika. Fasiszta Amerika.

...menekülj, Piroska! Újabban „fent” másként döntöttek. Az emberek. Ha ed-
dig a három hivatal egymásnak keresztbe tett, most a Naturvård is a kilövésed-
re szavazott.

Már nem a génjeid a fontosak.

Paprikasprayt fújtak az arcába, szemébe. Már a földön, öten rajta.

...menekülj!...

Lövés dördül. Előbb egy, azután tíz, a szemtanúk szerint. Az incidensről ké-
szült videófelvétel, nem is egy.

Hogy hol vannak az unokái, nem tudja.

Előbb ostrom alatt szenvedett a város. Azután betörték a városba az ostromlók. Dél-Szudán. Mindenkit lőttek. Akik menekültek, azokat is. Dinkák vagy nuerek, nem tudja. Azt sem, hova tűnt nyolc unokája közül hét... A legkisebb vele van.

Nagyanyja ölében. Nagy szemével bámul a világba, farkaséhes.

Az észak-svédországi számikat lennebb telepítették, más számik közé, akik nem örvendtek a jövetelüknek. Sehol sem kellenek.

A számik földjének neve is van: Sápmi. Van saját nyelvük, zászlójuk.

A maszkos fegyveresek, az elnök magánhadserege gyilkosai, elszadnak, áldozatuk marad, meg sem moccan. Ő az ICE második halálos áldozata Minnesotában.

„Becserkészték, mondja, megint becserkészték, és fegyverek elé hajtanak!”, harsogja az esélytelen farkas. Farkasról Viszockij. Farkashajsza. A dalt magyarul éneкли Hobo.

Nem találja a helyét a szovjet birodalomban, 42 évesen hal meg szívroham következtében. Viszockij.

Az elnök stábja szerint az áldozat fegyverrel fenyegette a katonákat, ami nem igaz. Többen filmezték a jelenetet. A lelőtt férfi kezében nem fegyver, hanem egy mobiltelefon volt.

„Becserkészték, fegyverek elé hajtanak.”

A Naturvårdsverket előbb védte a vörhenyes bundáját, az orosz szukát, de azután meggondolta magát. Kezdetben három hivatal és szervezet labdázott az életével, végül megszületett a döntés: kilőni.

2014. Elindult a hajsza.

Egy olyan országba menekült, ahol számára ismeretlen növények nőnek. Vörös áfonya. Mondták neki, hogy a helyiek azt sült hús mellé teszik, úgy eszik.

Szép színe van, jó íze, megbarátkozott vele.

Elindult a hajsza, a vadászok csőre töltöttek, de elvesztették a nyomát.

Írt róla egy szöveget. Monodramát. Amikor Södertäljében előadták, egy néző körbe-körbe járt a szünetben, végül a szerzőhöz lépett: hogy lehet egy illatcseppről egy egész estét betöltő monológot írni?

A táborból a folyó mentén szaladt, és megmenekült. A tiszttel, aki megmenette, soha többé nem találkozott. A fiának viszont, akit tehát megszült, az ő nevét adta.

Holtan találták meg. Valaki lelőtte, a junselei farkast, Piroskát, és belenyomta, amennyire lehetett, egy kukába. Mellette az éppen esedékes párja, az is kiányújtatva.

Az emeletről lőttek a tömegbe, nem Bukarestben, ez esetben Teheránban, az internetet lezárták, telefonálni nem lehetett, ezek haltak meg.

„Azt mondta, segítség érkezik, tüntessenek. Segítség nem érkezett, lelőtték a fiam.

Hát gyilkos, aki a segílyt ígérte.”

Gyilkos.

Hogy ki lőtte le a két farkast, a körözött Piroskát meg a párját...

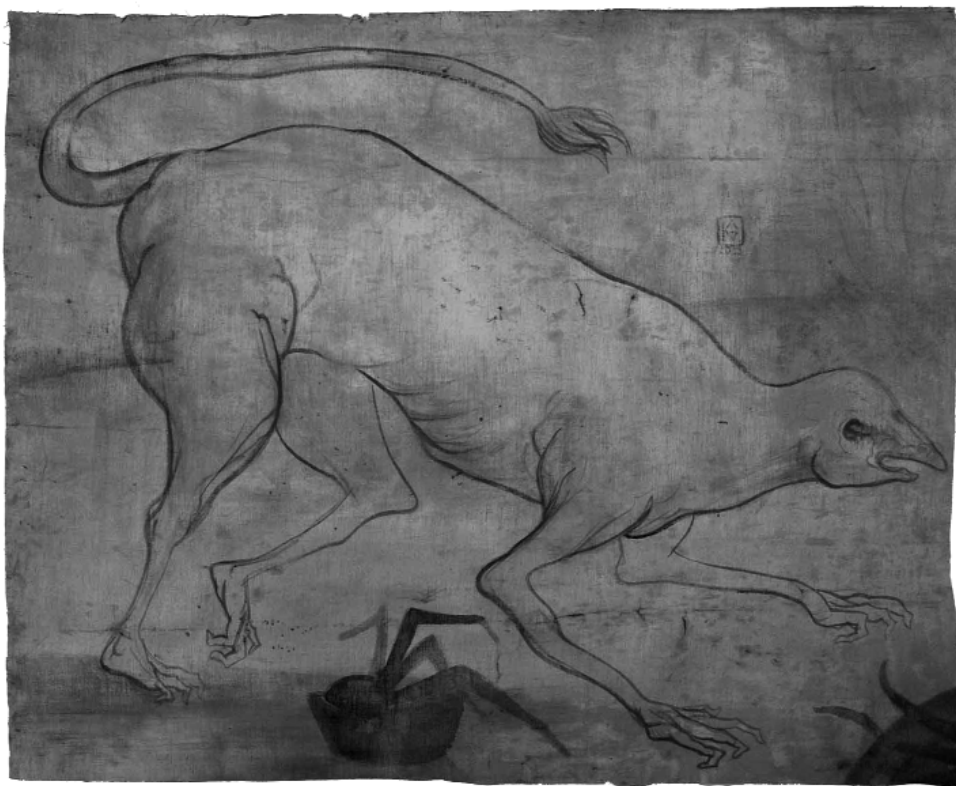
... egy kukában találták meg 2017-ben, a Twitteren terjedt a kép...

...kevesen tudják. Maga a gyilkos, s a baráti köre... Mert dicsőség ilyen farkast kilőni.

Van egy fiatal szerző, könyvet írt az esetről, de a rendőrséget nem érdekelte. Számukra lezárult az ügy. Ha megölte, jól tette.

„Ennek most vége”, *gondolta*. „A következő menetet majd én nyerem meg” – tette hozzá, de gondolatait elvitte az északi szél. A Dalarnákban meg Jämtlandban is erős tud lenni.

Stockholm, 2026

SZARKA LÁSZLÓ

A HOMOGÉN SZLÁV NEMZETÁLLAM IDEÁJA

Edvard Beneš köztársasági elnöki dekrétumai
és a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei

**A 143 dekrétumból
13 vagyoni elkobzást,
büntetőjogi felelőssé-
get, állampolgárság
megvonását elrendelő
dekrétum vonatkozott
közvetlenül a német és
magyar kisebbségre, s jó
néhány további közvet-
ve szintén tartalmazott
olyan rendelkezéseket,
amelyek összefüggtek
a két kisebbség kollek-
tív bűnösként való
elmarasztalásával.**

■ 2026 tavaszán – a rendszerváltás óta sokad-
szor – ismét előtérbe került a szlovák és a ma-
gyar politikai közéletben, publicisztikában
Edvard Beneš, a második csehszlovák köztársasá-
gi elnök (1935–1948) világháború alatt és
után kibocsátott dekrétumainak az ügye.¹ Beneš
a két világháború közti nemzetállami Közép-
Európa konfliktusos történetének meghatározó
jelensége volt; megosztó és ellentmondásos em-
lékezetében a látványos diplomáciai sikerek ün-
nepelt hagyománya és a tipikus kelet-közép-eu-
rópai kisállami kudarcok bélyege éppúgy jelen
van, mint például a kisantantszövetség magyar
részről nehezen emészthető üzenete.

Még inkább ez a helyzet az általa kibocsátott
közel másfélszáz elnöki rendelet közül azokkal,
amelyek a kollektív bűn elve alapján megala-
pozták közel hárommillió csehszlovákiai né-
met, illetve a szlovákiai magyarok teljes jog- és
vagyonfosztását, s ezzel kiszolgáltatottá tették
őket a homogén szláv nemzetállam megterem-
tését célul kitűző etnikai tisztogatások – gyűjtő-
táborok, elűldözések, kényszertelepítések, de-
portálások stb. – kegyetlenségei közepette.
Merthogy Beneš negatív megítélésében a legsú-
lyosabb bírálatot a Csehszlovák Köztársaság
nemzetiségi összetételének, gazdasági és belpo-
litikai életének radikális átalakítását, valamint
az ország külpolitikai orientációját döntő mér-
téken befolyásoló köztársasági elnöki rendeletek,
közismert nevükön a Beneš-dekrétumok
kérdése váltja ki.²

Beneš megítélésében tehát gyakoriak a végletes megközelítések: még a cseh és a nemzetközi történetírásban is gyakran előfordult, hogy a kutatók egyszerre értékeli pozitívan diplomáciai tevékenységének kétségbevonhatatlan sikereit, és írják részben az ő számlájára is a nemzeti kisállamok vezetőit előbb-utóbb utolérő nagyhatalmi csapdákat, zsákutcákat. Benešnek különösen az 1945. évi döntései, különösen a kollektív bűn elvének alkalmazása és a homogén szláv nemzetállam érdekében tett lépései ma is szakmai és politikai viták tárgyai.³ A már-már dicsőítő megnyilvánulásoktól, emlékünnepektől az 1938 és 1948. évi „kapituláció”, „árulás” miatti elmarasztaláson át egészen addig terjed ez el-lentmondásos minősítés, hogy a – kollektív bűn elve alapján jogfosztottá tett németekkel és magyarokkal szembeni politikája miatt – német, illetve magyar részről időről időre a „likvidátor”, sőt a „háborús bűnös” vádja is felmerül.⁴

Mindenesetre a sok sikertelen kelet- és közép-európai politikai emigrációtól eltérően a csehszlovák elit, jórészt neki köszönhetően, a két világháború idején mindkétszer el tudta fogadtatnia a győztes nagyhatalmakkal a saját nemzeti eszméit, és győzelemre tudta vinni a csehszlovák államalapítás ügyét. 1915–1918 között a mesterével, Tomáš G. Masarykkal és a szlovák Milan Rastislav Štefánikkal közösen működtetett párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot az amerikai kormány és az antanthatalmak már 1918 őszén – hónapokkal a padovai fegyverszünet előtt – szövetséges kormányként ismerték el. 1919-ben a békekonferencián pedig a Csehszlovák Köztársaság a győztesek oldalán már társult hatalomként léphetett fel, a Beneš által benyújtott területi követelések döntő többségét a győztes nagyhatalmak vezetői jóváhagyták. Ugyanígy az 1938. szeptember 29–30-i müncheni egyezményt követően döntő a hitleri forgatókönyvek szerint rövid félév alatt felszámolt csehszlovák államiság folytonosságának elvét sikerült Benešnek a világháború első évében elfogadtatnia, s ezzel megalapozta a köztársaságnak az 1937. évi határok közötti megújítását. Így vált Beneš az 1918-as „csehszlovák államalapító Masaryk elnök” után 1945-ben az államot „megújító elnökké”.⁵

Mindazonáltal Beneš 1915–1948 közötti politikai tevékenységében számos vitatott állásfoglalás, döntés található. Ezek nagy része a nemzeti-nemzetiségi kérdésekkel függött össze. Élete végéig tagadta vagy legalábbis kétségbe vonta a szlovák nemzet önállóságát. A soknemzetiségű Csehszlovákián belül a többséget csak az általa makacsul képviselt „egységes csehszlovák nemzet” mesterséges konstrukciójával tudták biztosítani. Beneš többször is bevallotta, hogy a szlovákokat nem tekinti önálló nemzetnek, s így Szlovákia emancipációs igényeit mindig rendkívül kritikusan kezelte. Nem volt tehát előzménytelen az 1938. évi csehszlovák bel- és külpolitikai válság, illetve a csehek által kétségkívül jogosan nagyhatalmi diktátumként emlegetett müncheni egyezmény (szerződés). Ennek belpolitikai kiindulópontja a rendezetlen nemzetiségi kérdés, külpolitikai kiváltó oka pedig a közép-európai hitleri terjeszkedés, illetve a magyar és lengyel revíziós tervek felerősödése volt.

A magát mindig demokratának tekintő Beneš gondolkodásában, magatartásában az 1938-as év eseményei jelentették azt a töréspontot, amely korábban még meglévő kompromisszumkészsége helyett radikális német- és magyarellenesség kialakulásához vezetett. Hitler egyre agresszívabb nyomásgyakorlásában a Szudétanémet Pártot ténylegesen ötödik hadoszlopként használta fel, s tette eleve kizárttá a német kérdés belső megoldását. Mint ahogy a budai Sándor-palotából is többször megüzenték a felvidéki magyar politikusoknak, hogy a döntő szó minden fontos kérdésben, s különösen a revíziós ügyekben a mindenkori magyar kormányt illette meg.

Kapituláció és újrakezdés: a müncheni egyezménytől a londoni kormányig

■ Időről időre előkerül a Hitler európai háborús előkészületeinek elemzésében az 1938. évi brit–francia megbékélési stratégia, az úgynevezett *appeasement* politika kérdése. Miért nem sikerülhetett Chamberlain brit és Daladier francia miniszterelnököknek a müncheni egyezményben Németországnak ítélt csehszlovákiai Szudétavidékkel megállítani a Führer világhatalmi törekvéseit? Miért bizonyult elhibázottnak az az elképzelés, hogy az engedékeny megbékélési politikával sikerülhet elhárítani a háborús konfliktusok kirobbanását?⁶

A müncheni egyezmény és az első bécsi döntés után mintegy 200–250 000 cseh, szlovák, zsidó, ruszin menekült a szomszéd államokhoz került területekről a német, lengyel és magyar többségű határ régiókból a második Cseh–Szlovák Köztársaságba, amelynek keretei között 1938. október 6-án létrejött az autonóm Szlovákia, és 1938. november 22-én kihirdették Kárpátalja autonómiáját is. Az Anschluss után Hitlernek sikerült katonai veszteségek nélkül előkészíteni az általa eleve felszámolásra ítélt Csehszlovákiát. A Magyar Királyság pedig a diplomáciai revíziós sikert katonai akciókkal is megtoldotta, amikor 1939. márciusában Hitler engedélyével elfoglalta a bécsi döntés után még Cseh–Szlovákiánál maradt Kárpátaljai Ruszinszkrét, illetve az úgynevezett kis háborúval a maga javára „kiigazította” a kelet-szlovákiai határokat.⁷ 1938 őszén Csehszlovákia egyszerre lett áldozata Hitler háborús fenyegetésének és szövetségesei revizionista terveinek, valamint a megoldatlanul maradt saját belső szerkezeti és nemzeti problémáinak. Mindenekelőtt a rendezetlen cseh–szlovák viszony, a szudétánémet, kárpátukrán és magyar kisebbségi kérdések okozták azt, hogy az 1938. októberi állapotok alig féléves átmenetnek bizonyultak. A négyhatalmi müncheni diktátummal, amelyről a csehszlovák küldötteket csak az egyezmény aláírását követően tájékoztatták, Beneš helyzete tarthatatlanná vált: a nyugati szövetségesek éppúgy cserbenhagyták őt, mint ahogy a fegyveres ellenállásban reménykedő cseh közvélemény többsége sem tartotta őt többé alkalmas elnöknek. Október 5-én lemondott köztársasági elnöki tisztségéről, és két héttel később Angliába, majd 1939 elején az Egyesült Államokba távozott, ahol egy ideig a chicagói egyetemen vendégelőadóként működött.

Beneš londoni kormánya és dekrétumai

■ 1939. március 14-én Hitler – felrúgva a müncheni egyezményt – katonailag megszállta és a birodalom cseh–morva protektorátusává fokozta le a cseh országrészeket. A Jozef Tiso vezette szlovák autonómia politikai táborát pedig olyan helyzet elé állította, amelyben a szlovák nemzeti tanács képviselői számára egyedül a Csehszlovágtól való különválás és az önálló Szlovák Köztársaság létrehozása bizonyult járható útnak. Lengyelország német és szovjet lerohanását követően Beneš visszatért Nagy-Britanniába, ahol 1940 nyarán létrehozta a londoni külföldi (emigráns) csehszlovák államapparátust – az államtanácsot, a kormányt és az ezeket összefogó köztársasági elnöki tisztséget. Ily módon a lemondását visszavonó és hétéves mandátumát megújító, majd a londoni államtanács és kormány által útmutatásai szerint kidolgozott dekrétumok alapján „a rabság időszakában” egyedül ez az emigrációs államszervezet képviselte a megszállt és felosztott, de jogilag tovább létező Csehszlovák Köztársaságot.

Elnöki jogkörével élve 1940. július 22-én kinevezte a londoni székhelyű külföldi kormányt, amelynek miniszterelnöke Jan Šrámek, a Csehszlovák Néppárt elnöke, külügyminisztere pedig Jan Masaryk, a csehszlovák állam megalapítójának, T. G. Masaryknak a fia lett. Emellett nagy súlyt helyezett a csehszlovák hadsereg angliai szervezetének kiépítésére, amelyen belül a csehszlovák katonai pilóták rendkívül nagy megbecsülésnek örvendtek az angliai csata idején. Azt követően, hogy a Lengyelország elleni német, majd szovjet támadás után Nagy-Britanniában Winston Churchill került a brit kormány élére, akivel Beneš már 1939-ben felvette a kapcsolatot, a csehszlovák emigrációs tervek szempontjából rövid időn belül rendkívül fontos változások történtek.

Mindazonáltal a Churchill-kormány előbb csak de facto, később, 1940. július 21-én pedig nemzetközi jogilag is elismerte Beneš mint csehszlovák köztársasági elnököt, és az általa létrehozott külföldi csehszlovák Államtanácsot és kormányt mint a Csehszlovák Köztársaság jogfolytonosságának hivatalos képviselőit. Angliát a hitleri agresszió elől emigrációba vonult többi európai kormány, a brit nemzetközösség és a náciellenes koalíció valamennyi állama is követte, köztük a sztálini Szovjetunió és a De Gaulle vezette Francia Nemzeti Bizottság. A csehszlovák kormány és köztársasági elnök pedig 1941 december 16-án nyilatkozatot adott ki arról, hogy mindazokkal az államokkal, amelyek Nagy-Britanniának és a Szovjetunióknak hadat üzentek – így Németországgal és Magyar Királysággal is –, Csehszlovákia szintén háborúban álló félnek tekintette magát. A brit elismerés kulcsfontosságúnak bizonyult, hiszen ez teremtette meg az alapját Beneš és a külföldi csehszlovák államapparátus londoni működésének. Erre a napra visszadátumozva jelent meg az 1940. 1. számú elnöki dekrétum, amely létrehozta a 40 fős csehszlovák államtanácsot, amely közvetlen tanácsadó intézménye volt, s emellett a csehszlovák emigráción belüli vitás kérdéseket, panaszokat is intézte. Az államtanács mellett jogi, katonai bizottságok is létrejöttek, amelyek a kormány minisztereinek a munkáját is segítették.

A külföldi államapparátuson belül a törvényhozói hatalom ideiglenes gyakorlását az 1940. július október 15-én kibocsátott 2. elnöki (alkotmányerejű) dekrétum szabályozta: a parlament hiányában Beneš köztársasági elnök által kibocsátott dekrétumok pótolták a törvényeket. Ezeket a kormány javaslata alapján, és általában a politikai tanácsadó testületként létrehozott Államtanács véleményének meghallgatása után adták ki, és minden esetben a köztársasági elnök, a miniszterelnök és a végrehajtásukkal megbízott miniszterek írták alá. Hasonló jogalkotási tevékenységet folytattak a második világháború alatt más államok száműzetésben lévő kormányai vagy politikai képviselői is, például Norvégia, Hollandia, Lengyelország és Belgium.

Londoni politikájával Beneš legfőképpen arra törekedett, hogy a világ vezető hatalmait rábírja arra, hogy az 1938–1939. évi döntéseiket vonják vissza, azaz tegyék kezdettől fogva érvénytelenné, s ezzel ők is ismerjék el a csehszlovák állam jogfolytonosságát. Hitler európai háborúi, a Szovjetunió tengelyhatalmak részéről történt megtámadása után ezt a beneši álláspontot a Németországgal és szövetségeseivel háborúban álló országok sorra elismerték és támogatták, ami jól jelezte londoni pozíciói megerősödését, és vezető, egységesítő szerepének a csehországi és szlovákiai belső ellenállás részéről való egyre teljesebb elfogadottságát. Mindebben különösen fontosnak bizonyult az 1943 decemberében Moszkvában aláírt csehszlovák–szovjet szerződés, amely elvben garantálta a szovjet katonai támogatást Csehszlovákia helyreállításában.

Ma már egyértelmű, hogy Edvard Beneš az 1938–1939. évi többnyire etnikai alapú, de a hitleri háborús célok előkészítésében szerepet játszott német, magyar, lengyel határváltozásokra reagált akkor, amikor politikai, jogi, katonai tanácsadóival közösen emigrációja első két évében kialakította a német és magyar kisebbség felszámolásának részletes tervét, amely olyan részletekre is kiterjedt, mint a dél-szlovákiai magyarok Magyarországra üldözéséhez szükséges dunai pontonhidak helyének kijelölése.

A „homogén cseh-szlovák nemzetállam” megteremtéséről szóló elképzelést a brit, amerikai és szovjet vezetés 1942–1943-ban elfogadta. 1944. november 23-án a londoni csehszlovák emigráns kormány memorandummal fordult a három szövetséges nagyhatalom kormányához, amelyben felkérte őket, hogy járuljanak hozzá a német és magyar kisebbség háború utáni kitelepítéséhez. A kitelepítések után visszamaradó németek és magyarok nem kaptak volna semmilyen kisebbségi jogokat, a korábbi szabad nyelvhasználati és oktatási jogait is megszüntették volna, s ebben a helyzetben az önkéntes vagy kikényszerített asszimiláció lett volna a sorsuk.

Ezzel együtt a londoni dekrétumokban még nem jelentek meg a kollektív bűn elvét érvényesítő német- és magyarellenese célok, de már feltűnt az etnikai diszkrimináció mozzanata. A nem cseh és nem szlovák népesség tagjait megbízhatatlanként kezelve az 1944. évi 18. számú alkotmánydekrétum elrendelte, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak az ellenségtől felszabadítandó települései és járásai közül azokban, amelyek lakosságának többsége „államilag megbízhatatlan”, szlovák biztosokat (komisszárokat) vagy közigazgatási bizottságokat kell kinevezni. Ez utóbbiakban németek vagy magyarok nem vehettek részt.

A kassai kormányprogram végrehajtása

■ 1943 decemberében a szlovákiai ellenállás vezetői létrehozták az illegális szlovák Nemzeti Tanácsot. Az 1944 augusztusában kitört szlovák nemzeti felkelésben és a szovjetek által fokozatosan elfoglalt szlovákiai területeken a csehszlovák kormány hazatéréséig a Szlovák Nemzeti Tanács biztosította a végrehajtói és törvényhozói hatalmat. A szlovák pártok képviselőiből álló SZNT elképzelései kezdetben csak részleges büntető intézkedéseket mérlegeltek a német és a magyar kisebbséggel szemben. 1945. március végén Beneš Teheránon és Moszkván keresztül hat évi emigráció után indult vissza hazájába. A moszkvai tárgyalásokon a Klement Gottwald vezette moszkvai csehszlovák kommunista emigráció igen határozottan lépett fel a háború utáni csehszlovák kormányalakítás és a kormányprogram kérdésében, egyértelművé téve Beneš számára, hogy a szovjet szövetségnek a csehszlovák kormány politikájában is tükröződnie kellett: pl. az erős kommunista kormánypozíciók vagy a kiterjedt államosításokról szóló dekrétumok formájában, ami elvben az általa is helyeselt „nemzeti és demokratikus forradalom” eszmeiségén, valójában inkább a szovjet hatalmi érdekérvényesítésen alapult. Miután a Šrámek-kormány a Moszkvából Kassára vezető vonatúton beadta lemondását, a moszkvai követ, Zdeník Fierlinger miniszterelnök vezetésével kialakított kormányt, és annak kormányprogramját április 5-én Beneš már Kassán jelentette be.

Ennek a kassai kormányprogramnak a VIII. pontja fejtette ki a tiszta szláv nemzetállam megteremtésének tervét: minthogy „a kisebbségek nagyjából a köztársaság ellen irányuló hódító politika engedelken eszközének bizonyul-

tak, s közülük elsősorban a csehszlovákiai németek kínálkoztak fel a cseh és szlovák nemzet elleni megsemmisítő hadjáratra – a megújított Csehszlovákiát mely és végleges beavatkozásra kényszerítik.”⁸

Alapelveként az 1938 előtt is csehszlovák állampolgársággal rendelkező, lojális és hűséges német és magyar nemzetiségű polgárok közül elismeri „a náciellenes és antifasiszta személyek” állampolgárságát, a többiek esetében viszont a csehszlovák állampolgárság megvonását és az ország területéről való kitiltását, s végül az 1938 után csehszlovák területre betelepültek azonnali kiutasítását jelölte meg a kormányprogram. A kormányprogram végrehajtásában, s azon belül a két nem szláv kisebbség felszámolásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáig, 1945. október 28-áig terjedő időszakban meghatározó szerepet kaptak Edvard Beneš köztársasági elnöki dekrétumai, illetve Szlovákia területén a Szlovák Nemzeti Tanácsnak és a tartományi kormány szerepét betöltő szlovákiai Megbízotti Testületnek a rendeletei.

Edvard Beneš köztársasági elnök 1945. május 14. és 1945. október 27. közötti időszakban összesen 143 dekrétumot bocsátott ki. Ezeket az 1945. október 28-án megalakult ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946 márciusában visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte. A 143 dekrétumból 13 vagyoni elkobzást, büntetőjogi felelősséget, állampolgárság megvonását elrendelő dekrétum vonatkozott közvetlenül a német és magyar kisebbségre, s jó néhány további közvetve szintén tartalmazott olyan rendelkezéseket, amelyek összefüggtek a két kisebbség kollektív bűnősként való elmarasztalásával. Ezek közül a német- és magyarellenes dekrétumok közül mindössze négy lépett életbe Szlovákia területén is. Az említett 13 dekrétum közül az 5., 12., 16. és 71. számú dekrétumok explicite csak a cseh országrészekre vonatkoztak, még abban az esetben is, ha címükben vagy bevezető rendelkezéseikben a németek mellett a magyarokat is felsorolja, mint az adott dekrétum által érintett népcsoportot. Ebbe a kategóriába tartozik a két kisebbség kollektív bűnősként való elmarasztalásának, illetve büntetésének elvén alapuló legfontosabb dekrétumok közül az 1945. május 19-én kiadott 5. számú elnöki dekrétum az 1938–1945. közötti vagyoni ügyletek érvénytelenítéséről, és „a németek, magyarok és árulók, kollaboránsok, valamint egyes szervezetek és intézetek vagyoni értékeinek állami kezeléséről”.

Az 1945. augusztus 2-án kibocsátott 33. számú elnöki dekrétum a németektől és magyaroktól – a müncheni szerződés, illetve a bécsi döntés semmisségének ellenére – megtagadta a csehszlovák állampolgárság visszaadását, sőt azokat a németeket és magyarokat is megfosztotta attól, akik 1938 után továbbra is Csehszlovákia polgárai maradtak. A dekrétumok közül a 27. számú elnöki rendelet a belső telepítések egységes rendszeréről, a 28. számú pedig a cseh és szlovák telepeseknek a németek, magyarok, ellenséges elemeknek földbirtokára és üzemibe való telepítéséről rendelkezett. A szlovákiai magyarok 1945–1946. évi csehországi deportálásának jogi alapját az 1945. 88. számú elnöki dekrétum teremtette meg, amely az általános munkakötelezettséget szabályozta.

A Szlovák Nemzeti Tanács törvényhozói jogköre

■ Az SZNT 1945. április 21-én kiadott 30. számú rendelete a csehszlovák központi kormányzati szervek rendeleteivel és a köztársasági elnök dekrétumaival szemben azt a tényleges helyzetet rögzítette, hogy Szlovákia területén a törvényhozói hatalmat Az SNT gyakorolja, „az összállami vonatkozású ügyekben” pedig

a Szlovák Nemzeti Tanáccsal való megegyezés alapján a köztársasági elnököt illeti meg ez a jogkör. Ez a hatalommegosztás egészen a csehszlovák parlament megalakulásáig tartott. A köztársasági elnöki dekrétumok ennek megfelelően csak abban az esetben voltak az egész köztársaság területén hatályosak, ha az adott dekrétum tartalmazta az SZNT előzetes egyetértését. Ilyen formula található például a csehszlovákiai belső telepítéseket szabályozó 1945. évi 27. számú elnöki dekrétum elején, vagy a német és magyar állampolgárságot „szabályozó” – azaz az állampolgárságot a két kisebbség tagjaitól kollektíve megtagadó – 1945. évi 33. számú alkotmánydekrétumban.

A két kisebbséghez tartozók vagyonát a 108. számú elnöki dekrétum alapján elkobozták, és az „ellenséges vagyonokból” nemzeti újjáépítési alapokat hoztak létre. További hat Beneš-dekrétum helyett Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács hasonló rendeletei vonatkoztak a szlovákiai németekre és magyarokra. Így például a vagyoni kérdésekre vonatkozóan a Szlovák Nemzeti Tanács önálló rendeleteket alkotott. A szlovákiai magyarok vagyoni viszonyainak alakításában ezek az SZNT-rendeletek voltak a mértékadóak, nem pedig 12. és 28. számú számú elnöki dekrétumok, amelyek pedig elvben „a németek, magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról”, illetve „cseh, szlovák, valamint más szláv földművesekkel való betelepítéséről” rendelkeztek.

Mi több, a népbíróságok létesítéséről kiadott 1945. évi 33. számú rendeletével az SZNT az azonos céllal kiadott elnöki dekrétumot több mint egy hónappal megelőzte, és a szlovákiai magyar „bűnök”, „bűnös szervezetek” körének leírásában jóval konkrétabb és szigorúbb volt, mint az 1945. évi 16. számú elnöki dekrétum. Az 1945. május 15-én megjelent SZNT-rendelet első paragrafusa szerint „fasiszta megszállónak” minősült többek közt „az a külföldi állampolgár, aki hozzájárult a Csehszlovák Köztársaság szétrombolásához vagy demokratikus államrendjének megsemmisítéséhez”. Ezt a nagyon általános megfogalmazást az 1938-ban német és magyar állampolgárságúvá vált két kisebbségi csoporttal szemben a népbíróságok igyekeztek messzemenően kihasználni.

A kollektív bűn elvének alkalmazása

■ Ugyanakkor a 13 német- és magyarellenese dekrétum alapján a hozzátétőleg hárommillió szudéta- és kárpáti német, valamint a 700 ezres szlovákiai magyar közösséget a kollektív bűn elve alapján súlyos vagyon- és jogvesztésre ítélték, és a bizonyítottan antifasiszták kivételével a két kisebbség minden tagját megfosztották csehszlovák állampolgárságuktól, s ezzel együtt politikai, szociális jogaitól, annak érdekében, hogy a közel négymilliónyi nem szláv népességet elűzzék szülőföldjéről. Ezt a homogén szláv nemzetállam létrehozását célzó beneši elképzelést a németek esetében majdnem teljes egészében sikerült véghezvinni. Előbb az erőszakos elűldözésekkel, pogromszerű helyi konfliktusokkal menekülésre kényszerítettek közel 650 ezer németet, majd a potsdami szerződés alapján a nagyhatalmak hozzájárulásával további kétfélmillió német nemzetiségű személyt telepítettek ki rövid pár hónap alatt Németország nyugati és szovjet megszállási zónáiba.⁹

A szlovákiai magyarság – a lakosságcsere, a reszlovakizáció és a csehországi deportálások súlyos nemzetiségi veszteségei ellenére – a magyar diplomácia jól megválasztott tárgyalási stratégiájának, a nyugati hatalmak vétójának, majd pedig a pax sovietica jegyében Moszkva közbeavatkozásának köszönhetően túlél-

te saját halálos ítéletét.¹⁰ A második világháborúval párhuzamos faji háború, a holokauszt után az egész kelet-közép-európai régiót átalakították a győztes nagyhatalmak jóváhagyásával végbement etnikai tisztogatások. Kelet-Poroszország felszámolásával, a milliós nagyságrendű népi német közösségek elűldözésével alapvetően megváltozott a térség országainak, városainak a nemzetiségi összetétele. A zsidóság milliós nagyságrendű elűldözése után a kollektív bűn elve alapján a német közösségeket próbálták radikálisan felszámolni. Rövid ideig hasonló sors fenyegette a magyar kisebbségeket is, de a kárpátaljai malenkij robot, a bácskai magyarellenességek, a Maniu-gárdisták fellépésének súlyos embervesztései, a hatalmas menekülthullámok ellenére a kisebbségi magyar-szlovák többsége szülőföldjén maradhatott.¹¹

A magyar–szlovák megbékélési nyilatkozat reménye és célja

■ A fentiekből remélhetően jól látható: nem véletlen, hogy alig van elmozdulás a dekrétumok körül évtizedek óta zajló magyar–szlovák vitában. Cseh és szlovák részről mindmáig azt tekintik elsődlegesnek, hogy a köztársasági elnök által kibocsátott dekrétumok jelentették a Hitler által 1939-ben felszámolt csehszlovák állam megújításának jogi háttérét. 1940–1945 között a londoni külföldi csehszlovák államapparátus nevében kibocsátott 44 elnöki rendelet jelentette a győztes nagyhatalmak által elismert jogfolytonosság legfontosabb intézkedéseit, egyebek közt a külföldi csehszlovák kormány, államtanács, hadsereg működését, évenkénti költségvetését. Mint ahogy Beneš 1945. májusi diadalmas prágai hazatérése után – a még közel féléven át hiányzó csehszlovák törvényhozást pótolva – a kormánya által kidolgozott újabb 99 dekrétummal megalapozta a harmadik köztársaság újraindítását. A dekrétumokat a csehszlovák nemzetgyűlés az 1946. évi 57. sz. alkotmánytörvénnyel hivatalosan is törvényerőre emelte.

Magyar részről viszont a kassai kormányprogramban megjelent homogén szláv nemzetállam terve, valamint a németeket és magyarokat a kollektív bűn elve alapján büntető – jog- és vagyonfosztó – dekrétumok utólagos érvénytelenítésétől, elítélésétől teszik függővé a kölcsönös megbékéléshez való hozzájárulást. Az elmúlt három évtizedben a cseh alkotmánybíróság és az SZNT több állásfoglalásban, határozatban rögzítette, hogy a módosítások ellenére a két ország törvénytárában még mindig szereplő dekrétumok, illetve rendeletek ma már nem hatályosak, de a második világháború után kialakult történeti helyzetben érvényes jogszabályként utólag nem vonhatóak vissza. A mai viták remélhetően ebben a kérdésben is eljutnak majd valamilyen közös jogi nevezőhöz.

A csehszlovák és a szlovák vezetésnek a közvetlenül érintett nemzedékek távozta után is rendkívül nehéz örökséget a maguk felelősségét vállaló németekkel már jórészt sikerült lezárni. A legmagasabb szintű magyar–szlovák megbékélés azonban még várat magára. A két állam kapcsolatait egyébként is a közép-európai nemzetállamok esetében megszokottnál nagyobb mértékben rontják a történeti csontvázak, a lezáratlan történelempolitikai viták. A kollektív bűn ügyében a jaspersi német kiindulópont alkalmazása például hasznos lehetne.¹² A kriminális, politikai, morális és metafizikai bűn típusainak megkülönböztetésével, a kollektív bűn és felelősség fogalmának tisztázásával ez is segíthetne a megbékélési tárgyalások sikerre vitelében. Ennek érdekében a két ország 1918–1948 közötti kisebbségi, határ- és revíziós konfliktusaira vonatkozóan mindkét részről

tisztázhatnák a saját politikai felelősséget, a morális és vagyoni bűnök jóvátétele érdekében pedig közös megbékélési alapot hozhatnának létre.

■ JEGYZETEK

1. Ennek apropóját a magyar és a nemzetközi publicisztikában a szlovákiai büntető törvénykönyv – „némaságtörvény” vagy „lex Beneš” néven emlegetett – 2025. decemberi kiegészítése jelentette. A 2005. évi 300. számú törvény új, 417f pontjába ugyanis a következő büntetőjogi ténymegállapítás került: „Aki nyilvánosan tagadja, megkérdőjelezi vagy elferdíti a Csehszlovák Köztársaság vagy a Szlovák Nemzeti Tanács képviseleti szervei által a második világháború utáni békét szabályozó viszonyokat, hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.” <https://www.slov-lex.sk/ ezbieryk/ pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/300/>
2. Karel Jech – Karel Kaplan: *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Dokumenty 1–2. köt. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Nakladatelství Doplněk, Praha–Brno, 1995; Štefan Šutaj – Peter Mosný – Marián Olejník: *Prezidentské dekrety Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Veda, Bratislava 2002. A német és magyar vonatkozású elnöki dekrétumoknak és a Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteinek szövegét magyar nyelven ld. Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949 – Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kecskés László Intézet, Komárom, 2005. Magyar és szlovák szerzők közös elemzését tartalmazza: Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): *A Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2005.
3. Beneš életének, politikai tevékenységének mára kiterjedt nemzetközi szakirodalma van. Hagyatékának feldolgozásával, közreadásával Prágában a Cseh Tudományos Akadémia Masaryk Intézete és Levéltára foglalkozik. Itt most a három legalaposabb angol, francia és cseh nyelvű politikai életrajzt, illetve három ma is elérhető magyar feldolgozást említem. Zbyněk Zeman – Antonín Klímecký: *The Life of Edvard Beneš, 1884–1948*. Czechoslovakia in Peace and War. London, 1997; Antoine Mares: *Edvard Beneš. Un drame entre Hitler et Staline*, Perrin, Paris, 2015; Jindřich Dejmek: *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata*. I–II. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2006, 2008. Magyarul három könyv jelent meg róla: Borsody István: *Beneš*. Athenaeum, Bp., 1943. (Reprint kiadás: Savaria University Press, Szombathely, 2001); Ádám Magda – Josef Hanzal: *Edvard Beneš*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely 1996; Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008.
4. Ehhez lásd példaként Sidonia Dedínová: *Edvard Beneš, a likvidátor*. Korona, Bp., 2004.
5. Karel Jech – Karel Kaplan (red.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Dokumenty . Nakladatelství Dolnĕk – Ústav pro soudobé dějiny, Praha, 1995. 50–76.
6. L. pl. Frank McDonough: *Neville Chamberlain, Appeasement, and the British Road to War*. Manchester University Press, New York, 1998; Tim Bouverie: *Appeasing Hitler: Chamberlain, Churchill and the Road to War*. The Bodley Head Ltd., London, 2020; David Faber: *The 1938 Appeasement Crisis*. Simon & Schuster UK, London, 2009. (Ez utóbbi magyarul: *München. A megbékélési politika válsága 1938*. Park Könyvkiadó, Bp., 2015.) A cseh történészek álláspontjához l. pl. Jan Nimeček (red.): *Mnichovská dohoda Cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Klementinum, Praha, 2004.
7. Janek István: *Az elfelejtett háború. A szlovák–magyar kis háború története 1939 márciusában*. Történelmi Szemle 2001/3–4. 299–313.
8. Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok*. I. m. 43–44.
9. Erről máig jól használható Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Kalligram, Pozsony, 1993.
10. A legjobb összefoglalót a közelmúltban elhunyt Vadkert Katalin írta: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig (1945–1948) – Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Kalligram, Pozsony 2007.
11. Lönhart Tamás: *Transylvanian Communities Subjected to Collective Traumas and Retorsions in 1944–1947: Reflections on Post-1989 Politics of Memory and Transitional Justice in Romania*. In: Gyurcsák Iván (ed.): *Collective Guilt*. i. m. 153–185; Korhecz Tamás: *The Past and Present of Collective Guilt in Yugoslavia – Some Legal Issues Related to Rehabilitation and Compensation with Special Emphasis on the Practice in Serbia*. Uo. 187–221.
12. Karl Jaspers: *A bűnösség kérdése*. Noran Libro, Bp., 2015.

GÁL MÁRIA

TIZENNÉGY ÉV ÉS KÉT LILA BETŰ

Marosvásárhelyen nem lehetett úgy fel-
nőni, hogy ne találkoztunk volna a
virágáros grófnővel a Bolyai-iskolával
szembeni utcasarkon. Mindenki ismerte a város-
ban, a városkép része volt. Legtöbben a nevét
sem tudták, legfeljebb Gemma néniként ismer-
ték, de az, hogy ez a télen–nyáron bakancsos,
hosszú szoknyás, mintha mindig ugyanabban az
öltözékben lévő, kortalannak tűnő asszony egy
igazi grófnő, az valahogyan, valahonnan mégis-
csak köztudott volt. Kilencedik osztályos voltam
már, amikor megtudtam, hogy Gemma néni ve-
zetékeve Teleki, és nem véletlen névrokonság-
ról van szó, ő tényleg a Teleki Tékát alapító
történelmi család sarja. Akkor szembesültem elő-
ször azzal is, ami később, a D. O.-sok visszaemlé-
kezéseit hallgatva leginkább lenyűgözött: azzal
a méltósággal, büszke daccal, amivel a sorsukat
viselték, s azzal a belőlük sugárzó erkölcsi
fölénnyel, amit egyszerűen nem lehetett nem
érezni.

Halottak napja előtt mentünk a temetőbe
szépíteni a sírokat. Nagynéném kérésére jó nagy
kiterővel, a Bolyai utcán át, hogy Gemmától
vásároljuk meg a virágokat. Mindezt egy szabá-
lyos konspiráció keretében – nagynéném meg-
szervezte, hogy amikor épp fizetni kellene,
akkor érje utol és vonszolja gyorsan tovább a
szomszéd, merthogy feltétlenül és azonnal meg
kell beszélniük valamit. A fizetést rám hagyta,
azzal az előzetes kategorikus utasítással, hogy
a virág áránál jóval nagyobb összegből semmi

A kényszerlakhelyre
ítéltek személyazonos-
sági igazolványába –
buletinjébe – belepe-
csételték a két lila
betűt – D. O. –, ami
örökre megváltoztatta
életüket. A kijelölt vá-
rost nem hagyhatták el,
lakást, munkát maguk-
nak kellett szerezniük,
de állami munkahelyre
nem alkalmazták őket,
márpedig más akkori-
ban nem igazán volt.

szín alatt nem fogadhatom el a visszajárót. Negyvenöt év távlatából már nem tudom idézni, de Teleki Gemma akkor valami olyasmit mondott, hogy „attól, hogy egyszer két lila betűt nyomtak az ember buletinjébe, még nem válik kéregető koldussá”. Nem tudom, hogy a szeméből vagy a hangsúlyából, vagy a kisugárzásból, de tizennégy évesen is azonnal felfogtam: emberi méltóságában sértettem meg. Megvártam, míg felváltotta a bankjegyet a legközelebbi boltban, némán elvettem a visszajárót, és gyorsan továbbsiettem, semmit sem értve. Nagynénémától akkor tudtam meg, mire a nagy felhajtás – hogy a kommunisták mindenüket elvették, sem dolgozni, sem tanulni nem engedték őket, a grófnő egy egyszobás pincelakásban lakik, virág- és zöldségárusításból tartja fenn magát, de senkitől semmilyen segítséget nem fogad el, az utolsó öt bani visszavételéhez is ragaszkodik.

A gyerektrükk nem működött, de legalább megismerkedtünk, s az elkövetkező években már időnként szóba is állt velem, de azért annyira nem fogadott bizalmába, hogy azt is elmondja, milyen két lila betűről beszélt.

Miért mesélem ennyire részletesen mindezt? Azért, mert amikor Balázs Imre József megkért, hogy valamiféle szubjektív visszaemlékezést írjak a *D. O. – Domiciliu Obligatoriu* – Kényszerlakhely témáját körbejáró lapszámukhoz, azt is elmondta, hogy a kérdés átfogó történeti feldolgozása máig hiányzik, és a kilencvenes évek elején általam közölt lapinterjúk és a *D. O. (Kényszerlakhely)* című kötetem (Minerva, Kvár, 1996.) továbbra is alpmű a témában. Ledöbbenem. 1993–95 között, amikor én ezeket az interjúkat készítettem, még zároltak voltak a romániai levéltárak legújabb kori történelemmel kapcsolatos dokumentumai, és az akkor hatályos jogszabályok szerint még évtizedekig úgy is kellett volna maradniuk. Ma viszont szabadon kutatható lenne a téma.

Közvetlenül a rendszerváltás után a második világháború utáni időszakot kutatni akarók kénytelenek voltak az oral historyra és a korabeli lapokra támaszkodni, ami igencsak hézagos, időnként egymásnak szögesen ellentmondó ismereteket adott csupán. Interjúról interjúra azért mindig újabb és újabb részletek derültek ki. Így futottam én is bele 1993-ban, az ötvenhatos magyarországi forradalom erdélyi következményeinek kutatása közben a *D. O.*-ba, amiről addig soha életemben nem hallottam, holott történelem szakon végeztem, s a decemberi forradalom után azonnal újságíróként kezdtem dolgozni. Pedig az áldozatok közül akkor még sokan ott éltek közöttünk, egyesekkel szinte naponta találkozhattam, újságíróként adott esetben egészen más témában még interjút is készítettem némelyikükkel. De a közösségi emlékezetből valamiért hiányzott a *D. O.*, a kommunizmus szörnyűségei leleplezésének nagy igyekezetéből ez a fejezet valamiért kimaradt. Pedig a kommunista diktatúra lényegére semmi sem világít rá beszédesebben. Az új erkölcsre épülő, igazságosabbnak ígért új világot építő kommunisták minden rendelkezése alapvetően emberellenes volt, a végrehajtás eszköze a terror volt, de az arisztokrácia, a nemesség és más kényszerlakhelyre ítélt osztályellenség ellen irányuló intézkedések embertelensége, kétségtelen fasiszta jellege meghaladta az addig már-már megszokottá vált eljárások határait. A politikai tisztogatások Romániában 1946–47-ben gyorsultak fel, aminek ez idő alatt – a rendszerváltás utáni szakmai becslések szerint – legalább 60–70 ezer ember esett áldozatul. És még ezután jött a csúcs – az államosítás, a kollektivizálás, a párton belüli „elhajlások” kiirtása. Legtöbbjüket börtönbe zárták, másokat kényszermunkatáborba hurcoltak, egyeseket gyorsan ki is végeztek. De ezekben az esetekben legalább volt valami (rendszerint koholt) vád, látszólagos eljárás,

ítélet, amelyik kizárólag az adott személyt célozta, hozzátartozóit nem, még ha a továbbiakban ők is magukon hordozták az osztályellenség bélyegét annak minden következményével együtt. A D. O. viszont más volt – virtigli náci intézkedés, kollektív bűnösség, nem kellett hozzá még formális vád sem, maga a származás volt a bűn.

1949. március 2–3-ra virradóra, húshagyókedd utáni éjszakán országszerte ugyanabban az időben, egyszerre, rajtaütésszerűen csapott le a rezsim. Mindenféle előzetes értesítés nélkül, magyarázkodás és indoklás nélkül intézkedtek, egyértelműen előre megtervezetten. Néhány óra leforgása alatt összeszedtek és kényszerlakhelyre hurcoltak minden olyan családot, akinek az 1945-ös földreform után is még megmaradt az 50 hektáros birtoka. Legtöbbjüket álmukban lepték meg a végrehajtók. A család apraját-nagyját, az újszülött csecsemőt, a vajúdo nőt vagy a haldokló öregot egyaránt felcsomagolták a platós autókra, de ha a család valamely tagjának a neve hiányzott a listájukról, azt akkor sem vihették magukkal, ha kisgyerekről vagy magatehetetlen öregről, betegről volt szó. Az álmukból felvert családoknak néhány percük volt, hogy a legszükségesebb holmikat egy maximum ötkilós csomagba gyorsan összedobálják. A különböző zaklatási, meghurcoltatási formákhoz már amúgy is hozzászokott emberek különösebb ellenállást nem tanúsítottak. Nem tudták, mi történik velük, nem tudhatták, mi vár rájuk.

Két lila betű és 14 év pokol következett.

Az eljárás alapját a Földművelésügyi Minisztérium 1949. március 1-én módosított, 2-től már hatályba is lépett rendelet törvénye képezte, amely módosította az 1945/187-es földreform törvény előírásait. Az új rendelkezés értelmében már ki kellett sajátítani a földreformkor meghagyott birtokokat és minden ingó és ingatlan vagyont, csak a személyes használati tárgyakat és a szükségesnek ítélt élelmiszerkészletet hagyva meg a tulajdonosoknak. Noha teljes vagyonelkobzást, szabadságvesztést, mozgásban való korlátozást vagy kényszermunkát nem irányozott elő a rendelet, az éjszaka leple alatt összeszedett családokat megjelölt központokba szállítottak. Erdélyben Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyenyed, Déva, Gyulafehérvár, Balázsfalva volt ilyen, a regátiakat az ottani városokban szórták szét. (Erdélyben ugyan elsősorban magyarokat érintett a rendelkezés, hiszen az itteni földtulajdonok zömében a magyar arisztokrácia és nemesség birtokában voltak, mégsem valamiféle magyarellenésről rendelkezésről volt szó, a román földbirtokosokat ugyanúgy sújtotta, hiszen ők is születésükből adódóan ugyanannak a népi demokráciára veszélyesnek minősített osztálynak a tagjai voltak.) Marosvásárhely lett a legnagyobb erdélyi D. O.-s központ, mintegy négyszáz kényszerlakhelyre ítélt ember, az erdélyi magyar arisztokrácia és nemesség gyűjtőtábor, kényszerű lakhelye 14 éven át.

A kényszerlakhelyre ítélték személyazonossági igazolványába – bulletinjébe – belepecsételték a két lila betűt – D. O. –, ami örökre megváltoztatta életüket. A kijelölt várost nem hagyhatták el, lakást, munkát maguknak kellett szerezniük, de állami munkahelyre nem alkalmazták őket, márpedig más akkoriban nem igazán volt. A férfiak napszámos munkával próbálkoztak, a nők takarítást, mosást vállaltak olyanoknál, akik megengedhették maguknak a bejárónő megfizetését – az új arisztokráciánál. Az a példátlan helyzet állt elő, hogy három nyelven beszélő takarítónője volt az írni-olvasni épphogycsak megtanult gazdasszonynak, többdiplomás volt a szemetes, miközben a döntéshozók legnagyobb része maximum kívülről látott egyetemet.

A háromszéki/Kovászna megyei D. O.-sok sorsa – máig ismeretlen okból – sajátosan alakult. A Sepsiszentgyörgyre telepítetteteket másfél év elteltével, 1950 nyarán, azzal az üressel, hogy ők az akkor kezdődött kollektivizálás elleni felbújtók, ugyanolyan meglepetésszerűen és gyorsan, mint azon a húshagyókeddi éjszakán, egyszer csak marhavagonokra rakták, és mindenféle magyarázat nélkül útnak indították az ismeretlenbe. Mindezt hat évvel a holokauszt után, valamiféle demokrácia nevében. Dobrudzsai kényszermunkára vitték őket, embertelen lágerkörülmények közé, ahol iskolába sem járhattak a gyerekek, habár az még az osztályellenesség számára is kötelező volt. Napközben a kicsik felügyelet nélkül ódöngtek a barakkok között, a nagyobbakat ugyanúgy agyondolgoztatták, mint a felnőtteket.

Tizennégy év múlva, 1963. augusztus 23-án a Belügyminisztérium 469. számú rendelete eltörölte a D. O.-t. Az érintettek kaptak új, immár a két lila betű nélküli buletint, szabadok lettek, hazamehettek volna. Ha lett volna hová.

De ezzel is megbirkóztak. Nem törtek meg, és ebben nem a „kék vér”, hanem az az „otthonról hozott” erkölcsi normarendszer segítette őket, ami a legszörnyűbb életfeltételek között is erőt adott nekik ahhoz, hogy emberi méltósággal éljenek. Ha valaki látta a magyarországi kitelepítésekről szóló művészfilmet, a *Te rongyos életet*, ízelítőt kaphatott ebből. Noha a két D. O. között körülbelül olyan különbség volt, mint a kádári gulyáskommunizmus és Ceausescu sokoldalúan fejlett szocialista társadalmá között, a lényeg azonos volt. A falusi sufnikba száműzött budapesti arisztokraták a napi nehéz munka után lavórokban tisztára mosakodva, egyre kopottabb, de mindig makulátlanul tiszta és vasalt ruháikba öltözve esténként összegyűltek, beszélgettek, teázgattak – ugyanúgy, mintha egy puccos pesti szalonban vagy a Váci utca valamely kávézójában lennének. Csakazértis nemesek maradtak a szó igazi értelmében, nem fulladtak a trágárába, alkoholba, ahogy a rendszer szerette volna. Erkölcsi mérce, mint maradtak azok számára, akikhez azért küldték őket, hogy jelenlétükkel megkeserítsék mindennapjaikat, hogy utálják őket. A román rendszer szemében is eleve ez a megtörhetetlenség és a műveltségük volt a legnagyobb bűnük. Azon a húshagyókedden nem azért hurcolták el őket otthonaikból, mert osztályellenségként valakinek is ártottak volna, hanem azért, mert létükkel, életvitelükkel egy hagyományos életmódot tartottak fenn és testesítették meg; műveltségük, szakmai képzettségük folytán pedig településeik első emberei voltak, és maradtak volna is, annak ellenére, hogy minden vagyonuktól megfosztották őket. Életmódjuk modellt jelentett a falvak lakói számára, olyan távoli célt, amelyet mindenki szeretett volna megvalósítani önmaga számára. Kúriáik megtestesítették mindazt, amire az egyszerű ember vágyott, elérhetőbb, elfogadhatóbb ideállá váltak, mint a távoli Szovjetunió modellként megjelölt, de senki által nem ismert, elképzelhetetlen kolhozai.

Nekem akkor, a kilencvenes évek elején rendelkezésemre álló eszközökkel és lehetőségek közepette 108, 1949-ben D. O.-ra ítélt erdélyi család nevét sikerült összeszednem, ami nem egészen ezer embert jelent, és úgy tudom, hogy ez az egyszerűnek tűnő húshagyókeddi rendelkezés mintegy 3000 személyt érintett. Visky András önéletrajzi regényeiből (*Kitelepítés – 2022, Illegalisták – 2025*) azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ha nem is ilyen összehangolt módon, ilyen széles körben, de később is alkalmazták a módszert, kiterjesztve azt utólag az osztályellenségként bebörtönözött családjaikra is.

Amikor megtudtam végre, hogy mi is az a két lila betű a buletinben, elsőként Teleki Gemmát próbáltam szóra bírni. Nem sok sikerrel. Pedig igazán kitartó voltam, egy ideig, ahányszor hazamentem Marosvásárhelyre, mindig bepróbálkoztam. Az ő különtségének tudtam be az elzárkózását, de tévedtem. Elképzelhetetlen sebeket téptem fel, amikor egyszer csak bejelentetlenül becsöngettem valakihez, s elmondtam, mit is akarok. Ma az internet és a sokrétű kommunikáció világában már elképzelhetetlen, hogy valakivel ne lehessen előzetesen egyeztetni, hogy egy településen házról házra csöngetve kell öregeket keresni, s abban reménykedni, hogy valaki előbb-utóbb csak meg tudja mondani, hol lakik az egykori földesúr vagy annak leszármazottja. Ha sikerült így valakinek nyomára bukkanni, az még távolról sem volt garancia arra, hogy kötélnek áll. Volt, aki kertelés nélkül azonnal szívesen mesélt, s arra is ráállt, hogy kamera előtt, dokumentumfilmben is szerepeljen. De legtöbbször időt kértek, mert a betolakodással hirtelen felszakított seb túlságosan vérzett. Olyannal is találkoztam, aki el szeretne volna mondani történetét, hozzá többször visszamentem, de végül mindig könnyekbe fulladt a szándék. És volt, aki kategorikusan elzárkózott.

Akkor nem értettem, ma viszont már azt hiszem, egyszerűen túl korán érkeztem. Alig néhány évvel a rendszerváltás után még erősen élt a bizalmatlanság az egykori áldozatokban. Akkor még nem kezdődött meg sem a restitúció, sem a kommunizmus által meghurcoltak nyilvános rehabilitációja, az akkori politikai szándék sem volt még egyértelmű. És ugyebár, akinek egyszer megégette száját a kása, az az aludttejet is megfújja. Később aztán láttam, hogy valamikor a kilencvenes évek végén már Gemma is beszélt az életéről kamera előtt is – nem nekem.

A kollektív amnézia, a D. O. társadalmi agyonhallgatása viszont már más kérdés. A politikai elítéltekről beszéltek, suttogtak az emberek – őket a gonosz hatalom kiemelte, bebörtönözte vagy megölte, a társadalom pedig moshatta kezeit, nem kellett bűnösnek érezniük magukat ezért. De a kolozsvári szemetesbáró (különben a helytörténész Gaal György édesapja), a marosvásárhelyi virágáros grófnő, mintegy háromezer sorstársukkal együtt közöttük, közöttünk éltek. Kifosztva, megalázva, megnyomorítva, sanyargatva mindenki szeme láttára úgy, hogy senki sem tett értük semmit. Nyilván, nem sokat tehettek, mindenki tudta, mit kockáztat egyetlen rosszalló félszóval is. A közösségi amnéziát rendszerint valamiféle közösségi büntudat táplálja, s úgy hiszem, ez esetben is ez történt. Szüleink, nagyszüleink, tanítóink, papjaink, újságíróink, mindazok, akik a kommunizmus idején mesélhettek volna nekünk a D. O.-ról, azért hallgattak, mert önmaguknak sem tudták megmagyarázni a tétlenségüket, a tehetetlenségüket. Nagyszüleink egyetlen évtized alatt kétszer nézték végig, amint embereket hurcolnak el, vagoníroznak be és indítanak az ismeretlenbe pusztán származásuk miatt. A Nobel-díjas fehérorosz író, Svetlana Alekszjevics a szovjet szocializmus emlékezetét feldolgozó *Elhordott múltjaink* című kötetében írja le, hogy az egykori Gulag-táborok nyomába eredve leginkább a hallgatás falába ütközött, jóval a Szovjetunió szétesése után, a kilencvenes évek végén is. Miért is? Mert azokat a táborokat ugyan Moszkvában ötölték ki, de a helyiek működtették. Helyi emberek kínozták halálra az oda bezártakat. Számukra munka volt, utódaiknak maradt a szegény. A feloldás a beismeréssel kezdődhetne, de ide még nem jutottunk el.

SZABÓ RÓBERT CSABA

A MŰKEDVELŐI ÉS PROFESSZIONÁLIS SZÍNHÁZ KÖZÖTT

Két esettanulmány. Sütő András – Hajdu Zoltán:
Mezítlábas menyasszony és Simon Magda: *Százházas lakodalom* c. előadásainak elemzése

„az ember szíve nem traktor, hogy odavezetem, ahová akarom...”
(SÜTŐ – HAJDU: *Mezítlábas menyasszony*¹)

A Vörös Csillag kollektíva székhelye, az első és a harmadik felvonás helyszíne a kitelepített Dégenfeld család kastélya. A kastély ebben az esetben a munkásosztály győzelmének a jelképe – a megváltozott funkciójú épület a társadalmi átalakulást képezi le, aminek része volt a kitelepítés gyakorlata.

A *Százházas lakodalom* és a *Mezítlábas menyasszony* a korszak sokat játszott, több színházban bemutatott, nagy tömegekhez eljutott előadásai voltak. Mindkét előadás az államszocialista hatalom kedvelt, díjakkal is kitüntetett termékének számított, és a hivatalos állampropaganda számára kiemelten fontos tematikát állítottak cselekményük középpontjába: a szövetkezetesítést. Mindkét mű középpontjában egy szerelmi történet áll, amelyekben a fiatal szereplők az idősök elleni harca jelenítődik meg, a tét a föld megszerzése. Mindkét történet happy enddel zárul: a fiatalok házasságával. A két színjáték hősei az új világ hősei: a parasztok és a munkások.

A kollektív gazdálkodás első és tizedik évfordulójára írt két színpadi mű nem kizárólag a változó, új világrendbe csöppent falusi életről és új hőseiről szól, hanem azzal együtt a két szöveg a földdel rendelkező középparasztság meggyőződését is szolgálja. A Párt hamar felismerte, hogy kizárólag a nincstelenekre, a földtelekenre alapozni nem lehet, ezért a népes középparasztok táborát célozza meg. A *Mezítlábas menyasszony*ban elhangzó, erre vonatkozó mondat így szól: „Szilágyi: Ládd, ez a mi nagy gondunk. Betömörült az a sok cselédember a régi uradalombul...”² Az új hősök megjelenítése, a korszak színházi emlékezetének ilyenyszerű alakítása tehát jelenbeli célt szolgál, erre eszkö-

zül pedig a munkások és parasztok számára is megnyitott színpadot használja. A hivatásos színpadok mellett a két előadás rengeteg vidéki, falusi színpadra is eljut, vagyis az előadások propagandaüzenete széles tömegeket ért el, az előadások így egyszerre válnak részeivé a hivatásos és a műkedvelői színjátszásnak. Az ünnepi alkalomra bemutatott művek hangsúlyossá teszik az évfordulók jelentőségét, a kerek évfordulókra való emlékezésben színházi élményként rögzítődik a megünnepelt eseményt létrehozó tett – a kollektív gazdálkodás elindítása.

A *Mezítlábasszony*³ kolozsvári ősbemutatója után megjelent előadás-kritikák mindegyike kiemeli, hogy Sütő András és Hajdu Zoltán műve „példa nélküli” a korábbi drámairodalmi termést tekintve. Salamon László szerint „a maradi hagyományok nehézkes erejével vívott állandó küzdelemben átalakuló falusiak életét e darab olyan széles keresztmetszetben mutatja be, amilyenre új típusú irodalmunknak a falu életével foglalkozó magyar nyelvű alkotásaiban ez ideig alig akadt példa.”⁴ Kenyeres Pál a romániai magyar irodalom és színházi élet kiemelkedő eseményének tartja a bemutatót, meglátása szerint a *Mezítlábasszony* „először ábrázolja színpadunkon új életünk vívmányait és az ezzel kapcsolatban kialakuló új emberek, új hősök egész sorát.”⁵ Salamon László *Világosság*-beli második kritikájában a bemutató nagy sikeréről beszél,⁶ mely szöveget ha összeolvassuk Perényi János, a kolozsvári színház színművészenek a társulat kiszállásáról írt tudósításával, akkor az látszik, hogy a *Mezítlábasszony* Kolozsváron játszott tizenkilenc előadása után május 21-én vidéki turnéra induló társulat mindenhol sikert arat. A Bakcsit játszó Perényi beszámolójából megtudjuk, hogy a *Mezítlábasszonyt* a következő településeken játszották: Dicsőszentmárton, Medgyes, Segesvár, Keresztúr, Udvarhely, Szentkeresztbánya, Sztálinváros, Uzon, Sepsiszentgyörgy, Kovászna, Kézdivásárhely, Lemhény, Szentdomokos, Csíkszereda, Szentsimon, Karcfalva, Szárhegy, Gyergyószentmiklós, Ditró, Régen, Beszterce, Bethlen, Dés.⁷ A beszámolóból az is kiderül, hogy a rajoni vezetők és szervezetek segítségével mindenhol igyekeztek megszervezni, hogy a környező lakosság megnézhesse az előadást,⁸ ezt pedig minden esetben közönségtalálkozó követte a színpadon látott előadás megvitatásával.

A kolozsvári januári bemutatót a júniusi nagyváradi⁹ követi. Rappaport Ottó a váradi előadás kapcsán a kollektív rendezés elvének gyakorlatba ültetését dicséri, meglátása szerint Gábor József és Simon György rendezői együttműködése az egyes szerepek elmélyült játékát hozta el – például Ihász Aladár „alakításában az ellenség arca eleven, az ellenség élő ember.”¹⁰ A nagyváradi társulat kolozsvári vendéjátékáról írt kritikából az derül ki, hogy a váradi színház kezdeményezésére a szerzők több módosítást végeztek a szövegkönyvön, amelyek „élénkebbé, mozgalmasabbá tették az előadást s egyben jobban kifejezésre juttatják az illető jelenetek eszmei tartalmát,”¹¹ főképp a második felvonás harmadik képében, a kovácsműhelyben játszódó jelenetben.

Kötő József 1971-ben, a romániai magyar drámairodalomról írott összefoglalójában a korszak „legrepresentatívabb alkotásának”¹² tartja Sütő és Hajdu színművét, hangsúlyozva a dramaturgiai hibákat (konfliktusmentesség, leegyszerűsített jellemrajzok és valóságábrázolás). A főszereplő sablonossága meglátása szerint abból ered, hogy a szerzőpáros nem ismerte fel, hogy „a pozitív hősnek nem kell szükségszerűen hibátlan embernek lennie.”¹³ Görömbei András 1984-ben Sütő *Mezítlábasszonyának* dramaturgiai hibáiról, a „konfliktus elmélyí-

tésének lehetetlenségeit” kiemelve jegyzi meg, hogy az 1950-es évek elején lehetetlen volt megmutatni a kollektivizálás igazi drámai mélységeit.¹⁴

A két magyar kőszínházi bemutató mellett 1952 márciusában a bukaresti CFR Munkásszínházában román nyelven is bemutatják a *Mezítlábasszonyt* Gheorghe Dem. Loghin rendezésében.¹⁵ Szekeres Lajos az előadásról írt kritikájában (amelyben főképp a mű cselekményét értelmezi) szintén kiemeli a kovácsműhely-jelenet átdolgozását, mely révén „a színdarab főcselekménye – a kollektivisták és kulákok közötti harc a középparaszt megnyeréséért – drámai árnyalatot kapott.”¹⁶

Hajdu Győző 1949 végén az eredetileg novellaként megírt *Mezítlábasszonyt* „úttörő”¹⁷ írásnak tartja. Herédi Gusztáv egy 1959-es visszaemlékezése szerint Sütő először 1950 tavaszán a kolozsvári Írószövetség fiókjához nyújtotta be megvitatásra a novellaváltozatot, majd a nyári alkotói szabadsága ideje alatt Hajdu Zoltánnal közösen a novella alapján írt színjátékot. Herédi szerint Gaál Gábor írószövetségi elnök a mű elolvasása után úgy vezette fel az Írószövetség gyűlésén a *Mezítlábast*, mint „az első hazai magyar színmű, mely a kollektivizálás nagy történelmi-emberi problematikáját vetíti színpadra.”¹⁸ Sütő a *Mezítlábasszony* keletkezéstörténetét 1949-re teszi, amikor a Kolozs megyében található Kendilónán (Mezőség) egy riportkörút alkalmával találkozik a történettel. Sütő és Hajdu deklarált célja a Párt segítségére lenni „a kollektív gazdálkodások megszervezésében”, illetve „a kollektív gazdaságok első évfordulóján” megmutatni „színpadon azt az új életet, amelyet a szegény- és középparasztok a Párt, az állam segítségével már megteremtettek maguknak.”¹⁹ Szekeres továbbá a „formájában nemzeti, tartalmában szocialista” előadást a népek közötti testvéri együttélés mintapéldájának tartja. A középparasztok lelkéért, azaz a kollektív gazdaságba való beiratkozásáért folyó agitációs munka színpadi csúcsművének tartott *Mezítlábasszony* 1952-ig a két kőszínházban összesen 45, a ki szállásaikon 80, a bukaresti Munkásszínházban hatvan előadást ért meg, ráadásul közel félszáz népi színjátszó társulat is előadta.²⁰

A *Mezítlábasszony* a kolozsvári ősbemutatóval egyidőben könyv alakjában is megjelenik, a két rendező, Marosi Péter és Száva Mihály ötvenoldalas utószavával.²¹ Az utószó a *Művelődési Útmutató*ban közölt dramatikus szövegeket kísérő rendezői instrukciók mintájára elemzi a művet – az ideológiai megközelítéstől a jelmezeken át a helyes játékfelfogásig és a színpadképig nyújt segítséget a jövődöbéli, főképp műkedvelői színjátszó társulatok számára.

A *Mezítlábasszony* cselekményének összefoglalását a Marosi–Száva-féle utószóban olvasható, az egyes jelenetek elé elhelyezett, a szereplők által kimondott kulcsmondatok mentén végzem el. Első felvonás, 1. kép: *Megelőznek. Működik az osztályellenség. Mi a verseny? Látod, mennyi baj van. Megértem én is ezt a napot. Kezdjük, elvtársak! 2. kép: Bejönne ispánnak. Búcsú a magánszekertől. Nem tiszta dolog ez. 3. kép: Akarattal keresed a bajt. Elkezdtem gondolkodni. Többet nem bolondít minket. Rosszul van. Második felvonás, 1. kép: Az teszi bé nekünk az ajtót. Ha kell, szívesen. Maguknak bé kell menni. Én azt akarom. 2. kép: Bakcsit kérdezd meg. Kérdezd meg Szúnyogot. Ne add be cselédnek. Amelyiket akarod. Befogom mindjárt a szádat. Kulák befolyás érvényesül. 3. kép: Szovjet módszer. Biza nem röstelli magát. Elhanyagoltuk többi dolgainkat. Figyeljük meg őket. Juliska, értsél meg engem. Harmadik felvonás. Ez a mi posztunk a béke arcvonalán. Ez a Dani hol lehet? Ezt magyarázd meg nekik. Mit gondolsz,*

mi vagy? Úgy fogadjuk, ahogy sehol másutt. Ára van a menyasszonytáncnak. Minek haragudnék. Mezítlábas menyasszony. Elárulta a kollektívát. Írj fel engem is.

A kulcsmondatok alapján az első felvonás cselekményének kiváltó eseménye a villámcsapásként érkező hír, hogy a szomszédos kollektíva megelőzte az aratásversenyben a Vörös Csillag kollektívát, ahol a történet játszódik. A Vörös Csillag cséplőgépét ráadásul az elmúlt éjszaka folyamán valaki megrongálta. Bakcsi, az okos és talpraesett szövetkezeti elnök egykori káderiskolás kolléganőjével, a szintén a Vörös Csillagban dolgozó, élmunkás Máriskóval figyelmeztetik egymást a nagyobb éberségre. A kollektíva gyűlésre készül, hogy megvitassák a frissen jelentkezettek felvételi kérelmét. A kollektíva székhelye az egykori Dégenfeld-kastély. Szócs Dani szegényparaszt jelentkezését elfogadják. A közép-paraszt Kocsis János hiába adta be előzőleg jelentkezését, nem jelenik meg a gyűlésen, így a jelentkezése érvénytelen. A kollektív tagjai megértőnek bizonyulnak, megegyeznek, hogy nem sürgetnek senkit, és nem is köteleznek senkit. Ifjabb Sáfrányt, a kulák Sáfrány fiát viszont elűzik a gyűlésről. Ifjabb Sáfrány hiába állítja, hogy összeveszett apjával, nem fogadják el a felvételi kérelmét. Az új tagok tiszteletére Máriskó friss virágot tesz az oltárszerűen berendezett, Sztálin-képpel díszített, ún. vörös sarokba. Időközben tragikus hír érkezik: Kádár Jancsi traktora alatt beszakadt a híd, a traktoristát válságos állapotban viszik orvoshoz. Bakcsi és Muresan, a kollektíva két vezetője szabotázszt gyanít. Szócs Dani és Bakcsiék találkoznak Kocsissal, aki felesége ellenkezésére fogja azt, hogy meg gondolta magát, és utolsó pillanatban nem lépett be a kollektívába. Szócs Dani azt szeretné, ha Kocsisék belépnének, mert akkor minden akadály elhárulna az elől, hogy elvegye feleségül Kocsisék lányát, Juliskát. Kocsis újra hajlandó volna belépni. A második felvonás Sáfrányék házában indul, ahol mindkét Sáfrány jelen van, és azon bosszankodnak, hogy nem sikerült a terv: ifjabb Sáfrányt nem vették fel a kollektívába. Ráadásul a híd megrongálásának gyanúja is rájuk terelődött. Amikor a kertek alatt, lopakodva megérkezik a városi kényszerlakhelyén élő Dégenfeld, kiderül, hogy az ő indítványára jelentkezett Sáfrány a szövetkezetbe, hogy belülről bomlassza az egységet, valamint a Kádár elleni merényletet is ő tervezte meg. Elhatározzák, hogy az egykori jegyzőt, az időközben a kollektívbe beállt Szúnyogot fogják használni, hogy Kocsisékat végképp lebeszéljék a kollektívbe való jelentkezésről. Kocsis Juliskát ifjabb Sáfrányhoz szeretnék adni. Idős Sáfrány és a kényszerített Szúnyog meg is jelenik Kocsisék házában, és rémhírekkel elrettentik Kocsisékat a jelentkezéstől. Kocsis felesége ígéretet tesz arra is, hogy ifjabb Sáfrányhoz adja lányát. Juliska azonban tiltakozik, az apja neki ad igazat, de félnek a feleségtől. Miután távoznak, Szócs Dani és Muresan érkezik lánykérőbe, azonban hamar szembesülnek azzal, hogy kulákbefolyásra Kocsisék újfent meggondolták magukat. Keserűen távoznak. A kovácműhely-jelentben Szócs Dani a szovjet módszert alkalmazva megjavítja a cséplőgépét, aminek a teljesítménye megkétszereződik. Szócs Dani erkölcstelennek tartja Juliska kérését, hogy a szülői áldás és engedély nélkül vegye őt el feleségül, mert az rossz hírért kelti a Vörös Csillag kollektívának. A harmadik felvonás ünnep-léssel kezdődik, ugyanis a Vörös Csillag megnyerte az aratóversenyt. A kastélyban ünnepelnek, ahol egykor az urak báloztak. Cigányzenekar érkezik, tánc, éneklés, multság veszi kezdetét. Újra fölmerül Juliska és Dani áldás nélküli házassága, amit hosszas vita után elfogad a kollektíva. Megérkezik az otthonról mezítláb elszökött menyasszony. A szegény párnak menyasszonytáncot rendeznek – az táncolhat Juliskával először, aki a legtöbbet ígéri. A kollektíva összefog,

háztáji állatok mellett megígérik, hogy házat építenek az ifjú párnak. A menyasszonytánc azonban mégsem a kollektíva elnökéé lesz, hanem a betoppanó apáé, Kocsisé, aki a legnagyobb ajándékot hozza: áldását, és a végső elhatározását arra, hogy belép a kollektív gazdaságba. Szűnyog és Sáfrányék leleplezése után boldog ünneplés veszi kezdetét.

A cselekményben megfigyelhető túlzás (az aratóverseny szinte élet-halál kérdése, a házasság akadályoztatása azáltal, hogy az örömapák egyike nem tagja a kollektív gazdaságnak stb.) a melodráma felé közelíti a *Mezítlábas menyasszonyt*. Eric Bentley világosan kifejti, hogy „a formális túlzást az érzés intenzitása jogossá”²² teheti, viszont arra is rámutat, hogy a sok véletlen bizarr hatást kelthet, amelyet szintén jogosan túlzásnak is nevezhetünk. A kollektívát érő sorozatos balszerencsét ilyen véletlenek hosszú sorának tekinthetjük, amely szintén a *Mezítlábas...* melodramatikus voltát erősíti.

Stóhr Lóránt filmesztéta a melodráma felől szólva világosan kifejti, hogy az 1900-as évek elején a melodráma visszaszorul a munkásszínházakba.²³ Ebből kiindulva azt feltételezem, hogy a melodráma bizonyos jegyeit az 1948–1953 közötti időszak propagandaszínháza és drámairodalma is átvette, így azok a *Mezítlábas menyasszonyban* is jelen vannak. Ezt kiegészíteném, anélkül, hogy a melodráma műfajának keletkezéstörténetébe mélyebben belemennék, Erika Fischer-Lichte megállapításával: „[a melodráma] a jó végül mindig győzedelmeskedik a gonosz felett.”²⁴ A *Mezítlábas menyasszony* cselekményében azonosítható jó és rossz harca, végül előbbi győzedelmeskedése azt erősíti meg, hogy a szöveg melodramatikus jellege erőteljes.

Eric Bentley a melodráma dialógusai kapcsán az emelkedett retorikát is kiemeli.²⁵ A párbeszéd patetikuságát bizonyítandó figyeljük meg a következő részletet:

„BAKCSI: [...] Kosztya sírján friss virágok vannak. A fejfájához muskátlit és mezei virágot ültettek a kollektivisták. Elvtársak! Mi nem felejtjük, soha nem fogjuk elfelejteni, hogy Kosztya érettünk halt meg ebben a faluban, hogy Sztálin elvtárs katonái nélkül mi most nem ünnepelnénk ebben a kastélyban. Sztálin elvtárs katonái nélkül most is rabok volnánk, cselédek és napszámosok a Dégenfeld birtokán...

MURESAN: Abban légy te biztos...

BAKCSI: Az aratást becsülettel végeztük. Most már az a feladatunk, hogy felkészüljünk az őszi munkára, s azt is megnyerjük. Ez a mi posztunk a béke arcvonalán... (taps.)”²⁶

A kiszemelt szövegben a patetikuság egyik legfontosabb eszköze az ismétlés (a *nem felejtés* többszöri említése, Sztálin elvtárs katonái). A többes szám, első személy használata szintén a patetikus nyelv megteremtését segíti (*mi most nem ünnepelnénk, mi most rabok volnánk, ez a mi posztunk*). A Kosztya halálát (a megrongált híd miatt halálos balesetet szenved) mártírhálállá erősítő retorika is a patetikuság hatását kelti, amely kivonja a véletlenszerű haláleset köréből, és a szándékos halál felé csúsztatja el (érettünk halt meg).

Stóhr Lóránt a klasszikus színpadi melodráma hóstípusainak elemzésekor Michael Bootsra hivatkozva kifejti, hogy „a jó oldal mindig a fiatal, ártatlan, szeretetelli hősnőben és a melegszívű, bátor, de túlságosan naiv, már-már ostoba, ezért a gonosz csapdájába eső, ekként passzivitásra kárkoztatott hősnőben testesül meg”, ezzel ellentétben a „gazember célorientált, kezdeményezőkéss, elszánt, erkölcsi gátakat nem ismerő, ravasz férfi”.²⁷ A Sütő-Hajdu szerzőpáros

drámájában Szócs Dani, a fiatal szegényparaszt nem hajlandó szerelmét, a középparaszt Kocsis lányát, Juliskát az apai áldás nélkül elvenni, mert az morálisan súlyos csapást mérne a kollektív gazdaság közösségére, annak jó hírére. A morális tanúságtevés végül mégiscsak bekövetkezik akkor, amikor végül a teljes kollektíva dönt arról, hogy éppen azáltal tudnak követendő példát szolgáltatni, ha befogadják az ifjú párt, és segítik őket elindulni a házasság útján. Az ártatlan és naiv fiatalok szembenállása a célorientált, számító, az anyagi hasznot szem előtt tartó, a gyilkosságtól sem visszariadó Sáfránnyal, illetve annak urával és parancsolójával, Dégenfeld báróval a Stöhr által felvázolt melodráma hőstípusait is leírja, a jó és a rossz skatulyájába sorolva őket. A tiszta szívű, a jövőért harcoló naiv fiatalok és a régi világhoz kötődő, gátlástalan negatív (általában kulák vagy nagygazda) szereplők több más, a *Művelődési Útmutatóban* is közölt vagy a korszak hivatásos színpadjain is játszott művekben is megjelennek. A jó és a rossz harca, a sematikus, kétdimenziós szereplők használata pedig a korszak drámairodalmának sajátossága, a kezdeti korszaknak mondhatni ismertetőjegyévé vált dramaturgiai teljesítménye.

A melodramatikus stílusjegyek kétségtelen megléte mellett a realista ábrázolásmód alapvetően határozza meg a *Mezítlábas menyasszonyt*. A társadalmi konfliktusok és a szegénység ábrázolása, bár ideológiai alapot kapnak, a közöség és egyén boldogulásának mindennapi helyzeteit (házasság, vagyonszerzés, munka) tárják fel.

A *Mezítlábas menyasszony* értelmezésének másik lehetséges útja a helyszínnek elemzése. A kritikák egyhangzóan kiemelik a falu mint az új világ új és fontos helyszínét, ahol a jövő építése zajlik. A Sütő-Hajdu szerzőpáros művében a legerőteljesebb kontrasztot az egykori Dégenfeld-kastély helyszíne képezi. A Vörös Csillag kollektíva székhelye, az első és a harmadik felvonás helyszíne a kitelepített Dégenfeld család kastélya. A kastély ebben az esetben a munkásosztály győzelmének a jelképe – a megváltozott funkciójú épület a társadalmi átalakulást képezi le, aminek része volt a kitelepítés gyakorlata. A megváltozott funkciójú, kisajátított tér átváltozik – az első felvonás elején leírt kastélyban ugyan ott találhatók a Dégenfeldek bútorai, azonban az egyik sarokban megjelenik a vörös sarok, ami egyfajta szentélyként működik, bár nem szentképek díszítik, hanem „pirossal bevont” Sztálin-szobor. Az általam elolvasott, közel másfélszáz dramatikus szöveg tanulmányozása során egyetlen alkalommal sem találkoztam a kitelepítésre való utalással vagy megjelenítésével. Dégenfeld gróf a második felvonás első képében jelenik meg. A kérdésre, hogy még mindig nem mozoghat szabadon a gróf, az sajnálkozva válaszolja, hogy nem, mire a korábbi szereplő, Bódi így szól: „Állandó felügyelet... keserves élet.”²⁸ Azután Bódi a kijelölt lakhelyről kérdezi Dégenfeldet, amire a gróf azt válaszolja, hogy „Nehezen [élünk ott].”²⁹ Bódi a kastély helyzetéről is beszámol a grófnak, a hangsúlyt az azt birtoklóra, nem a kastély állapotára helyezve: „Ha láthatná, hogy egy év alatt, amióta elment, mit csináltak a gyönyörű kastélyból ezek a koldusok...”³⁰ A harmadik felvonásban a győzelmet ünneplő kollektíva elnöke a kastély helyiségeiről beszél a kovácsnak: „Muresan: Ez volt a kisebédlő. [...] amikor itt voltak a bárók és a grófok [...] kinyitották ezt az egész mindenséget. Ahogy mi csináljuk, ha gyűlésünk van. Aztán ettek, ittak, gyúrták magukat.”³¹

A Marosi-Száva-féle útmutató külön tanácsokat ad a helyszínnek felépítésére. A kastély ebédlőjében játszódó első és harmadik jelenet helyszínének kialakításában külön kiemeli a rendezőpáros a Sztálin-szobor és a vörös sarok-szentély helyét.

A funkcióját váltott tér, meglátásom szerint, nemcsak a megváltozott, új világrend hőseinek reprezentációja, hanem a hiány dramaturgiája is kapcsolható hozzá. A romániai kitelepítési hullám tetőfokán, amikor ezreket űztek kényszer-lakhelyekre vagy munkatáborokba, kizártak tűnik, hogy a nézői percepció ne érzékelt volna a megváltozott helyzetben a tragédiát is, az államosítás valódi, emberi mélységeit is, még akkor is (vagy azzal együtt), ha egy Sztálin-szentély vöröslött a díszlet egyik kiemelt helyén.

A bukaresti román nyelvű előadás díszletei kapcsán a kritika szerzője a középparaszt Kocsis házát úgy írja le, mint ami „megőrzi a mezősegi magyar nemzetiségű parasztok lakásának jellegzetességét”, míg a „kulák lakása zsúfolt, ízléstelen.”³² A tér berendezésének segítségével sugallt, a hősök közötti szembenállás dramatizálása mint a jó és a rossz oldalainak megjelenítése szintén lehetséges értelmezési módszer. A hősök által megszerzett és birtokolt, valamint átalakított tér a dráma cselekményében ilyenformán szimbolikus: az országban végbemenő nagyszabású változást jelképezi. A funkcióváltás ebben az olvasatban nem értékesztést, hanem gyarapodást jelent. A fejlődés és az építés (a jövő építésének) narratívája így juttatja térhez (miért ne, játéktérhez) az új hőseit.

A *Mezítábas menyasszony*ból két rádiójáték is készül. Az első 1950-ben, tehát a bemutató előtt: a Kolozsvári Állami Magyar Színházban készült hangfelvétellel rádióra alkalmazását Jordáky Lajos, Marosi Péter és Kovács Ferenc, a színház munkatársai végzik.³³ Három évvel később, 1953-ban a Magyar Rádió László Endre rendezésében rádiójátékra adaptálja a Sütő-Hajdu szerzőpáros művét.³⁴ Az MTVA archívumában sajnos mára elérhetetlenek a hangfelvételek.

Míg a Sütő-Hajdu szerzőpáros *Mezítábas menyasszonya* a kollektív gazdaságba való beiratkozás hajnalán tesz olyan állításokat, miszerint a föld közös birtoklása és az államosítás a jövő egyetlen lehetséges útja, addig Simon Magda *Százházas lakodalomja* 1959-ben, a szövetkezetesítés hivatalos végét jelentő 1962 előtt két-három évvel, a kollektivizálás tizedik évfordulóján mondja ugyanezt. Simon Magda színdarabját négy hivatásos színházban mutatják be Erdély-szerte. Az ősbemutatót Szatmárnémetiben³⁵, a sorrendben második bemutatót Nagyváradon, a harmadikat Kolozsváron, és végül a negyediket Sepeszentgyörgyön.

Simon Magda³⁶ holokauszt-túlélő. A haláltáborokról írt *A nagy futószalagon*³⁷ című memoárregénye a Nagyváradról elhurcolt író személyes történetét meséli el az auschwitzi lágerben. Haláláig hithű kommunista, riportköteteiben a változó falu életét és főképp a kollektivizálást követi nyomon. A *Borsi krónika*³⁸ című riportkötetében az ötvenes évek végi Bors falu szövetkezetesítési történetét meséli el. Az 1989 után megjelenő vélemények szerint a Simon Magda által a kollektív gazdaság létrehozásának ellenzőiről való írása több személy bebörtönzését, megkínzását eredményezte Borsban.³⁹ 1967-ben a nagybeteg Simon Magda (a Majtényi Erik-hagyatékban található) végrendeletében temetésére nem kíván vallási szertartást, pusztán Chopin *Marche funèbre*-jének lejátszását kéri.

Ha a *Mezítábas menyasszony* a kollektív gazdaságba való belépés, azaz a párt melletti elköteleződés (ha felszínesen is) morális vetületeit vizsgálja, és a középparasztok lelkéért száll síkra, akkor a *Százházas lakodalom* kilenc évvel később a moralizáló parasztok lélektanába a múlt bűneit is belevegyíti ugyanazon cél (a középparaszti réteg megszerzése) érdekében. A történetben két család feszül egymásnak: a Szilágyiak és a Ráczok. A cselekmény kiváltó vagy indító eseménye az, hogy Szilágyiék egyetlen lánya, Piroska szülei tudtára adja, hogy Ráczék

fia, ifjabb Károly arra készül, hogy megkéri a kezét. A lányt az anyja, Rozi világosítja föl a két család közötti ellentét okáról: lánykorában Rozi halálisan szerelmes volt a leendő vőlegény apjába, idős Rácz Károlyba, aki megígérte, hogy feleségül veszi. A szegénysorban élő Rácz azonban a módos Erzsit választotta, mert nagygazda szeretett volna lenni. Rozi bánatában hozzáment az őt imádó Szilágyi Imréhez, és nyolc évig gyászolta egykori szerelmét. A második jelenetben valóban megérkezik idősebb és ifjabb Rácz, hogy megkérjék Piroska kezét. Szilágyi Imrének nincs ellenére a frigy, hiszen a lánya boldogságáért bármit megtenne. A házasság azonban egyelőre akadályba ütközik, Piroska ki is mondja azt: „Én olyat nem tehetek, hogy elhagyom a közöst.”⁴⁰ Az apa szintén kijelenti, hogy azon „áll vagy bukik a jánykérés”, hogy Ráczék beállnak-e a kollektív gazdaságba, vagy sem. Ráczék döntésén sok múlik: a faluban további 47 család nem állt még be a közösbe, viszont ha a középparaszt, jól gazdálkodó Ráczék megtennék, a többiek is követnék őket. Bár ifjabb Rácz hajlamos volna engedni, az apa hallani sem akar a közösködésről. Úgy érvel, hogy azt a párt sem erőlteti, mindenki saját maga dönthet a sorsáról. A két család között tovább mélyül az ellentét, a jánykérés megghiúsul. Az apjánál cselédként dolgozó ifjabb Rácz szakítani akar az apjával, hiszen nagyon szereti Piroskát. Viszont ha otthagyná az apja gazdaságát, annak bérest kellene fogadnia a kieső munkaerő pótlására, és emiatt rögtön kuláknak minősülne. A végzetes lépésével tisztában lévő fiú mégsem tárgt elhatározása mellett, az apja pedig kitagadja a fiát. Ráczot felkeresi régi nagy szerelme, Róza, akit Rácz arra akar rábírni, hogy szökjön meg vele. Róza elmondja összes kiállt szenvedését, amit Rácz Károly okozott neki, és végül kereken visszautasítja Rácz ajánlatát. Ráczot ezután a fiukat aggódva kereső felesége is otthagyja, szemére hányva, hogy sosem szerette, és csak cselédként használta őt a férje. A harmadik felvonás legvégén Szilágyi érkezik a magába roskadt, de még mindig dühös Ráczhoz. A két rivális férfi elszámol egymással. Szilágyi azt javasolja, hagyják a fiatalokat boldogulni. Rácz azonban képtelen megválni a nehezen megszerzett földtől. Erre Szilágyi ezt javasolja neki: „Szilágyi: Életet már nem lehet visszacserelni... [...] kezd elölről. Én tudom: van benned jóra valóság. A világ megfordult, Károly, keresd meg benne a helyed.”⁴¹ A cselekmény Piroska érkezésével zárul, akiről az apja elmondja, hogy megmentette az öngyilkosságot elkövetni szándékoszó ifjabb Ráczot a haláltól. Rácz hallgat Szilágyiékra, minden jóra fordul.

A fiatal és naiv szereplők és a boldogságuk útjába álló idősebb karakterek konfliktusa, akárcsak a *Mezítláb*... esetében, itt is jelen van. Ráadásul mivel a cselekmény jelen idejében megidéződik a múltbéli, az idős szereplők fiatalkori története, a konfliktus is hangsúlyosabbá válik. A *Mezítláb*... sokszereplős, tablószerű jeleneteihez képest a *Százházas*... az egyént mutatja be. Előbbiben a nagyközösség szemszögéből láttatják a szerzők a történéseket, utóbbiban az egyén nézőpontja érvényesül, ahogy az a nagyközösség felé tekint. Csehi Gyula az ősbemutató⁴² után írt kritikájában szintén a Sütő-Hajdu páros színművével veti össze a *Százházas lakodalom*ot.⁴³ Csehi szerint Simon művében már nem kétséges, hogy a falusi szövetkezeti gazdálkodás életképes, hogy az új világ hősei megállják a helyüket – a fiatal szerelem győzelmét Csehi annak jelzésének véli, ami képes feloldani „a régi, összeomlott világból eredő”⁴⁴ fájdalmakat. Csehi beszámolójából azt is megtudjuk, hogy Harag György, aki ekkor a Szatmárnémeti Állami Magyar Színház igazgatója, úgy határoz, hogy „a darabot tulajdon-

képpen nem is Szatmáron, hanem a kiplakátozott premier előestéjén Túrterebes községben mutatják be, ahol éppen az elmúlt napokban alakult egy társulás.”⁴⁵

A nagyváradi előadás⁴⁶ kapcsán írt kritika „hasznos, nevelő hatású, könnyen játszható” műként értékeli a színművet, azonban az előadás kapcsán megjegyzi, hogy népieskedő, „hamis hangütés” jellemzi.⁴⁷ A névtelen kritika valószínűleg Nagy Pál monogramja alatt rejtőző szerzője az *Igaz Szóban* már teljes nevét vállalva írja a nagyváradi előadásról, hogy abban a Rácz Károlyt játszó „Vadász Zoltán dzsentris gesztusaival sokat lerontott abból, ami az író érdeme”, ellenben a feleségét, Erzsit alakító Palócz Vilma „az egész előadás leghitelesebb parasztfi-gurája volt.”⁴⁸

Simon Magda tízéves falujárásának eredményeként hivatkozik a *Százházas lakodalom* születésére, kiemelve, hogy „darabom témáját a falu élő, közvetlen, mai valóságából merítettem, az emberek pedig, akikből hőseimet összegyűrtam, valamennyien személyes ismerőseim”.⁴⁹ Nagy Pál azonban éppen ezen említett tapasztalatok hiányát vagy felhasználatlanságát nevezi a színdarab gyengeségének, mintha a szerző az olvasmányélményeit használta volna föl a karakterek megalkotásában, „mégpedig a századforduló korabeli népszínművekből”.⁵⁰

A *Százházas lakodalomból* készült televíziójátékot 1960 januárjában mutatta be a Magyar Televízió. Két hónappal később, 1960. március 2-án pedig a színdarabból készült rádiójátékot sugározta a Magyar Rádió. Az MTVA archívumában mára szintén elérhetetlenné vált hangjáték rendezője Varga Géza volt, a főbb szerepeket Törőcsik Mari, Bessenyei Ferenc és Komlós Juci játszotta.⁵¹ A két produkcióról írott kritika kiemeli, hogy a rádióváltozat „színesebb, gazdagabb” volt, a televíziójáték készítői nem éltek „a televízió adottságaival”⁵² a kritika írója szerint, mivel külső felvételek nélkül, két belső díszletben vették fel a filmet. A rádiójáték sikerét bizonyítja, hogy még két évvel később is műsoron tartotta a Kossuth Rádió.⁵³

■ JEGYZETEK

1. Sütő András – Hajdu Zoltán: *Mezítlábas menyasszony. Színjáték három felvonásban, 7 képen*. A RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, Kvár, 1950. 86.
2. Simon Magda: *Százházas lakodalom*. Szövegkönyv. Nagyváradi Állami Magyar Színház archívuma. Harmadik felvonás, második jelenet.
3. Hajdu Zoltán – Sütő András: *Mezítlábas menyasszony*. Rendezte: Száva Mihály és Marosi Péter. Bemutató: 1951. január 5.
4. Salamon László, uo.
5. Kenyeres Pál: *Mezítlábas menyasszony. Bemutató a kolozsvári Állami Magyar Színházban*. Romániai Magyar Szó 1951/1034. 4.
6. Salamon László: *A Mezítlábas menyasszony bemutató előadásáról*. Világosság 1951/11. 4.
7. Perényi János: „Ez a mi posztunk a béke arcvonala” *Útilevél*. Utunk 1951/21. 3.
8. „Estefelé a 10 kilométerre eső Héjjasfalváról, még a 19 kilométerre eső Nagysolymosról is jöttek gyönyörködni a nép művészeinek játékában.” Máthé András: *A kolozsvári Állami Magyar Színház nagyszerű körútja*. Romániai Magyar Szó 1951/1142. 4.
9. Sütő András – Hajdu Zoltán: *Mezítlábas menyasszony*. Nagyváradi Állami Magyar Színház. Rendezte: Gábor József, Simon György. Díszlettervező: Kudelász György. Főbb szereplők: Bakcsi Dálnoky András, Orbán Máriskó: Pribék Klári, Chioreanu: Cseke Sándor, Szócs Dani: Tóth Sándor, Muresan Vasile: Mogyoróssy Győző, Mesesan: Bencze Ferenc, Bartha Ignácné: Ihász Klári, Szunyog János: Balogh László, Kocsis Mihály: Solti Miklós, Kocsis Mihályné (Kati): Bárdi Teréz, Kocsis Juliska: Kovács Apollónia, Sáfrány Zsigmond: Ihász Aladár. Bemutató: 1951. június 21. <https://www.szigligeti.ro/eloadasok/szigligeti/Mez%C3%ADt%C3%A1b+menyasszony/566> 2023. április 17.
10. Rappaport Ottó: *A Váradi Állami Magyar Színház a fejlődés útján*. Utunk 1951/25. 2.
11. g. v.: *A Nagyváradi Állami Magyar Színház kolozsvári vendégjátéka*. Világosság 1951/219. 4.
12. Kötő: i. m. 30.

13. Uo. 32.
14. Görömbei András: „Az ember, amíg él, játszani is akar.” Sütő András vidám játékaírói. Alföld 1984/5. 66–77.
15. Sütő András – Hajdu Zoltán: *Mezítlábasszony*. Bukaresti CFR Munkásszínház. Rendezte: Gheorghe Dem. Loghin. Főbb szerepek: Neilly Nicolau Ștefanescu: Kati, Simion Negoita: Szűcs Dani, Nicolae Popescu: Mesesan, Stelian Mihailescu: Szunyog. Bemutató: 1952. március 21.
16. Szekeres Lajos: *Mezítlábasszony*. Bemutató a fővárosi Munkásszínházban. Romániai Magyar Szó 1952/1374. 2.
17. Hajdu Győző: *Sütő András novelláiról*. Utunk 1949/24. 11.
18. Herédi Gusztáv: *Menet közben – Sütő András*. Utunk 1959/28. 4.
19. Sütő András: *Honnan indult el a mezítlábasszony a színpadra*. Utunk 1951/3. 4.
20. Szerző nélkül: *Új drámaírodalmunk fejlődéséért. Színházaink irodalmi titkárságainak beszámolója*. Utunk 1952/22. 2.
21. Marosi Péter – Száva Mihály: *Útnutatók színjátszócsoporthoz rendezőinek*. In: Sütő András – Hajdu Zoltán: i. m. 105–165.
22. Eric Bentley: *A dráma élete*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005. 166.
23. Stóhr: i. m. 34.
24. Erika Fischer-Lichte: *A dráma története*. Ford. Kis Gabriella. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001. 449.
25. Bentley: i. m. 169.
26. Hajdu–Sütő: i. m. 83.
27. Stóhr: uo.
28. Hajdu–Sütő: i. m. 50.
29. Uo. 51.
30. Uo.
31. Uo. 89.
32. Szekeres: uo.
33. Hajdu Zoltán – Sütő András: *Mezítlábasszony*. Rádiójáték. A felvétel a Kolozsvári Állami Magyar Színházban készült. Rádióra alkalmazta: Jordáky Lajos, Marosi Péter és Kovács Ferenc. Bemutató dátuma: 1950. <https://radiojatek.elte.hu/radiojatek/34196/> (2024. január 7.)
34. Hajdu Zoltán – Sütő András: *Mezítlábasszony*. Rádiójáték (68 perc). Írta: Bárdos László. Rendezte: László Endre. Főbb szerepek: Márkus Ferenc, Sándor Ida. Bemutató dátuma: 1953. augusztus 25. <https://radiojatek.elte.hu/radiojatek/29038/> (2023. március 12.)
35. Simon Magda: *Százházas lakodalmom*. Rendezte: Farkas István. Díszlet: Gyulay László. Jellemző: Szathmári Ágnes. Főbb szerepek: Török József (Szilágyi), Lukács Éva (Szilágyi felesége, Rozsi), Elekes Emma (Piroska), Török István (id. Rácz), Cseresnyés Gyula (ifj. Rácz). Bemutató: 1959. február 24., Túrterebes.
36. Simon Magda (Szatmár, 1908. júl. 20. – Kolozsvár, 1969. márc. 7.): író, újságíró. Szülővárosában érettségizett. Első versei a *Brassói Lapokban* jelentek meg. A *Nagyváradai Napló* riportere volt. Cikkeket írt Ady Endréről. A nagyváradai gettóból hurcolták el 1944-ben Auschwitzba, ahonnan 1945-ben súlyos betegen került haza. Marosvásárhelyen, majd Kolozsvárott élt. Regényeket, cikkeket írt, darabjait előadták a rádióban. A *nagy futószalagon*. *Riport a halálról* c. műve megrendítő dokumentum az auschwitzi tábor életéről, az embertelen orvosi kísérletekről. Magyar Életrajzi Lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/simon-magda-77B13/>
37. Simon Magda: *A nagy futószalagon*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967.
38. Simon Magda: *Borsi krónika*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1959.
39. Gy. Szabó Gyula: *Hamarjában nem jó*. Kelet Népe 1991/26. 8. „A szerző átvette és közvetítette a hivatalosság torz ítéleteit, hazugságait. Leírta az igazságtalanul megbélyegzett személyek neveit, dolgos, becsületes parasztemberekét, akiket a falu népének megosztása, a mesterségesen teremtet és tüzesített osztályharcosok szembe próbált állítani a többi községgel. A szövetkezet története, tragikus és egyidejűleg hősesített emlékei élnek.”
40. Simon Magda: *Százházas lakodalmom*. Szövegkönyv. Nagyvárad Állami Magyar Színház archívuma. Első felvonás, második jelenet.
41. Simon Magda: i. m. harmadik felvonás, harmadik jelenet.
42. Simon Magda: *Százházas lakodalmom*. Rendezte: Farkas István. Díszlet: Gyulay László. Jellemző: Szathmári Ágnes. Főbb szerepek: Török József (Szilágyi), Lukács Éva (Szilágyi felesége, Rozsi), Elekes Emma (Piroska), Török István (id. Rácz), Cseresnyés Gyula (ifj. Rácz). Bemutató: 1959. február 24., Túrterebes.
43. Csehi Gyula: *Százházas lakodalmom*. Utunk 1959/9. 9.
44. Uo.
45. Uo.

46. Simon Magda: *Százházas lakodalom*. Rendezte: Kozma Lajos. Díszlet: Kudelász Károly. Főbb szerepek: Solti Miklós (Szilágyi), Kovács Apollónia (Szilágyi felesége, Rozi), Tóth Kovács Ilona (Piroska), Vadász Zoltán (id. Rácz), Tóth Sándor (ifj. Rácz). Bemutató: 1959. április 9.
47. n. p.: *Az új falu színpadi üzenete*. Művészet 1959/5. 6.
48. Nagy Pál: *Jegyzetek egy színmű margójára*. Igaz Szó 1959/5. 741.
49. Simon Magda: *Egy színdarab születése*. Művészet 1959/5. 6.
50. Nagy Pál: uo.
51. Simon Magda: *Százházas lakodalom*. Rádiójáték (1 óra 5 perc). Rendezte: Varga Géza. Főbb szerepek: Bessenyei Ferenc (Szilágyi), Komlós Juci (Rozi, a felesége), Törőcsik Mari (Piroska). Bemutató dátuma: 1960. március 2. <https://radiojatek.elte.hu/radiojatek/30645/> (2023. április 26.)
52. Im: *Százházas lakodalom – rádióban és televízióban*. Élet és Irodalom 1960/3. 10.
53. *A Kossuth és Petőfi Rádió műsora*. Népszabadság 1962/102. 10.

KÜRTI BÍBORKA

PERSPEKTÍVÁK, EMLÉKEZET ÉS AZ EMBERI/ÁLLATI ELBESZÉLÉS FESZÜLTSGEI

Selyem Zsuzsa: *Moszkvában esik*

A mikor Selyem Zsuzsa kötetét először kézbe vesszük, elsőre egy egyszerű kitelepítéstörténetet várhatunk. Ahogy azonban olvasni kezdjük, hamar világossá válik, hogy ez az elbeszélés korántsem egyszerű: sokkal inkább játékos, változatos, olykor kifejezetten mehökkentő. Egyszerre jelenik meg benne történelmi trauma-elbeszélés: a kitelepítés, az erőszak és a kommunista diktatúra tapasztalata, és egy erős narratív kísérlet is. A mű több kérdést vizsgál: egyrészt azt, miként lehet elmesélni az elmesélhetetlent, hogyan lehet beszélni egy olyan korszakról, amelyben a kitelepítés, az erőszak és a tömeges kiszolgáltatottság mindennapos tapasztalat volt, és ahol percek alatt bárki elveszíthette mindenét. Mert a szavak és a tettek félreérthetők, a félreértésnek pedig súlyos következményei lehetnek, ezt az árat fizette meg Beczásy István is, aki a *Moszkvában esik* szerzőjének nagyapja.

A másik kérdés, amit feltesz a mű, az az, hogy ki beszélhet hitelesen erről a történetről. Ez a kérdés különösen élesen vetődik fel, ha összevetjük a Beczásy István-féle memoárt,¹ ami inkább a történelmi tanúságtétel hagyományába illeszkedik, valamint a kötetben megjelenő állatnarrátorok perspektíváját. Ez a két beszédmód nemcsak különböző, hanem egymást kritikailag is megvilágító rendszereket képez.

A Beczásy-memoárra maga a kötet is reflektál, ez inkább a klasszikus emlékezés horizont-

Jelenkor, Bp., 2016.

...Beczásy István helyett, bár ő élte át az eseményeket, inkább a környezete nonhumán szereplői mesélik el a kitelepítésnek a történetét.

ja felől közelíthető meg. Jellemző rá a referencialitás és a történetiség. Az események lineárisak, könnyen követhetőek, így a történelmi események rekonstrukciója is egyszerű feladat az emlékezés olvasása közben. A memoár konkrét eseményeken és helyszíneken keresztül bontja ki a történetet: megjelenik Dálnok világa, a Beczásy-birtok mindennapi működése, majd a háború utáni hatalomváltás következményeként a vagyon elkobzása és a család erőszakos kitelepítése. A történet tovább követi a kényszermunka, a Duna menti munkatáborok és a teljes kiszolgáltatottság tapasztalatát, ahol a korábbi társadalmi státus teljesen értelmét veszti. Így a személyes sorson keresztül rajzolódik ki a korszak történelmi agressziójának konkrét működése.

A memoár beszédmódja azt bizonyítja, hogy a múlt igenis elbeszélhető, és megőrizhető az elbeszélés révén. A memoárban az emberi perspektíva dominál, az események az emberi tapasztalat, Beczásy István tapasztalatai köré szerveződnek. Noha itt is megjelenik a természet, megjelennek az állatok, ezek inkább az elbeszélés peremén húzódnak meg, legfeljebb háttérként. A Selyem Zsuzsákötettel szemben áll a memoár oly módon is, hogy itt megtörténik a morális értelmezés. Értelmezhető a trauma, amelyen a szereplők keresztülmennek, valamint ezeket a szereplőket az emlékezés alapján könnyen kategorizálni tudjuk (áldozatként, elkövetőként stb.). Ez a modell ugyanakkor, mint az a Selyem Zsuzsa-regény felől láthatóvá válik, nem is annyira az emberi nyelv elsődlegességét tételezi, mint inkább egy meghatározott, emberközpontú perspektíva kizárólagosságát, a nem humán nézőpontok felől ugyanis olyan összefüggések és tapasztalatok válnak láthatóvá, amelyek kívül esnek az emberi perspektíva keretein, mégis sajátos érvényességgel bírnak.

A *Moszkvában esik* egyik legfontosabb sajátossága a perspektívák radikális pluralizálása. Már a nyitójelenet, a nyúl vadászata is jelzi, hogy az elbeszélés nem egyetlen nézőpontból szerveződik. Az emberi szereplők világát áthatja a hatalom jelenléte, az ideológia és az erőszak, miközben a leírásban folyamatosan érzékelhető egy másik nézőpont is: az állatoké. A kilótt nyulak tekintete például úgy jelenik meg, mint amely „mintha mindent értene” (10.). Ez a mozzanat már önmagában megbontja az emberi felsőbbrendűség evidenciáját: az állat nem pusztán tárgy, hanem érzékelő, sőt értelmező lényként tűnik fel. A perspektíva-váltás azonban igazán radikálissá az állatnarrátorok megszólalásával válik.

Selyem Zsuzsa szövege a narratív bizonytalanság terét nyitja meg. A kötet már a mottójában is jelzi a fő problémát egy Wittgenstein-idézetrel: „Ha egy oroszlan beszélni tudna, nem lennének képesek megérteni őt.” (5.) Ez alapvető tétté válik, így jöhet létre az, hogy Beczásy István helyett, bár ő élte át az eseményeket, inkább a környezete nonhumán szereplői mesélik el a kitelepítésének a történetét. A tizenegy fejezetből csak négyet hallunk humán perspektívából, ezeket elsősorban családtagok mesélik el, a többi fejezetben állatok (gyöngybagoly, kutya, macska stb.), valamint egy hemlokfenyő töltik be a narrátor szerepét.

A nonhumán beszélők megszólaltatása első pillantásra felidézheti a klasszikus állatmesék hangulatát, azonban a művet megismerve rájövünk, hogy az teljesen eltávolodik az említett hagyománytól. Az itt megszólaló állatok nem emberi tulajdonságokat megszemélyesítő figurák, hanem saját létmódjukban értelmezett, autonóm létezők. Érzékelésük, érdekeik és világképük nem az emberi moralitás leképezései, hanem attól lényegileg különböző struktúrák. A fikció és csoda megjelenése ebben az értelemben nem csupán stiláris díszítésként szolgál, hanem a megismerést segíti elő. A narrátorok egyszerre belül és kívül he-

lyezkednek az emberi világon: részesei annak, hiszen jelen vannak a Beczásy család történetének különböző állomásain, ugyanakkor nem osztoznak semmilyen ideológiai vagy önigazoló mechanizmusban. Éppen ezért sajátos értelemben megbízhatóbb tanúkként lépnek fel: nincs érdekük a történetek torzításában, nem kötődnek hatalmi struktúrákhoz, és nem motiválja őket az önfelmentés kényszere.

Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy csupán kameryszerű jelenlétre szorítkoznának. Ezek az állat-narrátorok megszólalnak, emberi nyelven beszélnek, hiszen szövegként olvassuk mondandójukat, de ezzel egyidőben az értelmezésük nem emberi jellegű. Ezáltal kettős hatás jön létre: egyszerre kerülünk közel egy idegen, nonhumán perspektívához, mégis tudatosul bennünk, hogy ez egy fordítás emberi nyelvre. A nonhumán narrátorok aktív kommentátorai, értelmezői a látottaknak, rendelkeznek történelmi és tapasztalati tudással is, minek segítségével véleményt formálnak, gyakran kifejezetten kritizálják is az emberi magatartást. Elbeszéléseik egyik meghatározó hangneme az irónia, sőt sok esetben a szarkazmus is. Az emberi faj viselkedése (különösen az erőszak, a pusztítás és az önpusztító ideológiák) ebben a perspektívában nem kivételes torzulásként, hanem visszatérő mintázatként, faji jellemvonásként jelenik meg. Ebben az értelemben a kommunizmus ideje alatt megjelenő erőszak, illetve maga a kitelepítés mind a világ struktúrájának a része.

Különösen beszédes ebből a szempontból az egyes állatnarrátorok közötti különbség. A házőrző német juhász például nem rendelkezik ezzel az ironikus távolsággal: ő az emberhez való hűség pozíciójából szemléli az eseményeket. A család elhurcolását értetlenül és aggodalommal figyeli, nem érti, miért tiltják meg neki, hogy megvédje gazdáit. Az ő perspektívája az emberhez kötöttség tragikumát jeleníti meg: lojalitása nemhogy megmenteni nem tudja a Beczásy családot, hanem saját pusztulásához is hozzájárul. Ezzel szemben más narrátorok már radikálisabb kritikát fogalmaznak meg. A légy például az ember „fékezhetetlen pusztító hajlamáról” (43.) beszél, és a történelem eseményeit olyan reduktív, fekete-fehér gondolkodás következményeként értelmezi, amely szükségszerűen vezet erőszakhoz. Sajátos módon ugyanakkor nem érzi magát veszélyeztetve: az emberi önpusztítást mintegy önmagába záródó folyamatként szemléli. A fekete-rígó ennél is tágabb perspektívát képvisel, amikor az erdő pusztítását az idő pusztulásaként értelmezi. Emellett a világ úgy jelenik meg az ő elbeszélésében, mint amely az ő létezését szolgálja: minden (a fa, a víz, az ember stb.) a rigóhoz viszonyítva nyer értelmet. Ez az elrendezés az emberi gondolkodás antropocentrikus logikájának torz tükré. Ami az ember számára természetes (hogy a világ hozzá képest rendeződik), az az állati perspektívában idegenszerűvé válik. Ez a nézőpontváltás nem pusztán relativizál, hanem dekonstruál: rámutat arra, hogy a világ értelmezése mindig perspektívafüggő.

A macska narrációja tovább tágítja ezt a horizontot a hidegháború és az atomfegyverkezés kapcsán. Az emberi cselekvések egy lehetséges globális katasztrófa előjeleivé válnak. Az ismétlődő formula: „Today it's raining in paradise” (84.) ebben az összefüggésben a pusztulás metaforájaként működik: az eső nem termékenységet, hanem romlást hoz. Ugyanakkor a narráció nem válik teljesen apokaliptikussá, hiszen megőrzi annak lehetőségét, hogy az ember, legalább egyéni szinten, képes lehet harmóniába kerülni a természettel.

Ezek a különböző állati perspektívák nemcsak az emberi világ kritikáját adják, hanem szatirikus tükörként is működnek. Több narrátor saját faját helyezi a

világ középpontjába, így ironikusan mutat rá az antropocentrikus logikára, amelyet egyébként leleplez. A poloska narrációja különösen éles kontrasztot hoz létre: miközben a politikai foglyok szenvedéseit közvetíti, saját jólétére és életvezetési tanácsaira koncentrál. Az általa használt, banális bölcsességek a kínzás és kiszolgáltatottság kontextusában groteszk módon kiüresednek, és élesen rávilágítanak arra, hogy az ilyen beszédmód teljesen alkalmatlan a valóság megragadására.

Ebben a rendszerben Beczásy, aki Zina szerint „mindenbe beleszeret, a jó összetételes talajba, a bőven termő lencsébe, annak a magnéziumtartalmába, a vetőgépbe, a gyomláló lányokba mind, a télen hozzánk sündörgő macskákba, ilyen ő, erotikusan közlekedik a világgal” (93.) különösen jelentős lesz. Ő az a figura, aki bár ember, mégis kapcsolatban marad a nem emberi világgal. Nem hősként vagy mártírként jelenik meg, hanem olyan létezőként, aki képes a természettel való együttélésre, és akinek a tetteit nem a hatalom vagy a haszon, hanem egy mélyebb, szinte ösztönös kötődés irányítja. Ez a kapcsolat az, amely lehetőséget kínál egy elveszett harmónia újragondolására.

Ahogy fentebb is említettem, a Beczásy-memoár időkezelése lineáris, következetes. Ez az időkezelés is megbomlik a Selyem Zsuzsa kötetében. Az állatnarráció hatására az idő relativizálódik. Például a rigó a saját életét más élőlények (így a fák és az emberek) életéhez hasonlítja. Emiatt az idő nem egyenes vonalban halad, hanem inkább az a jellemző, hogy különböző hosszúságú életek egymás mellett jelennek meg. Ez a nézőpont eltér a hagyományos visszaemlékezésektől. A klasszikus memoárok időrendjéhez képest az állati nézőpont inkább a jelenre figyel, és nem rakja össze a történéseket egyetlen egységes történetté. Így a trauma sem egy lezárt múltbeli eseményként jelenik meg, hanem olvasvalamiként, ami folyamatosan jelen van, és része a világ működésének.

A memoár és az állatnarráció közötti leglényegesebb különbség mégis a trauma ábrázolásában ragadható meg. A memoárban a traumák meghatározható eseményekként szerepelnek, amelyeket el lehet beszélni, és amelyek jelentése rekonstruálható. Ezzel szemben Selyem szövegében a trauma szétszóródik a humán és nonhumán, a különböző perspektívák között. Ezáltal nem áll össze egységes narratívává, és nem kínál egyértelmű értelmezést. Az állati nézőpont különösen fontos ebben a tekintetben, mert mentes az emberi moralizálástól, dramatizálástól. Nem értelmez, nem ítélkezik, nem kategorizálja a szereplőket, hanem egyszerűen megmutatja az erőszakot mint a létezés egyik formáját. Ezáltal a trauma nem kivételes eseményként, hanem a világ strukturális elemeként jelenik meg. A két beszédmód közötti különbség az olvasói viszonyulásban is megmutatkozik. A memoár az empátiára épít: az olvasó azonosul a szereplőkkel, és a történeten keresztül érzelmi kapcsolatba lép a múlttal, a Beczásy család kitelepítésének történetével. Az állatnarráció ezzel szemben megszakítja ezt az azonosulást. Az idegen perspektíva nem teszi lehetővé a teljes megértést, és ezáltal távolságot hoz létre. Ez a távolság azonban nem hiányként jelenik meg, inkább feszültséget okoz: arra kényszeríti az olvasót, hogy szembesüljön a megértés korlátaival.

A *Moszkvában esik* egyik legfontosabb tétje az, hogy újragondolja az elbeszélhetőség feltételeit. Selyem Zsuzsa prózája tehát nem egyszerűen kiegészíti a történeti emlékezést, hanem kritikai viszonyba lép vele. Az állatnarrátorok bevonása ennek a kritikának sajátos lehetőségeit teremti meg. A Beczásy-féle memoár a múlt rögzítésének és értelmezésének klasszikus formáját képviseli, míg az állatnarrátorok ezt a formát kérdőjelezik meg és bontják fel. Segítségükkel a szö-

veg kilép az emberközpontú gondolkodás keretei közül, és olyan nézőpontokat tesz hozzáférhetővé, amelyek kívül esnek a hagyományos történeti elbeszélésen. A kötet kiindulópontja, hogy a trauma nem ragadható meg egyetlen perspektívából, és hogy az emberi nyelv nem rendelkezik kizárólagos hozzáféréssel a valósághoz. Az állati nézőpontok beemelése nem pusztán stiláris újítás, hanem a világ sokféleségének és az értelem korlátozottságának elismerése.

Ebben az értelemben Selyem Zsuzsa műve nemcsak a történelmi emlékezet irodalmához járul hozzá, hanem annak alapjait is újragondolja.

■ JEGYZET

1. Beczásy István: *Bekerített élet*. Literátor, Nagyvárad, 1995.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A TANÁRI KIHELYEZÉSEK TÖRTÉNETE ÉS CS. GYIMESI ÉVA TILTAKOZÓ AKCIÓI

A szóhasználatban Cs. Gyimesi Éva következtet, a korszakban nyilvánossá tett és a hatóságokhoz intézett dokumentumokban, illetve az utólagos értelmezésekben egyaránt használja a kihelyezés-kényszerlak-hely összekapcsolást.

Az események történelmi-társadalmi kontextusa

■ Cs. Gyimesi Éva megfigyelési dossziéja az 1980-as évek egy emlékeztető civil ellenállási történetét őrizte meg. A kései romániai államszocializmus stratégiái közé tartozott a romániai lakosság homogenizálása, a tradicionális társadalmi kapcsolatháló lebontása a településszervezetek programszerű átalakításával, illetve a lakosságmozgások tudatos irányításával. Ez a stratégia a romániai kisebbségeket is érzékenyen érintette, hiszen része volt a nemzeti értelemben vett homogenizáció elérése.¹ A kisebbségi anyanyelvhasználat lépésről lépésre történő visszaszorítása az 1980-as években az oktatás és a nyilvánosság területein egyértelművé tette, hogy a korszak egyes olyan rendelkezései, amelyek látszólag más, oktatásszervezési keretekhez illeszkedtek, szerves részeivé váltak a kisebbségi jogokat korlátozó stratégiáknak. A munkavállalással és impliciten a lakhelykijelöléssel kapcsolatos rendelkezések elfedték a valódi indítékok egy részét. Az alábbi írásban azt járom körül, ahogyan Cs. Gyimesi Éva egy beadványban a friss egyetemi végzettség kihelyezésének aktuális gyakorlatát a kommunista rendszer egy korábbi szakaszára jellemző kényszerlakhely intézményével hozta kapcsolatba. A hatalom reakciója arról tanúskodik, hogy ez a felvetés érzékeny ponton érintette azokat, akik egyszerűen munkavállalási jogként és lehetőségként próbálták keretezni a kihelyezés korabeli praxi-

sát, hiszen nemzetközi kontextusban a kényszerű lakosságmozgások, kitelepítések másfajta figyelemben részesültek, nyilvánvaló történelmi okok miatt.

A kihelyezés („repartizarea forței de muncă”) az 1970-es és 1980-as évek politikai rendszerében egyszerre épült a tervgazdaság elvére, és vált az ideológiai és egyéb, akár testi jellegű ellenőrzés eszközévé. A friss végzettek munkavállalásának teljes kontrollja a gazdasági problémák elleplezésére is alkalmasnak bizonyult, hiszen az iparosítási törekvések felszíne alatt számos egyéb cél megvalósítása tűnt lehetségesnek a rendszer számára. Amikor Cs. Gyimesi Éva a *Szem a láncban* című kötetében mintegy értelmező definíciót nyújt a kihelyezés jelenőségéről egy lábjegyzetben, akkor a társadalmi, illetve az egyéni sorsokra tett hatásáról is jelzést ad: „1989 előtt az egyetemi végzősöket, központosított rendszerben, a bukaresti Tanügyminisztérium helyezte munkába. A »kihelyezés« során kapott posztot a frissen végzett személy három évig nem hagyhatta el, különben szakmájában újra nem tudott elhelyezkedni. A »kihelyezések« a minisztérium által összeállított munkahelylista alapján történtek, amelyekből a végzősök elért eredményeik és más szempontok figyelembe vételével választhattak maguknak munkahelyet. Ám gyakori esetben már megkötött házasságokat romboltak szét.”² Azok az intézkedések tehát, amelyeknek a gazdasági racionalizálás vagy akár a minimális létbiztonság feltételeinek biztosítása is lehetett volna a célja, a totalitárius hatalom kontextusában egyben a társadalmilag problémás rétegek szankcionálása felé is mutattak, növelték a lakosság kiszolgáltatottságát a személyes, családi viszonyok tudatos szétzilálásával, illetve a nemzeti homogenizáció programját is szolgálták. Ezeknek az összefüggéseknek a felmutatását, nyilvánossá tételét vállalták magukra az 1980-as években Cs. Gyimesi Éva tiltakozó akciói, amelyekhez diákjai is csatlakoztak.

Ebben az évtizedben a Babeș-Bolyai Tudományegyetem végzős, magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóit rendszeresen olyan távoli, elszigetelt romániai régiókba helyezték, ahol anyanyelvi és kulturális közegüktől elszakítva kellett volna dolgozniuk, gyakran a Prut és a Duna menti területeken. Ez a gyakorlat a hatalmilag deklarált elveken túlmenően a magyar értelmiségi utánpótlás szétszórását, közösségi beágyazottságuk gyengítését szolgálta. A jelenség kontextusához hozzátartozott, hogy az erdélyi régióban a nyugdíjba vonuló magyar szakos tanárok helyett nem alkalmaztak új pedagógusokat, a városok pedig „zárt város” státust kaptak, vagyis a helyi szervek bürokratikus akadályokat gördítettek az ilyen városokban való szabad letelepedés elé. Cs. Gyimesi Éva, aki 1985-ben a kolozsvári végzős magyar szakos évfolyam felelős tanáráként tevékenykedett, felismerte a helyzet politikai súlyát, és hallgatóit a passzív alkalmazkodás helyett kollektív fellépésre ösztönözte. Az általa támogatott akció lényege az volt, hogy a hallgatók bojkottálják a hivatalos kihelyezési folyamatot, ne vegyék át személyesen a diszkriminatív dokumentumokat, hanem távolmaradásukkal fejezzék ki tiltakozásukat. Ezzel párhuzamosan memorandumot fogalmaztak meg, amelyben a kisebbségi jogsértések ellen emeltek szót. A dokumentumot egyszerre juttatták el Bukarestbe, a tanügyminisztériumhoz, illetve a nemzetközi nyilvánosságot biztosító Szabad Európa Rádióhoz.

A tiltakozás megszervezése átfogó értelmiségi és családi támogatással valósult meg. Huszonkét hallgató vállalta a részvételt, annak tudatában, hogy súlyos retorziók érhetik őket.³ Az 1985-ös fellépés túlmutatott a korábbi beadványokon, hiszen a bojkott nyíltabb, szervezettebb ellenállási formát jelentett a követelések egyszerű megfogalmazásához képest. Az akció annak bizonyítékává vált, hogy a

Ceaușescu-rendszer elnyomó nemzetiségpolitikájával szemben a civil bátorság és az értelmiségi szolidaritás képes volt jelentős, történelmileg is értékelhető ellenállási formákat létrehozni.

A kihelyezés és a kényszerlakhely fogalmainak összekapcsolása

■ Ellenzéki tevékenységét a titkosrendőrségi megfigyelések kontextusában összegző könyvében Cs. Gyimesi Éva az 1980-as évek első felére teszi politikai radikalizálódását, kockázatvállaló ellenzéki megnyilvánulásainak igazi kezdőpontját. Abban, ahogyan utólag összefoglalja ezt az eseménysort, a kihelyezés-problematika döntő fontosságú: „Az 1983-as történet [az *Ellenpontok* című szamizdat szerzői melletti erkölcsi kiállítás] megerősítette elköteleződésemet az emberi, s ezen belül a kisebbségi jogok védelméért továbbra is vállalható tettek irányában. Ezek nem voltak különösebben látványosak, de segítettek felhívni a figyelmet a diszkrimináció különböző megnyilatkozásaira, és ami a legközelebb-ről foglalkoztatott, arra, hogy hallgatóinkat ebben az időszakban kihelyezésük-kor következetesen a kényszerlakhelyek elfogadására szorították. 1983-ban és 1984-ben is petíciókat juttattam el a tanügyminisztériumba és a Román Kommunista Párt Központi Bizottságához tiltakozásul ezekben az ügyekben.”⁴

A szóhasználatban Cs. Gyimesi Éva következetes, a korszakban nyilvánossá tett és a hatóságokhoz intézett dokumentumokban, illetve az utólagos értelmezésekben egyaránt használja a kihelyezés-kényszerlakhely összekapcsolást. Az általa választott stratégia különböző érveléstechnikákra épül, magukat a hangoztatott érveket tekintve pedig abból indul ki, hogy minden felvetés teljességgel legális, az a tény pedig, hogy a beadványok közvetlenül az illetékes tanügyminisztériumhoz kerülnek, mintegy jelzik azt, hogy az emberjogi küzdelemben nincs semmi titkolnivaló, hiszen a beadványok a törvényes útvonalat kívánják követni. Az természetesen más kérdés, és egyfajta önvédelmi mechanizmus része, hogy a törvényes útvonal kiegészül az ügy nyilvánosság elé vitelével is. A beadványokat, illetve a témához kapcsolódó cikkeket ezekben az években beolvassa a Szabad Európa Rádió, a témához kapcsolódó *Honvagy a hazában*⁵ című cikke pedig szamizdatként terjed.

Az érvelés utóbb munkahelyi beidézés és szankció tárgya, ebben a kontextusban születik meg az az 1988-as dokumentum,⁶ amely magának Nicolae Ceaușescunak egy témában született megnyilatkozását idézi. A felszólalás egy 1978-as beszédben, magyar és német dolgozók tanácsa előtt hangzott el, és a következőket is tartalmazza: „Hasonlóképpen figyelmet kell fordítani arra, hogy a fiatalok olyan megyékben és helységeken tanuljanak, illetve kerüljenek a kihelyezés-kor, ahol ismerik az adott nyelvet. Általában véve olyan intézkedéseket kell hozni, hogy – különösen a tanügybe, egészségügybe és mezőgazdaságba kihelyezett végzősök – visszakerüljenek származási helyükre, elkerülve az országot, illetve egy megye egyik végéből a másikba való helyezésüket. Ezeket a problémákat kényszerűen jobban kell megoldani, hazánk nemzeti ségének a nyelvén folyó oktatás keretén belül is.”⁷ Az idézet hiteles, innen nézve tehát Gyimesi Éva beadványait akár úgy is kezelhetné az egyetem vezetősége és a minisztérium, mint ami egy nem megfelelően gyakorlatba ültetett elvre hívja fel a figyelmet. Természetesen nem ez történik, ebből is érzékelhető a téma kényes volta.

Cs. Gyimesi Éva megfigyelési dossziéjában 1983-as, 1984-es és 1985-ös beadványokra történik hivatkozás. 1987-ben, majd 1988-ban történik ügyében egye-

temi kihallgatás, amely megfélemlítési kísérlet, és szakmai megrovással is jár. A vádak között a beadványok mellett a templomba járás és korszak általánosan hangoztatott vádja: nacionalista magatartás szerepel.

A korabeli dokumentumok között 1988-ból származik az első olyan szöveg, amelyikben a kihelyezés és a kényszerlakhely fogalmai egymás mellé kerülnek, de nyilvánvaló, hogy a gondolatmenet már a korábbi beadványok megfogalmazásakor is jelen volt a háttérben. Egy 1987 októberében lezajlott, Viorica Necolau miniszterhelyetttel való személyes találkozást követően (amelynek célja az oktató megfélemlítése volt) Cs. Gyimesi Éva 1988 márciusában személyesen a miniszterhelyettes asszonyt szólítja meg levelében, amelyben ismét felveti a kihelyezések korabeli gyakorlatának jogkorlátozó voltát: „a mi szakmánkban megüresedett helyeket az utóbbi években nem a mi végzőseink foglalják el, mi több, sok helyen a magyar nyelvet és irodalmat középiskolai végzettségű helyettesítők vagy más szakképesítéssel rendelkezők tanítják. Mind e közben a mi végzőseinket második szakjuk alapján születési helyüktől 400–800 km-re helyezik, elszakítva őket szüleiktől, gyakran házastársuktól, és attól a lehetőségtől, hogy hasznosítsák a tőlünk kapott vagy egyetemi éveik alatt önerőből felhalmozott ismereteiket. [...] felhívom a figyelmét arra is, hogy Moldova, Olténia és Dobrudza falvaiba helyezik őket, ahol még fél angol-, francia-, orosz-, illetve németkatedra sem jut nekik, holott meghirdették azokat, ami, mint tudjuk, a hatályban levő törvények alapján tilos lenne, mert fél katedrákat nem szabad meghirdetni végzősöknek. Nyolc-tíz nyelvóra mellett, hogy katedrájuk kijöjjön, a legkülönbözőbb tantárgyakat kell tanítaniuk, kémiától testnevelésig mindent. Azokban a megyékben azonban, ahol születtek, képzettségüknek megfelelő, teljes és betöltetlen katedrák vannak, mindazáltal ők nem hagyhatják el azokat a helységeket, amelyekbe hivatalból kihelyezték őket. [...] A kihelyezésnek ez a módja a kényszerlakhely kijelölésével azonos, mert az erdélyi tanfelügyelőségeknek megtiltották, hogy az üres vagy megüresedő állásokra a mi végzőseinket vegyék fel. A cél – úgy tűnik – az, hogy az erdélyi értelmiségiek, orvosok, mérnökök, tanárok minél távolabb kerüljenek megszokott kulturális környezetüktől, amelyben szakmájukat gyakorolhatnák.”⁸ Ezt a levelet a Szabad Európa Rádió is beolvassa, ilyenformán nyílt levéllé válik, ezt követően az egyetem folyosóin, informálisan több román kolléga is szimpátiáját fejezi ki a szerzőjének.⁹

Az ügy 1988 júliusában jut el „utolsó figyelmeztetés” stádiumba, ekkor Cs. Gyimesi Évát a kolozsvári BBTE szenátusi végrehajtó bizottsága elé idézik, és a munkaszerződésének felbontását helyezik kilátásba. A jelentés, amely a gyűlést készíti elő, a kényszerlakhellyel kapcsolatos mondatra konkrétan is kitér, és a következőképpen kommentálja azt: „Ez a romániai végzősök kihelyezésének torzított és meghamisított példája, amely tartalmilag és formailag egyaránt meghaladja a hihetőség határát, és amely megmérgezi hazánk társadalmi légkörét. Íme egy »minta«, amely megpróbálja elméletileg megalapozni hazánk elhagyásának jelenségét, és amely tartalmában és formájában azonos azokkal az eszmékkel, amelyeket a határainkon kívüli reakciós körök terjesztenek, azok a körök, amelyek nem is titkolják hazánkkal szembeni ellenséges magatartásukat.”¹⁰

A bizottsági ülés a jegyzőkönyv tanúsága szerint rendkívül feszült és fenyegető hangnemben zajlik, számos csúsztatással, élesen bíráló megjegyzéssel az egyetemi vezetés részéről. Az inkriminált tettek között kiemelt helyen szerepel az idézett mondat a miniszterhelyettesnek írt levélből: „A. Negucioiu [rektor] rámutat arra, hogy Cseke Éva elvtársnő kibúvókat keres. Még egyszer felolvassa a

Nevelés- és Oktatásügyi Minisztériumnak címzett levelet, és hangsúlyozza a szerző kijelentését, hogy a végzősök kihelyezése kényszerlakhely kijelölését jelenti. Felszólítja Cseke Éva elvtársnőt, hogy a felolvasott részletek kapcsán válaszoljon a kérdésekre. Cseke Éva nem válaszol.”¹¹

Ezekre a felvetésekre (mint visszaemlékezéséből kiderül, többek között Gáll Ernő biztatására)¹² végül írásbeli választ fogalmaz Cs. Gyimesi Éva 1988 szeptemberében, és ebben a válaszban idézi azt az 1978-as Ceaușescu-nyilatkozatot, amelyre már fentebb utaltam. Ebben a nyilatkozatban arra is kitér, hogy a kényszerlakhely fogalmát nem jogi, inkább a lényegét, következményeket leíró értelemben használta: „Lehet, hogy a »kényszerlakhely« fogalom nem éppen helyénvaló, túl metaforikus, hiszen nem büntetőjogi eljárásról van szó. De a valós helyzet a következő: a végzősök többségének nincs lehetősége olyan munkahelyre kapni ki nevezést, amely a személyi igazolványában szereplő állandó lakhelyéhez közel van, a házaspároknak – akiket gyakran éppen a kihelyezés választ el egymástól – nincs lehetőségük a családegyesítésre akkor sem, ha megkapják a »negációt«, vagyis, ha az a távoli megye, ahova a kinevezésük szól (a szükséges óraszám hiányára, illetve emberi stb. vonatkozásokra hivatkozva) elengedi őket.”¹³ Utólag ennek a nyilatkozatnak a megírását kompromisszumként értékeli a szerző, de olyan kompromisszumnak, amely tartalmi értelemben nem változtat korábbi megnyilatkozásain.

Az őt ért zaklatások kapcsán tekintélyes kolozsvári magyar értelmiségiek nyilatkozatban állnak ki mellette.¹⁴ Végül abban a háromtagú bizottságban, amely a munkaszerződése felbontásáról hivatott döntené az 1988–1989-es tanév megkezdése előtt, mindezek nyomán Georgeta Antonescu dékán magára marad szavazatával, és Cs. Gyimesi Éva tovább folytathatja tanári munkáját.

Megélt történetek, utólagos reprezentációk

■ A kihelyezések megéltsége indokolja voltaképpen az arról folyó diskurzust, hogy miképpen keretezhető ez a történet. Jogi értelemben valóban arról van szó, hogy a végzősnek kötelező elfoglalnia a kijelölt munkahelyet és implicite a hozzá tartozó lakhelyet – jellemzően távol szülőföldjétől, potenciális támogató közegetől. Milyen típusú élethelyzetek jelennek meg ennek kapcsán például a korabeli erdélyi magyar irodalomban?

Az otthonuktól távol kerülő fiatal, értelmiségi pályakezdők élethelyzetei több műben is megjelennek. Telegdi Magda *Útvesztő* (1969) című regénye¹⁵ például egy falusi környezetbe kerülő tanárnő végső soron sikertelen beilleszkedésének történetét írja le. Zord, a magánszféra háborítatlanságát és az egészséges életformát lehetetlenné tevő lakáskörülmények, szexuális zaklatás, bizalmatlan légkör, kilátástalanság jellemzi első pedagógusi évét. Mózes Attila *Egyidejűségek* című regénye,¹⁶ ahogy a Telegdi Magdái is, egy falura került pályakezdő tanár élethelyzetét járja körül. Maga a falu a kiürülés, elnéptelenedés jeleit mutatja: az elhaló öregek után maradt házak ajtaját, ablakait sorra bedeszkázzák, és lakatlanná válnak. A falubeliek, az iskolaigazgatót is beleértve, nem jósolnak a kihelyezett tanárnak hosszú ott-tartózkodást: „Az igazgató Bondoréknál talált üres és félreeső szobát számára, s mikor megegyeztek, így biztatta: ha már ide kellett jönnie, ez meg fog felelni arra az időre. Hogy mennyi időre gondolt, azt nem fejtette ki, de érezni lehetett hangjából: eszébe sincs hosszabb itt-tartózkodást jósolni neki, bár nem volt elutasító, barátságatlan vagy durva. [...] csak annyit

tudott meg, hogy ez a falu is olyan, mint a többi, és nem fogja a szakját tanítani, ellenben felajánlott az igazgató több más tárgyat, választásra, melyek mind igen gyakorlati jellegűek voltak, s amelyekhez egyáltalán nem értett.”¹⁷ Alkohol, agresszivitás, fenyegető állati és emberi közeg, a kiközösítés gyakorlatai, a kilátástalanul ciklikus idő – ezek fémjelzik a falu életét.

Palotás Dezső novellája, a *Honfoglalás* két kezdő mérnökről szól, és noha itt a kihelyezés nem falura történik, ez a pályakezdés is demoralizáló. A lakáskörülmények nélkülözik a komfortot és az intimitást, a munkahelyi megbecsültséggel kapcsolatos kilátások pedig ugyancsak látszatműködésekről tanúskodnak: „Üzemmérnökökre nem volt szükség, a tervezőirodában sem akadt számukra semmi feladat; Jónás és Ila – volt évfolyamtársak – első munkanapjuk túlnyomó részét a büfében töltötték el, minden közös emléküket felidéztek”.¹⁸ A *Kóstoló* egy frissen végzett állatorvos-gyakornok és a már egy ideje falun tartózkodó tanár beszélgetésével indul. A tanár otthon is bundában, kucsmásan ül, spórol a tűzifával „olyan alkalmakra, amikor meglátogatja városi barátjánője”.¹⁹ Amikor az állatorvos érkezik, épp magánórája van, de nem ő tanítja a tizennégy éves cigányfiút, hanem az tanít neki cigány szavakat, óránként tíz lejért. „Önkéntes” állatösszeírás kapcsán a tanár dromedárokat, koalákat, jegesmedvéket ír fel a falusi háztartások állatállományába, láthatólag értelmetlennek tartja a feladatot. Az állatorvos főnöke azonban (akinek váratlan felbukkanása otthonukban, a felesége vendégeként gyanút keltő) természetesen újra elkészítendőnek minősíti a feladatot. Az *Együtt* című novella tanárát röviddel a kihelyezést követően leépítik – amikor rövid időre helyettes állást kap, földrajzot és magyart egyszerre tanít.²⁰ Számukra többek között a párkeresési lehetőségek behatároltsága, szakmai távollatlanság jelent problémát. Inkább szimbolikus jelzés ezzel kapcsolatban, hogy a község, ahol találkoznak, és ahol a baráti társaságuk nagyobbik része dolgozik, egyszerre működtet agglomerátum és kiegészítő iskolát centralizált intézményként, ahová az egész országból érkeznek gondozottak. Egy másik novellában, tanári pályafutása első hetében Kellfalu iskolájában (ez is beszédes településnév, a kényszerűségre utal) a főhősnek a VIII. C osztályban egy teljesen részeg, pálnakasgot árasztó gyerekkel kell kezdenie valamit.²¹

Domokos Eszter novellája, a *Szárnyas bokával átrepülni*²² szatirikus hangnemet választ kihelyezéstörténetéhez: itt látszólag minden jól indul, a fiatal irodalomtanárokat, már házaspárként, közeli településekre helyezik, Alsó- és Felső-N...-be. A két község közti távolság mindössze öt kilométer légvonalban, azonban egy folyó választja őket el egymástól, amelyen jelenleg, a pár éve történt árvíz óta nincsen híd. A települések közelében, húszpercnyi vonatútra van egy város – ott lehet átkelni a legközelebbi hídon. A férj és feleség leveleznek, átkiabálnak a folyón, olykor randevúznak a városban. Kisgyerekek nevelésében besegít a nagymama: hol egyiküknél, hol másikuknál vannak.

Egy másik Domokos-történetben, a *Gond* címűben a pályakezdő tanárnőt olyan faluba helyezik, ahol az utakat elzáró téli hófúvások, meg az őszi-tavaszi sár miatt kevés az esélye, hogy rendszeresen meglátogathassa barátját a városban, és a helyi idős tanító a következő szavakkal „vigasztalja”: „Aztán fel a fejfel, kislány. A Szaharát magunkban hordjuk, magunkkal visszük mindenhová, ha bennünk van. Innen – és a mellkasára tette a kezét –, innen irts ki, s minden jó lesz.”²³ Egyértelmű, hogy itt is az ürességélmény kapcsolódik a lepusztultság, távlatnélküliség állapotaihoz.

Megállapítható tehát, hogy a kihelyezésrendszer az egyéni élettörténeteket tekintve a romániai magyar prózairodalomban annak ellenére is rendre negatív színezetben bukkant fel a korszakban, hogy az etnikai vetületeket érintette volna. Ez betekintést nyújt abba, hogy a megéltség, a hétköznapi szintjén mit jelenthetett a folyamat.

A kihelyezést érintő politikai gyakorlat tágabb kontextusának felvázolása során későbbi tanulmányok kitérnek a folyamat etnikai dimenzióira is. 2011-es tanulmányában a kérdéskört tanulmányozó Emanuel Copilaș határozottan fogalmaz, a korszakra jellemző iparosítás mögötti logikát pedig így összegzi: „a cél azonban nem a helyi lakosság jóléte volt, hanem – amint látni fogjuk – a helyi etnikai összetétel felhígítása a folyamat keretében kialakuló társadalmi dinamikán keresztül. Itt nem a munkaerő belső migrációjának szabadságáról van szó Románia Szocialista Köztársaságban, mivel ez egyszerűen nem létezett: a központi vezetés a folyamatban lévő »ötéves terv« alapján döntötte el, hogy milyen szakemberekre van szüksége az egyes megyékben, és nekik nem maradt más választásuk, mint összehajtogatni vagy büntetésként egy sokkal rosszabb állást kockáztatni.”²⁴ A kutató tehát megerősíti lényegében azt az érvrendszert, amelyre Cs. Gyimesi Éva a tanítványai nevében a tiltakozását építette.

A kényszerű kihelyezések kérdésének kisebbségi aspektusa az államszocialista időszak történéseiről 2006-ban elfogadott Tismăneanu-jelentésbe is bekerült, és a következőképpen foglalja össze a jelenséget: „Általánossá vált az a kihelyezési gyakorlat, mely szerint az egyetemi tanulmányok befejezése után a magyar nemzetiségű végzősök nagy része nem kapott állást erdélyi megyékben. 1988-ban például 951 magyar friss diplomásból 689-et a Kárpátokon túli megyékbe helyeztek ki. A magyar tannyelvű felsőoktatást – és implicit módon a középiskolai képzést is – veszélyeztetette ugyanakkor a magyar egyetemi-főiskolai oktatói személyzet csökkenése is. Az 1980-as években már nem hirdettek versenyvizsgát a nyugdíjazással megüresedett állások betöltésére, és az akadémiai pályán való előrelépéshoz elengedhetetlen vizsgákat sem szerveztek.”²⁵

Látható: az az érvrendszer, amelyet Cs. Gyimesi Éva beadványaiban követett, a kihelyezés és a kényszerlakhely fogalmainak összekapcsolásával, a lényegyet tekintve érvényesül mind a korabeli irodalmi művek reprezentációiban, mind az utólagos tudományos összegzésekben. Az, hogy az 1980-as évek egyetemi végzettjei a rendszerváltást követően hogyan tekintenek vissza a megélt folyamatokra, mennyire élték meg kényszerként a megtapasztaltakat, Maksay Ágnes négyrészes filmsorozatban mutatta meg 2008-ban.²⁶ Írásom befejező részében ennek a sorozatnak néhány vonatkozását és a szereplők visszatekintő reflexióit összegzem.

„Száműzött pályakezdők”

■ Maksay Ágnes *Száműzött pályakezdők* című dokumentumfilm-sorozata road movie és időutazás is. Koncepciója, hogy az 1986-ban végzett magyar szakos évfolyam tagjai közül szólaltat meg néhányat azok közül, akik elfoglalták a számukra felkínált állást, jellemzően a Kárpátokon kívül. Az egykori pályakezdő tanárok a stábtagokkal együtt visszautaznak a településre, ahol első munkahelyük volt, felkeresik az iskolaépületet, illetve egykori lakhelyüket. A helyszínek, a találkozások rég nem látott személyekkel olyan mozzanatokat is felidéznek, meg-

mutathatóvá tesznek, amelyek egyébként talán elfelejtődtek volna, vagy dokumentálatlanul maradtak volna.

Erre az évfolyamra járt Könczei Csilla néprajzkutató is, ő egy interjúbán a következőképpen foglalja össze saját történetét, amely koncepcionális okokból maradt ki a filmből – hiszen ő nem foglalta el a számára kijelölt állást: „1986-ban fejeztem be az egyetemet. Mivel az akkoriban érvényben levő kötelező kihelyezéssel nem fogadtam el a nekem kiosztott katedrát, vissza kellett fizetnem a tandíjamat. Az is hozzátartozott a büntetésemhez, hogy a rendszerváltásig semmilyen munkahelyet nem kaptam. [...] Tiltakozásul az évfolyamunk egy része nem vett részt a hivatalos kihelyezési hajcihőn, az egyetem épülete helyett egy kocsmában vártuk ki a végét. Másodmagammal, Dobra Jutka barátnőmmel egy petíciót is összeállítottunk, amit átnyújtottunk az egyetem vezetőségének, és postán elküldtük a minisztériumnak is. A petíció megszerkesztésében Gyimesi Éva tanácsára Kapcza Imre ügyvéd segédkezett. Mivel a tiltakozás egyik főszervezője voltam, rám rótták ki a Kolozsvártól lehető legtávolabbi helyet, Sulinát.”²⁷ Ezt követően Könczei Csilla a rendszerváltásig nem kapott munkát, noha többféle, szakképzettséget nem igénylő állás betöltésével is próbálkozott. Visszaemlékezéséből kiderül, hogy bár ebben az évben Cs. Gyimesi Éva közvetlenül nem vett részt a tiltakozó akcióban, az előző évi kockázatos, és csupán a figyelemfelkeltést tekintve hatásos bojkott után, informális módon, tanácsokkal továbbra is segítette tanítványai ilyen irányú tevékenységét.

A filmsorozatban a következő egykori magyar szakosok szólalnak meg: Balogh F. András, Bodó Márta, Kötő Erzsébet, Máthé Dénes, Rácz Melinda, Sikó Olga, Simon Judit. Péter Enikő történetét édesanyja meséli el. Őket Bukovinába, Dobrudzsába, Moldvába helyezték ki: magyar szakos végzetekként a mellékszakjuknak megfelelő vagy teljesen más tantárgyakat kellett tanítaniuk. A filmes látványvilág 2008-as szinten is megerősíti a száműzetés-tapasztalatot, amit a szakmai sikerélménytől való megfosztás, illetve a családi, baráti közösségektől való elszakítottság hív elő. A bemutatott települések 2008-as változatukban is a sár, a periférikus létezés, a lepusztultság helyszínei, némelyik helyszínen pedig az egykori nacionalista szolamok is újraélednek az iskolai közösségben, az egykori kolléga visszalátogatásakor.

Olyan szereplő is van a filmsorozatban, aki hajlandó beszélni ugyan a történetéről, de személyesen visszatérni az egykori helyszínre már nem – inkább nem szembesülne az egykori, fájdalmas emlékekkel. És olyan is, aki helyett csak édesanyja szólalhat meg, hiszen az egykori helyzet idegösszeomlásba és öngyilkosságba kergette a frissen alkalmazott tanárt.

2025 decemberében, a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézete által szervezett Cs. Gyimesi Éva-emlékkonferencia kísérőprogramjaként a filmsorozat néhány szereplője (Balogh F. András, Bodó Márta, Kötő Erzsébet, Máthé Dénes, Simon Judit) egy kerekasztal-beszélgetésben Maksay Ágnes moderálásával, Könczei Csillával kiegészülve a forgatás óta eltelt mintegy tizenöt év távlatából idézték meg újra saját történetüket. A közönség soraiban helyet foglaltak további érintettek (Gábor Csilla, Szócs Margit, Farkas Ágnes), akik ugyancsak megélték a kihelyezéssel kapcsolatos problémákat, és részesei voltak a Cs. Gyimesi Éva közreműködésével zajló tiltakozó akcióknak. Néhány olyan vonatkozás is kiderült még, ami nem fért be a filmbe: hogy többek esetében érvényes volt, hogy a helyiek valójában másvalakit vártak a meghirdetett állás betöltésére, mindent elkövetve annak érdekében, hogy az együttműködés ne legyen

hosszabb távú; hogy az állás, abban a formában, ahogyan meghirdetésre került, már nem is létezett a frissen végzett érkezése pillanatában, és más iskolákban kellett rész munkaidős állásokat betölteni. Vagy menet közben változtak a lakhatási és munkahelyi feltételek, és végül nem töltötte ki az illető az előírt szolgálati időt. A filmben szereplők közül Balogh F. Andrásnak kellett visszafizetnie valamennyit tanulmányi költségeiből a munkaviszony megszűnése miatt, és Könczei Csilla is ezt az utat, ezt a lehetőséget választotta – barátok szolidaritása és informális jövedelmi források (magánórák tartása) segítette át a rendszerváltásig hátralevő éveken. Valójában a történetek jelentős részére rányomja bélyegét a rendszerváltáshoz közelség bizonytalanságérzete, felfüggesztett ideje – néhány kitelepedéstörténet felé haladó út például ennek következtében nem folytatódik, vagy néhány állás azért nem kerül betöltésre, mert a kinevezés jogát elnyerő végzős időközben már (titkosrendőrségi zaklatás nyomán) kérte kitelepedését, és ezzel egyben a munkahelyhez való jogát is elveszítette.

Azon túlmenően, hogy a megélt, túlélt megpróbáltatásokon való túljutás jellempróbaként működhetett az ebben az időszakban kihelyezettek számára, a testi nyomok, betegségek, stressz, megalázó helyzetek megélése része legtöbb ezzel az időszakkal kapcsolatos történetnek. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői közül többen arról is beszámolnak, hogy akkor és ott megismert más értelmiségi sorsok ugyancsak problematikus irányok, például korai halál és betegségek felé alakultak.

A *Honvág a hazában* című, 1986 novemberében született Cs. Gyimesi Éva-írás olyan, tanítványaitól érkező korabeli levélrészleteket idéz, amelyek a megélt vallásos hit kontextusában is értelmetlenként érzékelik azt a helyzetet, amelybe ez a nemzedék kerül: „Talán éppen azért jó, hogy angolt tanítok, mert így nem fáj annyira a gyerekek tudatlansága, tájékozatlansága, lustasága és nemtörődomsége. De mégis, fölöslegesnek érzem az áldozatot – nem érzem azt, hogy pont én kellek ide, hogy ezt csak én tudom elvégezni, hogy ez a feladatom, itt... Lehet, hogy egy ismeretlen távlat szempontjából edzés ez az egész, önnevelés, de olyan sötétségbe szökött előlem ez a távlat és bármelyik, egyáltalán annyira talaj- és jövővesztettnek, esélytelennek érzem magam – magunkat. [...] Lehet, hogy csak hálátlan és türelmetlen és elkényeztetett vagyok – bár eddig minden kollégám hasonlóképpen nyilatkozott, talán mégsem bennem a hiba... Valami olyasmit is érzek, hogy elkeseredett tettekre szorítanak, kiűznek a hazámból, életemből, mert én ebbe, ha *meg* is nyugszom, de *bele* nem nyughatom, s ha önvédelemből abba is hagyom a fejjel kalickafalnak repülést, verdesést, akkor is tiltakozom és nem fogadom el.”²⁸ Fontos ebben a tanúságtételben a másokéval egyeztetett tapasztalat, tehát hogy nem egyéni, inkább generációs-közösségi jellegű a leírt állapot, és egybevethető az *exile*, a száműzöttség helyzeteinek megéltségével, amelyet a dokumentumfilmsorozat címbe emel. Továbbá a kalitkametafora is lényeges, hiszen szimbolikusan visszaigazolja azt, ahogyan beadányaiban Cs. Gyimesi Éva a kihelyezéstörténeteket a kényszerlakhelyre kerülés helyzeteivel hozta összefüggésbe.

Az említett kerekasztal-beszélgetésen a filmsorozat rendezője, Maksay Ágnes a társadalmi amnézia elleni küzdelmet, a generációs tapasztalatok továbbadását jelölte meg elkészített munkája céljaként. A megélt helyzetek részletes bemutatása és utólagos átbeszélése, az egyéni (Cs. Gyimesi Éva és tanítványai, illetve a velük szolidarizáló értelmiségiek által) vállalt szerepek körülírása, a korabeli

szemléleti háttér és társadalmi kontextus rekonstrukciója együtt valóban betölthetik ezt a funkciót.

■ JEGYZETEK

1. Ennek kinyilvánított szlogenje az „egységes dolgozó nép” elvére épült ugyan, de folyamatszerűségében egy olyan patriotizmusfogalommal kapcsolódott össze, amelyik a két világháború közötti időszakokkal mutatott strukturális egyezéseket. Emanuel Copilaș: *Despre „poporul muncitor unic” și locul minorităților naționale în cadrul „națiunii socialiste”. Maghiari, germani și evrei în România lui Ceaușescu* (I). Sfera Politicii 2011/4. 70.
2. Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Komp-Press, Kvár, 2009. 57. (A továbbiakban Cs. Gyimesi 2009. Szerzői nevét Cs. Gyimesi Éva első könyvei esetében Cs. Gyimesi Éva változatban, hosszú í-vel használta. A *Szem a láncban* és a könyvvvel egyazon évtizedben született publicisztikai írások esetében már rövid i-vel írta a nevét, ezt az írásmódot igyekszem követni jelen írásban is minden olyan esetben, ahol a konkrét bibliográfiai adatok nem mondanak ellen ennek az elvnek. – B. I. J.)
3. Uo.
4. Uo. 56.
5. Kötethen: Cs. Gyimesi Éva: *Honvág a hazában*. Pesti Szalon, Bp., 1993. 139–147. (A továbbiakban Cs. Gyimesi 1993)
6. Cs. Gyimesi 2009. 197–200.
7. Nicolae Ceaușescu: *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*. 15. Editura Politică, Buc., 1978. 571. (Az idézet magyar fordításának forrása: Cs. Gyimesi 2009. 198.)
8. Cs. Gyimesi 2009. 150–151.
9. Uo. 66.
10. Uo. 181.
11. Uo. 186.
12. Uo. 69.
13. Uo. 198.
14. Uo.
15. Telegdi Magda: *Útvesztő*. Irodalmi, Buk., 1969. Elemzése: Sárkány Dorottya: *Telegdi Magda Útvesztő című regénye a recepció tükrében*. In: Balázs Imre József (szerk.): *Nyugtalan színskála. Erdélyi magyar női szerzők*. Komp-Press, Kvár, 2025. 89–100.
16. Mózes Attila: *Egyidejűségek. Rendhagyó falumonográfia évszakokban*. Kriterion, Buk., 1980. Frissebb elemzése: Asztalos Veronka Örsike: *Mihez képest rendhagyó az Egyidejűségek?* In: Balázs Imre József (szerk.): *A harmadik Forrás-nemzedék viszonyhálózatai*. Komp-Press, Kvár, 2022. 75–82.
17. Uo. 14–15.
18. Palotás Dezső: *Ég veled, pokol leánya*. Kriterion, Buk., 1985.10. (A továbbiakban Palotás 1985) Palotás Dezső novellásköteteinek generációs, pályakezdésre is kiterő vetületeit a következő tanulmány értelmezi: Márton-Simon Anna: *Palotás Dezső és a „harmadik Forgyogás-nemzedék”*. In: Balázs Imre József (szerk.): *A harmadik Forrás-nemzedék viszonyhálózatai*. Komp-Press, Kvár, 2022. 109–116.
19. Palotás 1985. 23.
20. Uo. 41.
21. Palotás Dezső: *Munyú*. In: Uő: *A ház*. Dacia, Kvár, 1983. 11–21.
22. In: Domokos Eszter: *Szárnyas bokával*. Irodalmi, Buk., 1967. 43–50. (A továbbiakban: Domokos 1967) A kötet elemzését lásd: Patakfalvi Anita: *Női írás, női szereplők Domokos Eszter novelláskötetében a recepció tükrében*. In: Balázs Imre József (szerk.): *Nyugtalan színskála. Erdélyi magyar női szerzők*. Komp-Press, Kvár, 2025. 171–178.
23. Domokos 1967. 101.
24. Copilaș: i. m. 68. Saját fordításom, B. I. J.
25. *A nemzeti kisebbségek helyzete*. Magyar Kisebbség 2008/1–2. 39. Román nyelven: Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: *Raport Final*. Ed. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile. Humanitas, Buc., 2007. 332–354.
26. *Száműzött pályakezdők*. R. Maksay Ágnes, operatőr, vágó: Filep Farkas. Video Pontes, 2008.
27. Könczei Csilla: *Az intézményen kívüliség óriási szabadságot adott nekem*. Beszélgetés Korpa Tamással. Transtelex 2024. január 6. <https://transtelex.ro/kultura/2024/01/06/konczei-csilla-az-intezmenyen-kivuliseg-oriasi-szabadsagot-adott-nekem>
28. Cs. Gyimesi 1993. 142–143.

LAKATOS-FLEISZ KATALIN

ÉLET

EGY SPIRITUÁLIS GULAGBAN

Bruno Dumont *Camille Claudel 1915* című filmjéről

Szeles, hirtelen mozdulatai, félelmei a mérgezésről, fortogó, elfojtott dühe, a legváratlanabb helyzetekben kitörő sírásai mind arra vallanak, hogy kényszerűen viseli ezt a megszokott életéből való kitelepített életmódot.

Tekintet

■ A kamera tekintetének irányai, a látványok maguk a film történései. A feszültséget – a jelenetek feszültségét – hordozó képek. A film képei nagyrészt Camille tekintetének is látványai. A néző a képek által érti meg Camille bezártságát, családból, társadalomból való kitaszítottságát. És ezek a kitartott képek a hosszan elidőző tekinteteket követik. Valójában nem történik a filmben semmi olyan, amit a néző történekként várna el. A film egyetlen fenntartott feszültség, amelynek nincs feloldása, legalábbis a történések szintjén nincs. Ettől olyan nyugtalanító a film. A film legnagyobb részében Camille-t látjuk, ahogyan egy meglehetősen puritán intézeti térben szemlélődik, ahogyan hatnak rá a látványok.

De mi az, ami látványként megmutatkozik – kérdezhetnénk? A film egyik korai jelenetében az az intézet kőfala előtti bogos-göcsörtös, túlmeteszett fa, amely ágait kifordult ernyőként tartja felfelé. Ahogy az intézeti kőfal síkja a fa kopár koronáját középen kettőbe vágja, ahogy a fémvázak tűnő fa éles küllői a szórtanul tűrő tekintetbe hatolnak. Tehetetlenül felfelé lógatott esernyőkarok, fémvázak olajos csillogása, az űr tartásának csak azért is fegyelme van ebben a látványban. A fában nincs semmi faszerrű, az ágak érhálózatának megnyugtató rendjét nem találjuk. Érezzük, a kőfal, ez a súlyától megfosztott, élesen határolt vonal nem jelent

Bruno Dumont (dir.): *Camille Claudel 1915*. France, 2013, 95 perc.

semmit, nem monumentális, még csak nem is fenyegető, nem zár el semmitől és nem védi meg *a* semmitől.

Ezt látja Camille. Mi, nézők Camille tekintete mellett magát a szemlélőt is látjuk, ahogyan szorosan a kőfalhoz emelt kőpadon ül ölében egy tányérral – egyszerű ebédjével. Egyedül eszik, ettől az étkezés kiszabadul a társadalmi keretektől (az étkezőben a többiekkel közösen, késsel-villával), így az evés az lesz, ami valójában. Az ember és az étel együtt, intim kettősségben – a hajszott vadak táplálkozásához hasonlóan, akik magányosan, elvonulva tépik-rágják a zsákmányt.¹ A kamera a nőre fókuszál rágás közben, ahogy evés közben szabadon szemlélődik. A látás aktusát, a hosszan elidőző tekintetet egészen közletről veszi a kamera. Ez a tekintet nem akar drámai lenni, nem akar semmit elérni, kifejezni, nem a felvételnek moderálja magát. Épp ettől hiteles.

Persze a látványnak, a hosszan elidőző tekintetnek meg kell törnie, az élet folyása, ezzel együtt a film dramaturgiája kívánja ezt. Az intézet apró-cseprő eseményei megtörik a kis időre létrejött zavartalanságot. Egy fogyatékos nőt hoz az egyik ápoló, hogy Camille vigyázza rá kis ideig. Egy óriás sötét hát furakszik be a látványba, a nézőnek zavaróan, mert nem alakot, hanem egy alaktalan fekete foltot látunk, ami Camille előtt elhaladva egy pillanatra elfedi annak tekintetét. Ezután a tekintet lassan oldalt fordul, mintegy tehetetlenül, mert muszáj tudomást vennie az elé kihozott alakról, de magába fordulást, a jobb híján önfegyelmet mutatja a tekintet. Camille semmit nem (de mégsem *a semmit*) kifejező tekintete, rezzenéstelen arcvonásai ellentétben állnak itt az értelmi sérült nő kényszeres és groteszk nevetésével, görcsbe torzult vonásaival. Majd Camille tekintete újra visszatér a fára, a fogyatékos nő is a fa felé fordul, talán ő is látja a fát, de biztosan nem *ugyanazt a fát*, mint Claudel. A fogyatékos nő tekintete csak próbálja a tekintetet, a fókuszot, de a befogadást nem látjuk a szemében. Majd a kamera egy rövid időre egymás mellett mutatja őket, ahogy egy irányba néznek a fa felé. (A fát viszont ekkor már nem látjuk.) Mintha várnának valamit. Camille viszont hátrább ül, alakja elhomályosított.

A fogyatékos nő kinyújtja a kezét Camille felé – ez szép, kifejező mozdulat –, Camille tekintete lesiklik a fa fókuszáról, elmélázóan befelé néz. Majd a jelenet lezárásaként Camille feláll, nem tehet mást, a rábízott nőt be kell kísérnie az épületbe. (Egyik kezében az üres tányér, másik karján az idomtalan fogyatékos nő súlya.)

Tisztaság

■ Dumont filmje a maga aszketikusságában provokatív. Az aszketizmust itt nem csak a film tartalmára, a montdevergues-i intézetben eltöltött idő aszketikus életmódjára értjük, hanem a látványok aszketizmusára. Ez az aszketizmus azt jelenti, hogy a film jeleneteiben visszatérő képek: az intézeti szoba, a folyosó a kőoszlopokkal, a természeti környezet, az intézeti betegek görcsbe torzult nevetései nem akarnak többet kifejezni önmaguknál, ha jelentenek valamit, csakis önmagukat.

Tudjuk, hogy a filmek azon vonulatában, amelyekben a képeknek kardinális szerep jut, pl. Tarkovszkij filmjeiben, a képek minden önazonosságuk mellett önmagukon túli, szimbólumszerepben is mutatják magukat. A *Stalker*ben a rozsdás, elhajított tárgyak, a külvárosi romos ipartelep épp önmagukra vonatkoztatottságukban jelentenek valami önmagukon túlit: a világon kívüli Zónát. Ugyanúgy a *Nosztalgiában* a tájak is elfordulnak pusztá önmaguktól.

Az aszketizmus jól látszik már a film nyitójelenetében: a fürdetésben. Camille testét fürdetik, mint ahogy a betegeket; mintha rituális mosdatás lenne, nincs illat, hab, kényeztetés, higiénia, fitnesz. Együttérzés van hivatalból, a nővérek hivatali szelídséggel megérintik a hátát, bekísérik a fürdőbe, levetik ruháját. Mindenki fegyelmezett, mint amikor a halottat fürdetik az utolsó nagy út előtt. Camille meztelen testét látjuk, ahogy vízbe merül – vízbe merítik. Maga piszkos, mindig piszkos, mondják. („*Vous êtes toujours sale.*”) Le kell mosni a földet a kézről, a testről, a föld piszkóját, mert a föld, az agyag, a kő, a bronz, a szobor piszkos, a test is piszkos, meg kell tisztítani, csakis vízzel, intézeti tisztává kell válnia, minden mórza, maradék egy előző életből el kell tűnjön. Mindezt már nem az apácák mondják, az értelmező teszi hozzá. Egy újabb, a néző számára a képekhez rendelt képzet: mint a szentáldozat előtt az áldozópap kezét mos, két ujját mártja bele a vízbe, csakis vízbe, hallani a vízcsorgást, látni a víz áttetszőségét.

(Csakis az élő víz tud halottá tisztítani?)

Fontos kérdése a filmek, a néző mennyire engedje el a maga képzeleinek indázásait a film képeiből kiindulva. Mennyire fegyelmezze magát annak érdekében, hogy ne magyarázzon bele a film képeibe olyat, amit az nem tartalmaz. Csakis fürdetést látunk tiszta vízzel, semmi többet. Hivatali kötelezettséget egyfelől, hivatali kötelezettségnek való alávetettséget másfelől. Egy megszokott, mindennapi, még csak nem is kiemelt eseményt. Fenntartani a képek értelmezői feszültségét, de az értelmezés azonnali kielégülését elodázní – ez lenne az az aszketizmus, amit a film a nézőitől elvár? Milyen nyereséget, tökéletesedést kapnánk ennek jutalmául? (Az aszketizmus, mint tudjuk, nem önmagáért való.) Az aszketizmus itt ebben az esetben nem életgyakorlat, hanem „nézőgyakorlat”, nem az életünket edzi az isteni tökéletesség felé, hanem kiemel bennünket a képeken átlépő saját képek önös vigaszából. (Ami viszont különösen napjainkban, a képeket fogyasztó magatartásban jól tetten érhető.)

■ Camille a film egyik jelentében egy tágas, szinte teljesen üres intézeti szobában két értelmi sérült nővel ül szemközt. A fotel háttámláján horgolt makramé (van-e ennél valami fájóbban felesleges?), szemben a függönyös ablak a napfénytől üres, a szoba a mozgó árnyaktól üres. Néhány pillanatra szembenéz a nappal, a fény megvilágítja arcát, elidőz rajta. Ezután felkel a székből, kimegy a szobából.

Bár a többihez hasonlóan „néma” ez a jelenet – Camille itt sem beszél – viszont a jelentés feszültségét különösen fenntartja. Arc, fény, szembenézés, az arc megvilágítása – mindez a kimondás feszültségével terhes. De mit lehet ebben a képből kimondani? Talán az időt, vagy a saját sorssal való szembesülést? Túl nagy szavak ezek. A film ezekben a jelenetekben sem jelent semmit, pusztán megmutat. (Bosszantó rendező ez a Dumont.)

A kamera egy ponton levetül az arcokról, a rácsos ablak fényképét mutatja az agyontaposott szőnyegen. Ez a fény nem világít meg és nem világít át semmit, pusztán megkettőz. A láthatót látja, és szeszélyesen a földre rajzol ablakot. A három nő egymásra pillantásában sem gyúl ki a felismerés fénye, mert ezek hárman ugyan egymást nézik, de egymást nem ismerik fel. Ráadásul az egyik sérült nő széthúzott és úgy felejtett széles mosolyában, mi több a szemében, igazi derű tükröződik. Könnyen mondhatnánk, hogy ravaszul beállított látvány ez, azonban nem lenne igaz, mert a felvételen szereplő alakok igazi fogyatékosok, nem csak megjátsszák az elmebeteget. Viszont ez nem tesz hozzá és nem is vesz el abból a borzongató nézői élményből, hogy a derű tükröződése az arcon, ha nem letörölhető, kísértetesebb, mint az eleven, mozgó fájdalom (mint Camille gyakran kitörő sírási rohamai).

Sírás

■ Az aszketizmus azért is lehet feszültségteli magyarázóelve a filmnek, mert maga a főhősnő, ebbe a „spirituális Gulagba”²² kényszerített szobrász, egyáltalán nem aszketikus személyiség. A megbékélés vagy legalább a megtörés, beletörődés sem jellemzi. Szeles, hirtelen mozdulatai, félelmei a mérgezésről, fortyogó, elfojtott dühe, a legváratlanabb helyzetekben kitörő sírásai mind arra vallanak, hogy kényszerűen viseli ezt a megszokott életéből való kitelepített életmódot. Az orvossal és az öccsével való beszélgetésében világosan vall erről. „Ez az élet itt nem jó nekem. Túl nehéz” – panaszkodik sírva az orvossal szemközt. (*„La vie ici ne me convient pas. C’est trop dur pour moi.”*) Az elmebetegek között fél, folytonosan zavarják, torz kreatúráknak tartja őket, viselkedésében velük szemben sincs jele az empátiának.

A néző Camille folytonosan, váratlan helyzetekben is fel-feltörő sírása kapcsán hajlamos lehet a pszichologizálásra. Íme az agyongyötört, bezárt alkotó ember, akit nemcsak kitaláltak környezetéből, hanem az értelmes, önmegvalósító élettől is megfosztottak. A sírás ugyanakkor azt is jelenti, hogy még nem ürült ki teljesen, még kapcsolatban van az érzelmeivel, a tehetetlenség fájdalmán keresztül eszmél magára.

Tény, hogy az elmebetegek folytonos vigyora és Camille sírásra kész állapota éles kontrasztot teremt. Az apácáktól, akik mintegy akarattalan, alázatos hivatali szolgálként kísérik, sem kaphat vigasztalást.

A fájdalom fenntartása minden oldódás nélkül – mit kezdjünk ezzel? A néző a fájdalmat addig viseli el, amíg annak valamilyen lecsengése, vigasztalása lesz, vagy akármilyen megoldása. Ha levezetődik valamerre. Vagy ellenkezőleg: tragédiába sűrűsödik, de akkor viszont a katarzis jelenthet megkönnyebbülést. Camille-nak nincs kinek sírnia, de fájdalma valamilyen visszavonhatatlan tragédiába sem torkollik.

Megint csak a képekhez kell fordulnunk, nem a jelentésért, hanem a képek nyelvét.

A film egyik jelenetében Camille az intézet kőoszlopok szegélyezte külső folyosóján halad. Tétován kis időre megáll, céltalan tekintettel valahova néz, kövek, oszlopok keretezte belső udvarra néz. Kövek, oszlopok keretezik az arcát, a korinthuszi oszlopok, ívek kőszürkesége. Hogy megrendezett beállítás, vagy egy különösen szerencsésen elkapott néhány pillanat, nem is lényeges, de az arc és a kőoszlopok színe tökéletesen egyforma lesz, és ahogy a szemlélődő (nem teljesen mozdulatlan) arcra rávetül a fény, az arc vonásai a vésővel kimunkált, megformált kő nyomaivá lényegülnek át. Néhány pillanat, és tökéletes átváltozás történik. Az arc kőszürkesége szoborként belülről ragyogni kezd – nem valamilyen érzelemtől, hanem a megformáltságtól.

A kő önmagát élvező szépsége egy arc körvonalában, a test önmagát élvező mozgása egy arc keretébe zártan.

Örület

■ A korabeli örülteket fogva tartó intézetek és a börtönök között számos hasonlóságot találunk, amennyiben a bentlakók élete szigorúan szabályozott és belső kontroll alatt állt. Ehhez járultak még a szegényes, puritán viszonyok, amelyek a háborús körülmények között még inkább romlottak. De a legfontosabb hasonlóság a társadalomtól való elzártság. Ilyen volt Camille korában a montdevergues-i intézet is – ahogy erről a film képei, jelenetei tisztán vallanak. Camille, amikor az orvosnak panaszkodik, maga is börtönhöz hasonlítja körülményeit, sőt még annál is rosszabbnak ítéli meg: nem tudja, miért zárták be, és nincs senki, aki ügyét képviselje.

Az orvossal szemközt ugyanakkor bezártsága előtti életéről is beszél. Rodinnal való kapcsolatáról, a kapcsolat utáni magányos életéről – hogy macskák között élt –, tehát megtudjuk belőle, hogy a maga szabályai szerint már az intézet előtt szakított a társadalommal. Az üldözési mánia – de egyébként ép elmével – nem jelenthetett akkora veszélyt, hogy a társadalomtól el kellett volna különítenie, mert speciális ellátásra szorul, vagy a társadalomra/önmagára veszélyes lehet, mint akár intézetbeli fogyatékos társai.

Camille a családjától való elszakíttatottságot éli meg a legfájóbban. Ezért is tör ki euforikus örömben öccse érkezésének hallatán. Ugyanakkor épp családjától kapja ezt a fogva tartást mint büntetést. Büntetést magáért a társadalom kívüli, nem szabályos életért, hogy művész, hogy szerető, hogy magányosan él.³ Társadalmon kívüli életéért kapja büntetésül a társadalmon kívüli életet – a Csehov-féle *Hatos számú kórterem* orvosához hasonlóan, aki szintén nem maradhat büntetlen a maga elzárt világában. (Persze Ragin doktor és Camille karaktere között nem is lehetne nagyobb különbség, azonban a kívülállás mindkét sorsban közös.)

A filmben kétfajta örület jelenik meg, egyrészt a valódi örültek világa, akik nem játsszák meg az örületet, elmebetegek, értelmi fogyatékosok. Olyan „torz kreatúrák”, akiktől Camille végig idegenkedik, és szabadulni szeretne tőlük.

De lehet-e a tudatossággal rendelkező ember örült?

Maga Camille az elmebetegek között szintén diagnosztizált betegként van számontartva. Az örület Camille esetében megszállottság – öccse, Paul Claudel levelének egyik mondata ez. „Góg és rettegés, nagyságba vetett hamis hit és üldözési mánia” („*orgueil et terreur, délire de grandeur et délire de persécution*”) – tehát erkölcsi síkra tereli Camille állapotát. Leírás és ítélet – ezen az úton kapcsolódik Camille-hoz. A művészet, az elhivatottság veszélyességéről beszél Camille orvosának is. „A művészi elhivatottság egy felettébb veszélyes valami.” („*La vocation artistique est une chose excessivement dangereuse.*”) Arról beszél, hogy a képzelet és az érzékenység könnyen felborítja az egyensúlyt, és a teljes örületbe taszíthat. A leírás nem más, mint diagnózis és ennek következménye: a bezárás. Fogalmakkal közeledik Istenhez is. „Ha nem állnék Isten kegyelmében, az én történetem is alakulhatott volna így, vagy akár rosszabbul.” („*Sans la grâce de Dieu mon histoire aurait pu ressembler au sien, ou pire encore.*”)

A szavak, a gondolkodás csapdái ezek.

Pault üres terek veszik körül. Éjszakai szoba, üres templom, napfelkelte. Egyedül lehetne, termékeny magányban, de még sincs egyedül, a gondolataival van együtt. A pappal beszélgetve monologizál. Megkapott hitének bizonyosságában ugyan nincs oka kételkedni a nézőnek, mert szavai elragadtatottak – habár gyanús, hogy a hit irracionálisához képest milyen szabatosak fogalmilag. Épp a hitnek ez a biztos meg tapasztalása olyan nyugtalanító. Ez lenne az igazi, mi több, misztikusan elragadtatott hit? Ami ennyire nem érti meg a szerencsétlen emberi sorsot, a nővérét?

Camille-t is sokszor látjuk templomban, az intézet templomában. Imát mormol gépiesen, vagy a szent könyveket olvassa. Mint a testvérével való találkozás előtt is. De Camille imái kétségbeesettek, könyörgők vagy túlradóan hálásak. Camille szavai mások, mint öccséé. Paul Camille irányában nem mutat érzelmeket, testvére kitörő érzelmeit nem viszonozza. Camille az intézeti élet kibíratatlanságáról, elvágyódásáról beszél öccsének is. Vállalja magát, érzelmeiktől fűtöttségét, kétségbeesését. Majd magába fordul, az igazságtalanság taglalása magának – azaz nekünk, nézőknek – szól. Egyre közelebb és közelebb látjuk az arcát. Amikor Rodinról beszél, az arca a nézőnek már-már elviselhetetlenül közel jön. Az arcunkba furakszik, nem tudunk hátrálni előle. Amikor Paul Istenről kezd el magyarázni, ugyanazt az üres ablakot nézi, amit korábban Camille. Ami a nő üres arcát világította meg a film már tárgyalt korábbi jelenetében.

Egy újabb prédikáció, immár nővérének, ami a szavak, a fogalmak örületét: a távolságot viszi színre. A szó gőgjét és azt a hitet, hogy tökéletes fogalmi hálóval mintegy megkaparinthatja Istent.

A film záróképe: Camille a fényben ugyanazon a kőpadon ül, mint a film elején. Csend van, arca, tekintete nyugalomról, megbékéltségről árulkodik. Mosolyog, és elgyötört arca megszépül ebben a mosolyban. Van tehát megbékélés, valamiféle lekerekítettség, megnyugvás. A film világa mégsem reménytelen. De a megnyugvás nem az eseményekben van, hanem egy arcon átfutó-megpihenő kifejezésben. Eljátszhatunk a gondolattal, mi lett volna, ha Dumont egy ugyanolyan kétségekbe merült, magába roskadóan elmélázó Camille-arccal zárja le a filmet, mint amivel a film elején találkozunk. Kialakult volna hiányérzet a né-

zóban? Valószínűleg nem. Azért nem, mert a film felszabadította a nézőt a történetek rendje, a cselekményesség beszabályozottan szűk világa alól. Azért lehet Camille záróképpen való mosolyát annak venni, ami valójában: egy illékony gesztusnak. A filmnek bár vége van, de mit számít három nap az intézetben töltött harminc eseménytelen évhez képest?

JEGYZETEK

1. Mivel a filmben Camille attól félt, hogy megmérgezik, engedélyt kapott, hogy kivételes esetekben magának főzzön és egyedül egyen.

2. A kifejezés Peter Bradshaw-tól származik („*spiritual gulag*”). Peter Bradshaw: *Juliet Binoche is compelling*. The Guardian 2014. június 19. <https://www.theguardian.com/film/2014/jun/19/camille-claudel-1915-review-juliette-binoche?utm>.

3. Foucault *Órület és társadalom* című tanulmánya, amely az őrültséget a társadalmi kirekesztés mentén vizsgálja, Camille esetében különös tanulságokkal szolgálhat. „Az elmebeteg nem pusztán arról ismerszik meg, hogy nem képes dolgozni, hanem arról is, hogy képtelen alkalmazkodni a családi erkölcs szabályaihoz, képtelen beilleszkedni abba az etikai és jogi rendszerbe, ami az európai polgári család meghatározója.” Michel Foucault: *Órület és társadalom*. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 260.

Ebben az értelmezői keretben még inkább szembetűnik a tényleges elmebetegek, Camille intézeti társai, és Camille státusza közötti különbség. Az elmebetegek valóban nem tudnak dolgozni, míg Camille nagyon is tudna, az intézetben tett otthontalan, céltalan lézengései ezt a hiányt viszik színre.

LÁZÁR KINGA

„ÍROK, MERT AZ ANYÁM NEM TEHETTE”

Matrilineáris örökség mint önreprezentációs eszköz a
Reinventing the Enemy's Language című antológiában

Bevezetés

■ Az 1997-es *Reinventing the Enemy's Language* című antológia Gloria Bird és Joy Harjo meghívója az őslakos nők asztala köré. Bevallásuk szerint a kötet koncepciója maga is egy ebédlőasztal mellett körvonalazódott 1986-ban. A konyha tere ekkor egy őslakos pedagógiai konferenciát követően az érintett közösségekhez tartozó nők informális találkozájának adott otthont. E diskurzus kontinuitása volt az, ami egy évtizeddel később is relevanciával bírt: „Azt kívántuk, hogy a gyűjtemény olyan szilárd legyen, mint egy konyhaasztal, és azt képzeltük el, hogy ilyen teret teremtünk a könyv lapjain belül is: helyet, ahol akár a világ egyik végétől a másikig bensőségesen szólhatunk egymáshoz.”¹

A szerkesztők a hierarchikus struktúrákat fenntartó, rögzült nyelvi képzetek radikális újraírását tűzik ki célul, a konyhaasztal sokszorosan terhelt metaforáját pedig a láthatatlan munka hagyományos helyszínén túlmutató jelentéssel ruházzák fel. Az antológia már címében előrevetíti azt, amit az előszóban Bird és Harjo világossá tesznek: a kötet a gyarmatosítás nyelvének – pontosabban az angol nyelv szerepének – *újrágondolása*, méghozzá többszörösen marginalizált női szerzők munkái által.

A törekvés többlépcsős, épp úgy, ahogy a nyelv szerepe is összetett a törzsi kultúrákban. Egyrészt egy új nyelvi attitűd kidolgozása a cél: annak feltárása, miként szólalhat meg a gyarmatosított a gyarmatosító nyelvén. Bird és

A történet partikulárisnak tűnő családi történet, de nem elszigetelt jelenséggént értelmezhető. Egyrészt egy központosított intézkedésre reflektál: az asszimilációs törekvések áldozataként a gyermekkiemelések és az indián bentlakásos iskolák intézményes bántalmazását rögzíti.

Harjo célja az uralkodó narratíva ellenében felszólalni, ezáltal helyet adva az őslakos szerzők szolamának egy olyan diskurzusból, melynek formálódásához éppen az érintettek férhettek hozzá legkevésbé. Az angol nyelv – amely az intézményesített asszimilációs törekvések következtében a kötet szerzőinek anyanyelve is – új politikai rendeltetést kap. A kötet funkciója egy olyan szövegvilág létrehozása, amely elutasítja az elnyomást fenntartó nyelvi formulákat: „Ha tudatossá válunk az angol nyelv árnyalatainak megfigyelésére és arra, miként képes »megragadni« minket, eltávolíthatjuk szókincsünkben a hierarchizáló kifejezéseket; például azt, hogy önmagunk leírására a kisebbség szót használjuk a domináns kultúrával szemben.”²

Ahogy azt a szerkesztők maguk is explicitté tették, az elbeszélői pozíció kulturális önreprezentációként való működéséhez az (angol) nyelvhez társított viszony kollektív rekonstrukciója is hozzájárul, ugyanakkor a marginalizáció ábrázolása itt kettős: a válogatás ugyanis női szerzőkre fókuszál, ezáltal a nyelvi-kulturális kizsároltság mellé a nemi alapú kirekesztettség reprezentációja is társul. A továbbiakban azt elemzem, hogy az antológia szerzői miként ábrázolják a női felmenőket, és a hozzájuk fűződő viszonyt, ezzel párhuzamosan feltárva a folyamatot, melynek során az anyai örökség mint gondolkodási keret az önreprezentációs törekvésük strukturáló elvévé válik. Jelen tanulmány két fő célt tűz ki. Egyrészt arra törekszem, hogy a korporeális tapasztalat, a szakralitás és a nyelv hármását – az ellenállás három alappillére – anyáról leányra öröklődő ismeretegyüttesként jellemezzem. Másrészt egy etikus módszertan kidolgozására teszek kísérletet, amelyben nem-natív értelmezői pozícióm is produktív módon hasznosíthatom, anélkül, hogy az őslakos, női percepciót mintegy homogenitás gégéként olvassam.

Melyik konyha ad teret az őslakos nők asztalának?

Az antológia pozíciója a korabeli őslakos-irodalomtudományban

■ A kritikai diskurzusból alapján, amelyet James H. Cox az ezredforduló őslakos-irodalomtudományának önreflexív mezőjeként jellemez, egyre világosabbá válik számunkra, hogy a kötet megjelenéséről elsősorban politikai gesztusként lehetett beszélni. Az irodalomtudomány huszadik század végi paradigmaváltsághoz – amelyet a dekonstrukció referenciaszkepszise és a *cultural studies* ideológiakritikai fordulata egyaránt fémjelzett³ – az indigén irodalomtudomány módszertana sajátosan viszonyul. Ilyen jellegzetes dilemmák lehetnek például az irodalmi kidolgozásban a törzsi specifikusság és az intertribális ábrázolás oppozíciója, vagy a kizárólag esztétikai szempontok elsődlegességének kérdése az olyan társadalmi-történeti háttér hangsúlyozásával szemben, mint amilyenek a szövetségi indiánpolitikai határozatok.⁴ Bird és Harjo antológiája mintegy két évvel előzi meg Craig S. Womack *Red on Red: Native American Literary Separatism*⁵ című kötetét, amely a törzspecifikus irodalomkutatás alapművévé vált. 2006-ban írta meg David Treuer *Native American Fiction: A User's Manual*⁶ című munkáját, melyben mintegy a kultúráközpontú szemléletet ellenpontozza, az esztétikai és formalista elemzés fontossága mellett érvel.⁷ Cox részletesen elemzi a 2008-ban megjelent, új, etikus módszertani megközelítések kidolgozására szánt kötet, a *Reasoning Together: The Native Critics Collective*⁸ jelentőségét.

A *Reasoning Together* szerkesztője, Craig S. Womack nagyvű bevezetőtanulmányban korrigálja az amerikai őslakosirodalom-kutatás esszencialista megkö-

zelítését. A politikai szuverenitás érdekében folytatott ellenállás mérföldköveit mintegy a művészet fejlődésének leválaszthatatlan háttereként jelöli ki. Womack érvelését sajátos hálózatlogika jellemzi: Mihail Bahtyin, Jacques Derrida és Michel Foucault egyes munkáira támaszkodva párhuzamot von az új irodalomelméleti paradigmák elterjedése és a szövetségi indiánpolitikai határozatok kibocsátása között 1986-tól 1997-ig. A terjedelmes áttekintés elveti azt az értelmezői magatartást, amely felvetéseit a politikatudományos diskurzus kerekein kívül pozicionálja. Kritikával illeti számos nagyhatású elméletíró munkásságát – köztük Kenneth Lincoln indiánreneszánsz-feltáró munkáját⁹ vagy Paula Gunn Allenét, aki a feminizmust az indigén kontextus sajátos jellemzőin keresztül vizsgálja.¹⁰

Womack úgy véli, hogy azt követően, hogy a nyolcvanas évek modernista sablonjait az indigén esztétikai kritika – bár törzsi különbségekkel – mintegy átdolgozott modernizmusként magáévá tette, a kultúratudományos fordulat sem kínált meggyőzőbb alternatívákat. A *cultural studies* felől érkező olvasati lehetőségek sokkal inkább etnografikus érdekeltségűek voltak, mintsem politikaiak. Amellett, hogy hiányolja a törzsspecifikus megközelítéseket, kritikával illeti azt az értelmezői gyakorlatot, amely minden indigén szöveg eredőjeként a szertartásos, orális kultúrát azonosítja.¹¹ Bird és Harjo antológiája tehát egy olyan irodalomtudományos kontextusban kap helyet, ahol az elméletírók egy része fellép a depolitizáló interpretációk ellen, hiányosnak és etikátlannak ítélve a kizárólag esztétikai megfontolásokat érvényesítő olvasatokat.

Saját asztalnál teríteni: módszertani áttekintés

■ A *Reinventing...* esetében az elbeszélő gyakran jól érzékelhetően egybeesik a szerző személyével. Ezt elsősorban a kötet struktúrája teszi indokolttá: minden szépirodalmi szöveget szerzőjének esszéje előzi meg, amelyben az alkotó az íráshoz való viszonyát jellemzi. A szerkesztők ugyanakkor kifejtik, hogy az őslakos közösségekben az írás gesztusa történetileg terhelt és az európai hagyomány felől megszokotthoz képest eltérő jelentéssel bír: „A rezervátumban élő őslakos nők gyakran első személyben írnak. Nem tűnik szükségesnek önmaguk újragondolása egy, a saját történetüktől független irodalmi alkotás kedvéért.”¹² Ennek tudatában saját kutatói pozícióm felülvizsgálata azt kívánja meg, hogy az elemzést ne kizárólag tudománytörténeti kontextusban végezzem el, hanem az antropológiai szemlélet érzékenységevel közelítsek a szöveg jelentésrétegeihez. Az irodalomtudományos és antropológiai szempontok együttes alkalmazása magyar nyelvterületen is számot tart előzményekre. Hárs Endre az *Irodalom és antropológia* felütésében Doris Bachman-Medick és Ernst Cassirer érvelésére hivatkozik, amikor ezen új paradigma lehetőségeit veszi számba. Hárs Cassirer nyomán kiemeli, hogy a két szimbolikus mező – irodalom és antropológia – főként formateremtő alapelvükben mutatnak eltérést egymáshoz képest, nem pedig tartalmi szinten: a valóság hozzáférhetetlenségét veszi alapul, de az irodalmat a „kulturális önértelmezés egyik instanciájaként” jelöli meg.¹³

Az antropológiai megközelítés esetünkben a szövegek tematikai komplexitásából kínálhat kiutat. A közösség definíciójához igyekszem közel kerülni, ezért a női ágon örökölt tudás elemeit egy őslakos nőekkel foglalkozó antropológus munkája alapján határozom meg. Kim Anderson Toronto térségében mélyinterjúk segítségével tárta fel azokat a stratégiákat, amelyekkel az adatközlők ellen-

álltak a nyugati, euroamerikai világkép által az őslakos női léthez társított, rendszerint negatív konnotációnak. Anderson célja, hogy feltérképezze, miként definiálják a nők saját szerepüket.¹⁴ Az antropológiai kutatás önmagában nem nyújt fogódzót egy törzsspecifikus interpretáció számára, aminek fontosságát például Womack erőteljesen hangsúlyozza. Tekintve az antológia szerkezetét és motivációit (amely sokkal inkább intertribális szemléletet közvetít azáltal, hogy több mint ötven törzs műveiből válogat, az Egyesült Államok déli határától az Északi-sarkkörhöz közeli athabascan törzsekig) egy kizárólag törzsi sajátosságokra összpontosító értelmezői perspektíva zsákutcának tűnhet.

A matrilineáris örökséget az Anderson interjúalanyai által többszörösen érintett három nagy téma mentén határozom meg: a tesztapasztalatok szakrális interpretációs síkja, a nyelvhez való viszony alakulása és a törzsi közösségekben hagyományosan nőkhez társított felelősségkörök komplexumaként. Mind az antológiában, mind Anderson kutatásában a felsoroltak az elbeszélők és interjúalanyok női felmenőkhöz fűződő kötődésével állnak kapcsolatban. A három elem irodalmi reprezentánsát az interjúk alapján azonosítom, ilyen módon referenciális alapként használva Anderson következtetéseit az irodalmi képzetek vizsgálatában. Éppen Womack kritikájára is tekintettel – amely a *cultural studies* őslakos-képét etnocentrikusnak és apolitikusnak minősíti – ezen kutatást a jelen tanulmányban kiegészítő, nem pedig esszencializáló eszközként kívánom alkalmazni. Az antropológus perspektívája nem az őslakos irodalom kulturális hitelességének igazolására, hanem a szövegek politikai és történeti beágyazottságának árnyaltabb megértésére szolgál.

Megannyian az asztalnál: a szövegértelmezés relációs logikája

■ A női ágon öröklődő koncepcionális alap – mint az irodalmi művek szerves része – olyan vonásokat mutat, amelyek rendelkeznek Brant Castellano és Janice Hill indigén tudáshoz rendelt hat lényegi jellemzőjével: személyes, empirikus, viszonyalapú, kollektív, orális és spirituális.¹⁵ A személyességet már önmagában a tudatos önreprezentációs törekvés is indukálja, emellett a további öt tényező eredőjeként képzelhető el. A szövegek empirikus jellege nem jöhetne létre az önreflexív nézőpont nélkül, a kollektív önreprezentáció egyéni történeteken keresztül valósul meg: például születéstörténeteken, lokális mitológián, családtagjaik jellemzése által. Az oralitás kizárólagos elemzése – amelynek kutatói fókuszba állítása Womack értelmezése szerint módszertani egyoldalúsághoz vezetett – számos esetben olyan reduktív és aránytalanul szűkkörű következtetésekhez juttatta az értelmezést, amely így figyelmen kívül hagyta az őslakos kultúra korai írásbeli lenyomatait. Ennek ellenére fontos, hogy az antológia szövegei reflektálnak az oralításra, úgy a törzsi nyelvű betétekben, mint például a médiumváltás tematizálása által. Grace Boyne így ír erről: „Sok évvel ezelőtt anyám tanított meg arra, hogy hogyan imádkozzam. Általában, akkor intézem a beszédem az istenségekhez, amikor a reggeli sétámra indulok. Az imában az egyik érdekes dolog a navajo nyelv használata; nagyon nehéz navajót angolra fordítani, és a fordítás tartalmi veszteségekkel jár. Van a beszélt nyelvnek egy másik aspektusa is: a navajók hisznek abban, hogy a szóbeli kifejezés jelentős hatással bírhat – azaz a kimondott szavaknak ereje van.”¹⁶

Az orális aspektus vizsgálatakor relevanciával bír a már említett dichotómia is, ami a jó beszédkésztséget övező közösségi elismerés és az írás gyakorlatához

társított gyanakvás között feszül: „Az írás gyakran még mindig gyanakvással találkozik törzsi közösségeinkben, és ez érthető. Pont a gyarmatosítók nyelvén való írás révén lopták el földjeinket, vitték el gyermekeinket. Gyakran azok árultak el minket, akik először tanultak meg írni és beszélni a megszállók nyelvén. Mégis, a közösségeinkben a jó beszédkészség tiszteletnek örvend. Ez egy olyan dichotómia, amivel mindig számolnunk kell, amíg kultúráink elsősorban orális kifejezés által nyilvánulnak meg.”¹⁷

A spirituális aspektus – amit az elkövetkezőkben fejtek ki részletesebben – holisztikus szemlélet közvetít, elsősorban tartalmilag kódolt, de jelen van egyes szövegek imaszerű szerkezetében is.

A kollektivitás és a viszonyalapú jelleg az a két aspektus, amelyek leginkább segítenek jellemezni a matrilineáris örökség ábrázolhatóságát. Az írás aktusa személyes és közösségi felelősségként jelenik meg, amelyet a gyarmatosított és női narratíva hiánya által létrejött kettős marginalizáció terhel a leszármazott generációkra. Erre többszörösen kitérnek az elbeszélők. A közösségi megszólalás logikáját működtető művészeti kifejezés rendkívül explicit Laura Tohe navajo szerző esszéjében: „nagyanyáim és őseim hangja részei annak a szóbeli hagyománynak, amelyből írok. Mindannyian jelen vannak, segítenek a teremtésben; soha nem egyedül dolgozom. Az írás aktusa a hangunk visszakövetelése és a hatalom megragadása.”¹⁸ Az idézett részlet a médiumváltásra is reflektál: az oralításban gyökerező tartalom írott formában történő közvetítése a hatalom visszaszerzésének gesztusa is.

A quinault származású Inez Petersen az íráson keresztül rehabilitálja a saját törzsi identitását. Ahhoz a generációhoz tartozik, amelyet intézményesített rendelkezésekkel fosztottak meg gyökereitől. A nyelvi és kulturális imperializmus jegyében elkövetett erőszakos gyermekkiemelések áldozataként a saját narratíva megalkotása esszenciális szerepet tölt be a törzsi identitásának visszaszerzésében: „Egy olyan generációból származom, akiket gyerekként elválasztottak a szüleiktől, nevelőotthonokba helyezték, és sok esetben soha többé nem élhettek együtt az anyjukkal. Számomra a kiszakítás tette sürgetővé az emlékezés vágyát, hogy majd rögzíthessem mindezt: az írás aktusa összegyűjti a családomat, visszaadja a történelmemet, és megteremt a helyem a saját törzsemben, a quinault indián nemzetben.”¹⁹ *Missing You* című rövidprózájában Petersen egy tizenegy gyermekes család legidősebb lányaként beszéli el azt a napot, amikor a szociális ügyintéző egyenként vitte el őket a nevelőszüleikhez. A történet partikulárisnak tűnő családi történet, de nem elszigetelt jelenségként értelmezhető. Egyrészt egy központosított intézkedésre reflektál: az asszimilációs törekvések áldozataként a gyermekkiemelések és az indián bentlakásos iskolák intézményes bántalmazását rögzíti. Az elbeszélő saját anyja egyetlen női örökségeként reflektál arra a képességre, amellyel megszökött a bentlakásos iskolából; a nagyanyja angol nyelvhez való viszonyát pedig a félelemből eredezteti – ők voltak az a generáció, akiknek követ kellett tartaniuk a szájukban anyanyelvük használatáért. Elmondása szerint ekkor kezdtek otthon kizárólag angolul beszélni. A gyermekkiemelések több formája is érintette a családot: már azt a napot megelőzően, mielőtt mindannyian nevelőszülőkhöz kerültek, „egyházi emberek” (*church people*) ajánlották fel, hogy vigyáznak az egyik csecsemő testvérére, míg anyjuk a kórházban fekszik. Néhány papír aláírása után nem látták a gyereket többé.

A cherokee Betty Louise Bell közvetlen módon kapcsolja össze az íráshoz való viszonyát a női felmenők el nem mondott történeteivel: „Ahogy sok nő író,

főként az őslakos amerikai nők, én is azért írok, mert az anyám nem tehetette.”²⁰ Bell *Beat The Drums Slowly* című rövidprózája az orális és írásos örökség médiumváltásaira a transzgenerációs narratívák ábrázolása révén reflektál. A szöveg az élnyelvi betétek alkalmazása mellett szerkezetileg is rekonstruálja a szóbeli áthagyományozódás menetét: az anya és a nagynéni visszaemlékezését követi, amelyben az elbeszélő unoka által nem ismert nagymamát idézik meg. A szöveg struktúráját a következő passzus ismétlődése adja meg: „Ya ‘member, Rozella? / I’member.” A történetek ismétlődése és a visszatérő kérdés által szövegszinten is előidézett repetitívitas az unoka válaszával zárul: igen, emlékszem.²¹

Azt láthatjuk, hogy a *the personal is political*²² elve szerint a partikuláris, személyes történetek képviselői felszólalásként artikulálódhatnak, ám az antológia esetében belső relációs logikát is tükröznek. A nők történetei nem pusztán egyéni narratívák: magukban hordozzák az anyák, a vér szerinti vagy választott nagynénik történeteit is, s vertikálisan egészen a transzcendens síkig, az ősökig ívelnek. Több őslakos elméletíró éppen ezt a hálózati, viszonyalapú logikát tekintti az etikus kutatás egyik alapelveként. Tyson Yunkaporta szerint jóllehet az egyéni adatközlők státuszuknak, törzsi identitásuknak és társadalmi szerepüknek megfelelően eltérő tartalmakhoz férnek hozzá. Ebből kifolyólag a személyes történetek a közösségi-kulturális tudás különböző aspektusait reprezentálják, a kormányzás számára elérhető „nagy egész” (az őslakos tudás) nem elszigetelt absztrakciók mentén rendeződik, hanem a kollektív intellektuális reprezentáció rituális gyakorlatai révén válik hozzáférhetővé.²³

Joseph M. Pierce olyan módszertani utat kínál, amely az őslakos világokat eleve relációs paradigmában teszi értelmezhetővé. A múlt és jövő (akár a közös politikai törekvés) vizsgálatához elengedhetetlennek tartja a kapcsolatteremtésen alapuló episztemológiát. Az általa *speculation* elnevezéssel fémjelzett új módszer Gayatri Chakravorty Spivak *worlding* fogalmát veszi kölcsön és gondolja újra: egy olyan kölcsönhatásrendszer mellett érvel, amelyben a kozmológia belső összefüggései (*entanglements*) és a közösség kommunikatív irányultsága együtt tartják fenn azt a világot, amelybe beágyazható az (őslakos) egyén. Ilyen módon a világalgató és a világ-által-alkotottság egyidejűleg történik.

A viszonyalapú jellegre fektetett hangsúly nem kizárólag az egyének között – tehát családokon vagy a teljes közösségen belül – tűnik relevánsnak. Az egymással kölcsönhatásba lépő tényezők kiterjednek a nem emberi entitások – például a lakóhely, a föld – szerepére is. Az egyén nem pusztán passzív elszenvedője a történeteknek, elbeszélői pozíciójából fakadóan ágense is: aktívan alakítja saját reprezentációját. A fentiekben említett szövegek közül a két utóbbi – az Inez Petersen és a Betty Louis Bell prózája – közvetítik ezt a cselekvőteret. Petersen szövege saját szerepét az intézményesített hatalom által okozott abúzus traumájának feldolgozásában határozza meg. Prózájában minden történés összefüggést teremt egy korábbi, akár generációkon átívelő tapasztalattal. A Chemawa bentlakásos iskola büntetéspolitikájának következtében a nők megtagadják a törzsi nyelvet, és kitörlik emlékezetükből. Petersen elbeszélőjének anyja, akinek egyetlen női örökségeként a szokás képességét azonosítja, nem részesül oktatásban – ez teszi lehetővé, hogy azt színlelje, nem tudja elolvasni a kocsmák bejáratán látható *No dogs, or Indians* feliratot, e kényszeres színjáték pedig az alkoholfogyasztás felé nyitja meg az utat számára. Petersen cselekvőtere a nyers, őszinte közlés és a kapcsolatteremtés által nyílik meg. Bell prózapoeitikája más stratégiával él – a szerkezeti megalkotottság felől közelít – a következtetés viszont azo-

nos: az elbeszélő, vagyis a harmadik generáció aktivitásának fontosságát hangsúlyozza az emlékezés és az áthagyományozás folyamatában. Laura Tohe esetében is kapcsolatteremtés történik, itt viszont az elbeszélő invokálja a női felmenők hangját, az írás lesz a médium, amely által a kollektív szólam közvetíthető. Az írás gesztusa ilyen formában tudatosan több, mint egyéni alkotói aktus – olyan rituális gyakorlattá válik, amelybe a női felmenők hangja is bevonódik, s amely a szövegnek közösségi dimenziót kölcsönöz.

A tálalás rítusai: test és szakralitás

■ Az invokáció – a felmenőktől elsajátított archaikus tudás előhívása – csupán látszólag apolitikus gesztus, valójában a kollektív önkép kialakításának előfeltétele. Kim Anderson kutatásának résztvevői a pozitív önanonosság kialakítására törekedve a domináns, negatív értelmezést írják felül. Ennek a folyamatnak része volt a visszaemlékezés gesztusa is: olyan tanításokat, elveket, értékeket említene, amelyek képesek előmozdítani a folyamatot. Az egyik ezek közül a női test szakralitása: egyrészt a transzcendens által teremtetett, így immanens szakralitással bír, másrészt közvetítő szerepet nyer a természetfelettil való kommunikációban. Az interjúalanyok a testi tapasztalatokhoz tapadó szégyent nyugati, keresztény képződménynek tartják, a női test és a föld azonosítását a patriarchális és kolonialis kizsákmányolási logikák analógiájára alapozzák.²⁴ Anderson interjúalanyainak felismerései talán nem tartalmukban meglepőek – a nő és a természet azonosításának problematikus jellege nem új keletű –, hanem jóval inkább abban, ahogy ezek a következtetések kollektív mintázatot tükröznek. A tanítások kétirányú közösségi tudásként jelennek meg: retrospektív módon az ősök és felmenők hagyományára támaszkodnak, ugyanakkor előretekintő funkcióval is bírnak, amennyiben a közös jövőképet, az új kollektív öndefiníció kialakítását szolgálják.

A múltból elsajátított, jövőbe irányuló tudást a mohawk Katsi Cook a testhez és nyelvhez társított viszony érzékletes ábrázolása által jellemzi. A *The Coming of Anontaks* című szöveg a szerző születéstörténete, amit viszont egy családi anekdota előz meg: világra jöttekor nagymamája – a bába – összevarrta a köldökét. Gyerekként sokáig kereste a cernát, amelyről később, amikor már maga is gyakorló bábaként dolgozott, úgy vélte, végül rátalált. Cook prózája kisfia születésének történetét beszéli el, ahol a lánya is segédkezett. Elbeszélésében nem pusztán a szülésznői gyakorlat és a női testről szerzett tudás öröklődik tovább, hanem a testet övező tisztelet is, amely a nyelvileg közvetített attitűdformálásban is láthatóvá válik: „Egy, a gyarmati idők óta az indián nők megbélyegzésére használatos szó a *squaw*. Akkor kezdtem el erről kérdezni az idősebbeket, amikor magam is gyermeket vártam, és szülésznőként kezdtem dolgozni, hogy így megismerjem azokat a mohawk szavakat, amelyek a női anatómiát és lélektant írják le. Ekkor tanultam meg, hogy a *squaw* szó a mohawk *otsiskwah* (oh-gee-squaw) szóból származik, melynek jelentése „csúsós”, és a hüvelyt írja le. *Squaw*-nak hívni valakit nagyjából olyan, mint picának nevezni. Az *otsiskwah* azonban egy kiváló és erőt adó szó a méhnyak által termelt tiszta, bőséges, fonálszerű nyák leírására, amely akkor jelenik meg, amikor egy nő termékeny. Amikor tehát fiatal indián nőknek a testükről tanítom, mindig beszélek erről. Ahelyett, hogy az ovuláció jellegzetességére a német *Spinnbarkeit* kifejezést használnánk, nevezzük inkább *otsiskwah*-nak.”²⁵

Cook nem hárítja el saját felelősségét az átörökítés folyamatában, hanem részt vesz abban a láncolatban, amely a fiatal lányokat testük és kultúrájuk tiszteletére tanítja. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy mindez nem a saját invenciója: várandóssága idején maga is az idősebb generációhoz fordult.

Ez esetben mégis felmerül a kérdés: a fiatal lányok oktatása – még ha a törzsi nyelv és hagyományos formulák felelevenítésére irányul is – újratermelheti-e az alárendelő struktúrákat? Tükrözhet-e egy életkor szerinti hierarchikus modellt, amely Cook saját attitűdjét is meghatározza, amikor az idősekhez fordul tanácsért – akár saját várandóssága, akár szülésznői tevékenysége kapcsán? Ez a kérdés azonban az összes vizsgált szövegre érvényes: az önreprezentáció megvalósításához a szerzők a női felmenők hangjának adnak érvényt – ám ehhez eleve el kell képzelnünk egy vertikálisan szervezett közösséget. Kérdés tehát, hogy a kollektív tudás hitelessége nem feltételezi-e éppen ezt a hierarchiát szükségszerűen. Ha a Pierce-féle relációs logika felől értelmezzük a korporeális ábrázolást, azt láthatjuk, a közösségen belüli benyomások nem választhatók le az egyéni, őslakos testtapasztalatokról; kölcsönös ráhatás történik köztük. A testhez való viszony egyszerre tanult minta is: a közösségtől által meghatározott – akár a testről való beszéd is. Ez Anderson interjúalanyai számára sem idegen: a testről való gondoskodás – az egészséges táplálkozás például – egyszerre a reprodukcióról való gondoskodás is: amit a nő a saját testi épsége érdekében tesz, azzal a közösségének is tartozik, felelősséget vállal az utódlásért.

A muscogee szerző és egyben a kötet egyik szerkesztője, Joy Harjo szintén a szülés–születést választja *Warrior Road* című prózájának központi motívumaként. Három generáció születéstörténete Harjonak egyszerre ad lehetőséget a testábrázolás hagyományához való kapcsolódásra, a transzcendens reprezentálására, valamint társadalomkritika megfogalmazására is, hiszen az egészségügyi ellátás és az intézményi diszkrimináció kérdéseit is érinti. Többek közt anyja születésének körülményeit mutatja be, mélyszegénységről és az otthonszülésről ír. Ezt követi a saját és a fia születésének elbeszélése, amelyek egyszerre jelenítik meg az intézményes bántalmazás tapasztalatát és a korabeli egészségügyi rendszer kritikáját. A szereplő számára a menedéket a spirituális és kulturális hagyományhoz való kapcsolódás jelenti: „Intellektuálisan felfogtam a vajúdas szakaszait, az átmenet és a születés helyét, de nehéz volt szembesülni a valóságával, és magamban elviselni azt. Mégis, történelmi volt, ami körülvelt, nem voltam teljesen egyedül. A történelem a gyermekek születésével kap formát és hangot. A születés – amelyben részt veszünk és amelynek tanúi vagyunk – életünk egyik legszentebb cselekedete. A szentség azonban távolinak tűnt az indiánkórház magányos szülőszobájában. A szomszéd szobában egy nő kiabált fájdalmában, én pedig vágytam rá, hogy megvigasztalhassam. A nővér azonban elrettentő példaként használta őt a többiek számára, akik azzal kínlódtunk, hogy hangtalanul viseljük a szenvedést.”²⁶ A rövid részlet önmagában a szövegegész kérdésfelvetéseit szintetizálja: Harjo a születés–szülés szakralitását, a rendszerszintű diszkriminációt, a nők elhallgattatásának sokgenerációs hagyományát érinti a szövegében. Ami talán a tanulmány kérdésfelvetése felől még izgalmasabb lehet, az az empátia, a közösséghez tartozás tapasztalata mint segédeszköz a traumatikus megélések keresztútjében. Harjo arra vágyik, hogy segíthessen a fájdalomtól hangosan szenvedő nőnek, saját magát pedig azzal vigasztalja, hogy a szülés révén egy nagyobb, jelentős közösségi láncolat részévé válik. A többgenerációs negatív tapasztalat feloldását unokája születése hozza el: ekkora már el-

ismert íróként egzisztenciális stabilitással rendelkezik, így jó kórházi ellátást biztosíthat a lányának, aki a teljes család jelenlétében hozza világra gyermekét. A névadó ceremónián megjelenik egy női felmenő lelke.

Bár Harjo és Cook egyaránt arra törekszik, hogy a hozzájuk kapcsolódó női közösség emancipatorikus tapasztalatát maradéktalanul megragadja, mindkét szöveg esetében kérdésként merül fel, hogy az önreprezentációs szándék és annak megvalósulása valóban koherens viszonyt alkot-e. Harjo közösségi megszólalásának kontextusában különösen figyelemre méltó az a megállapítás, amely szerint a lány számára egzisztenciálisan biztosított kedvező szülési körülmények megszakítják a generációkon átívelő szüléstraumák ciklikus ismétlődését. Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy ez az egyéni szintű beavatkozás elegendő alapot szolgáltat-e a közösségi szintű feloldásra, vagy csupán partikuláris megoldásként értelmezhető.

Mind Cooks, mind Harjo szövegét tekintve releváns az az értelmezési keret, amelyet Robert Warrior javasol Harjo erotikus költészetének olvasásakor. Amellett érvel, hogy a testreprezentációk és az erotika hangjának elnémitása szintén beépül a gyarmatosítás stratégiái közé. Warrior Audre Lorde-ra hivatkozva²⁷ fejti ki, hogy hogyan képezhet mégis hidat a testtapasztalatok kortárs női ábrázolása a személyes és a politikai, illetve a spirituális és a társadalmi szféra között. Warrior vitálisnak látja a kapcsolatot a test hangjai és az őslakos túlélés között: „Könnyű lenne azt mondani, hogy az erotikus a pusztán egyéni, luxusértékű dolog, amelynek háttérbe kell szorulnia olyan sürgetőbb kérdések mellett, mint a földjogok, a szuverenitás vagy a következő évi költségvetés finanszírozása. De mi van akkor, ha Akiwenzie-Dammnek igaza van abban, hogy az őslakos népet érő elnyomás az erotikus önazonosság megtagadásához vezetett? Nem lehet, hogy a saját erotikus énkünk visszaszerzése is egyfajta győzelem lenne?”²⁸

A test textualizációja – akár erotikus szövegeken, akár a szüléstörténeteken keresztül történik – része az ellenállás szövegszintű megnyilvánulásának. Látható tehát, hogy az antológia sajátossága éppen abban rejlik, hogy az egyéni korporális tapasztalatok nem választhatók el sem a spirituális dimenzióiktól, sem a közösségi tudás vonatkozásaitól. Ennek ellenére mind Harjo, mind Cook szövege jól szemlélteti, hogy bár írásaik az antológia szervezőelvéhez igazodnak, egyes elemeik jelentősen összetettebbé teszik az elemzést, mint azt első látásra feltételezni lehetne.

A Cook szövegének vizsgálata során felvetett, koron és tapasztalaton alapuló közösségi logika megkérdőjelezte az elemzés középpontjába állított matrilineáris örökség fogalmának alkalmazhatóságát: rávilágított azokra a pontokra, ahol ez a keret az önreprezentációs törekvések leírásában elégtelennek bizonyul. Harjo szövege pedig arra példa, hogy az egyéni történetek sem funkcionálnak feltétlenül képviseleti megszólalásként: ez nagymértékben azon múlik, hogy az önreprezentáció milyen feltételek teljesülése esetén válhat sikeressé.

Következtetések

■ Jelen tanulmány értelmezői stratégiáinak kidolgozása a saját kutatói pozíció kritikai mérlegelésével vette kezdetét. Figyelembe kellett vennem az antológia azon sajátosságát, hogy az őslakos irodalom egy érzékeny, dilemmákkal terhelt tudományos kontextusában jelenik meg. Ebből kifolyólag módszertani kérdés-ként merült fel, hogy egy kötet, amely saját működését politikai gesztusként ha-

tározza meg, miként válhat értelmezhetővé egy kulturálisan idegen tudományos közeg számára. Ilyen értelemben az alkalmazott módszertan antropológiai kutatásokkal való kiegészítése tűnt indokoltnak.

Az antológia megjelenésének idején körvonalazódott elméleti mező és a kortárs őslakoskutatás paradigmái közül több irány is relevánsnak tűnt jelen elemzés számára. Egyrészt a Brant M. Castellano és Janice Hill által kidolgozott, az őslakos tudás hat lényegi aspektusát (személyes, empirikus, orális, kollektív, viszonyalapú, spirituális) számba vevő keret olyan koncepcionális alapot nyújtott, amely az őslakos percepciót általánosságban hozzáférhetőbbé tette. Ezt a keretet Craig S. Womack esszencializáló megközelítéseket bíráló kritikájával egészítettem ki, hogy elkerüljem a homogenizáló következtetéseket, és rámutathassak a szerzők közös törekvésének helyenként inkoherens pontjaira is. Emellett Joseph M. Pierce relációelvű logikája segített feltárni a matrilineáris örökségként meghatározott központi motívum hálózatszerű működését. Amennyiben a kultúra hálózatszerű logikával írható le, e logika magára az elméleti mezőre is kiterjeszthető: az értelmezési keretek nem izoláltan léteznek, hanem egymással párbeszédet folytató vagy egymást kizáró kapcsolatrendszerként alkotnak.

A központi motívumok újradefiniálása tudatos írói stratégiává válik – legyen szó az „ellenség nyelvéről” vagy a konyhaasztal teréről. A vizsgált szövegekben a matrilineáris örökség felvállalása, illetve a törzsi identitás részeként való továbbformálása a szerzőkre egyszerre felelősséget is ró. Az antológia szervezőelvéként a nyelvhez való viszonyt jelöli ki, amely a test és a hitvilág ábrázolásával közösen, mintegy együttthatókként képezik az ellennarratíva alappilléreit. A matrilineáris (tudás)örökség olyan episztemológiai kategóriává válik, amely az önreprezentáció előfeltétele: a női leszármazási vonalon átörökölt tudás nem csak hagyomány, hanem egy olyan gondolkodási keret, ami nélkül az adott közösség nem tudja saját magát hitelesen megmutatni. A *Reinventing...* történetei a konyhaasztal mint szimbolikus tér köré szerveződnek, ahol az egyéni narratívák összekapcsolódnak. Az olvasó, aki maga is e diszkurzív térbe lép, felismeri, hogy egyetlen megszólaló hang szükségszerűen kollektív természetű: egyidejűleg hordozza és közvetíti a nők tapasztalatainak szélesebb, transz-individuális rétegeit.

■ JEGYZETEK

1. Gloria Bird – Joy Harjo (eds.): *Reinventing the Enemy's Language: Contemporary Native Women's Writing of North America*. W. W. Norton & Company, New York, 1997. 19–20. Ford. L. K., a további idézetek is saját fordításban szerepelnek.)
2. Bird–Harjo (eds.): i. m. 24–25.
3. A dekonstrukció és a kultúratudományos fordulat viszonyáról, illetve a korabeli irodalomtudomány helyzetéről lásd például bővebben Hans Ulrich Gumbrecht írását 2011-ből: „Az egyik oldalon áll a dekonstrukció, amely az innovációra támasztott minden intenzív igénye ellenére, filozófiai szempontból a kezdetektől ellenállás nélkül volt beírható a „linguistic turn” hagyományába, ami azt jelentette (és követőinek továbbra is jelenti), hogy a nyelven kívüli valósághoz való minden nyelvi hozzáférést lehetetlennek, de legalábbis bizonyíthatatlannak tart – ennél fogva az ezzel ellentétes feltételezéseket (gyakran szarkasztikus felhangok kíséretében) sokszor naívként bélyegez meg. Mindebből az „olvasás allegóriái” programadó fogalma alatt elsősorban Jacques Derrida barátja, Paul de Man vonta le azt a ma már szélsőségesnek ható következtetést, hogy az irodalom és az irodalmi olvasás minden elgondolható funkciója végső soron a nyelvi világreferencia lehetetlenségének bizonyítása alá foglалható. A dekonstrukcióval éles ellentétben, és legalább részben fedésben annak a marxista episztemológiának (vagy inkább: marxista ideológiának?) az előfeltevéseivel, amelyet szívesen tekintett kiindulópontnak és előképnek, a Nagy-Britanniából érkezt, majd Németországban minden drámai változás nélkül „kultúratudománnyá” átépített „cultural studies”-ban tulajdonképpen soha nem létezett a székszis az iroda-

lom azon képességét illetően, hogy az a nyelven kívüli valóságra vonatkozik. Ellenkezőleg, a kultúratudósok körében néha oly zökkenőmentesen kapcsolódott egybe a kvantitatív-empirikus kutatás érvényességébe vetett bizalom és egyfajta episztemológiai gondtalanság, hogy e konvergencia szerény filozófiai eredményei – egyfajta kontraszthatásként – majdhogynem vonzóknak tűntették fel a dekonstrukció referenciától való makacs tartózkodását. Úgy hiszem, hogy az irodalomtudományt mint intellektuális erőteret mindaddig fenyegetni fogja a stagnálás veszélye, amíg megmarad e két pozíció között, amelyek kontrasztként és feszültségeként tudják egymást semlegesíteni.” Hans Ulrich Gumbrecht: *Hangulatokat olvasni – Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?* Ford. Csécssei Dorottya. Prae 2013/3. 9–12.

4. James H. Cox: *The Past, Present, and Possible Futures of American Indian Literary Studies*. Studies in American Indian Literatures 2008. Summer. 102–112.

5. Craig S. Womack: *Red on Red: Native American Literary Separatism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999.

6. David Treuer: *Native American Fiction: A User's Manual*. Graywolf Press, Minneapolis, 2006.

7. Cox: i. m. 103.

8. Craig S. Womack – Daniel Heath Justice – Christopher B. Teuton (eds.): *Reasoning Together: The Native Critics Collective*. University of Oklahoma Press, Norman, 2008.

9. Kenneth Lincoln: *Native American Renaissance*. University of California Press, Oakland, 1985.

10. Paula Gunn Allen: *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Beacon Press, Boston, 1986.

11. Womack: *A Single Decade: Book Length Native Literary Criticism between 1986 and 1997*. In: *Reasoning Together*. 18.

12. Bird–Harjo (eds.): i. m. 28.

13. Hárs Endre: *Antropológia és irodalom – mi van a között?* In: Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 115–27.

14. Kim Anderson: *A Recognition of Being: Reconstructing Native Womanhood*. Women's Press, Toronto, 2016.

15. Marlene Brant Castellano – Janice Hill: *First Nations Women: Reclaiming our Responsibilities*. In: Joy Parr (ed.): *A Diversity of Women: Ontario, 1945–1980*. University of Toronto Press, Toronto, 1995. 233–249. Idézi: Anderson: i. m. 10.

16. Grace Boyne. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 32.

17. Bird–Harjo (eds.): i. m. 20.

18. Laura Tohe. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 41.

19. Inez Petersen. In: Harjo–Bird (eds.): i. m. 104.

20. Betty Louise Bell. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 74.

21. Betty Louise Bell: *Beat the Drums Slowly*. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 75–81.

22. Lásd bővebben: Carol Hanisch: *The Personal Is Political*. In: Shulamith Firestone–Anne Koedt (eds.): *Notes from the Second Year: Women's Liberation. Radical Feminism*, New York, 1970. 76–78

23. Bem Le Hunte – Tyson Yunkaporta – Jacqueline Melvold – Monique Potts – Katie Ross – Lucy Allen: *Indigenous Knowledge*. In: Thorsten Philipp – Tobias Schmohl (eds.): *Handbook Transdisciplinary Learning*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2023. 187–194.

24. Lásd bővebben például: Val Plumwood: *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge, New York, 2002.

25. Katsi Cook. In: Bird–Harjo (eds.): i. m. 44.

26. Joy Harjo: *Warrior Road*. In: Bird–Harjo: i. m. 56.

27. Audre Lorde: *Uses of the Erotic: The Erotic as Power*. Out & Out Books, New York, 1978.

28. Robert Warrior: *Your Skin Is the Map: The Theoretical Challenge of Joy Harjo's Erotic Poetics*. In: *Reasoning Together*. 343–344.

TÁRNOK ATTILA

A KARIB-TÉRSÉG ANGOL NYELVŰ REGÉNYIRODALMA: NŐI SZERZŐK

**Elhagyni a szigeteket,
a szülőházát, a menekülés gyakori megoldás
a karibi társadalomban
a korlátok legyőzésére.**

A hogy korábban rámutattam,¹ a Karib-tér-
séghez köthető angol nyelvű regényiro-
dalomban, általános és gyakori toposz-
ként, a gyermekkor ártatlanságát, a felnőtté válás
eseményeit és ezt a folyamatot szinte törvényszerű-
en követően, az anyaországba, Nagy-Britanniá-
ba irányuló emigráció mozzanatát bemutató alko-
tások születtek a függetlenné válás éveiben.

Merle Hodge *Crick Crack, Monkey* (1970) cí-
mű regénye egy trinidadai lány csavargását, vándorlásait meséli el. A kiemelkedő tehetségű,
okos főszereplő túlszárnyalja gyermekkori tár-
sait, messzebbre jut, nemcsak fizikailag, de az
oktatás és az intellektus terén is. Az első szemé-
lyű narrátor, Cynthia (Tee) önkéntelen, többszö-
rös kimozdítottságot él meg: a migráció szemé-
lyiségének részévé válik, és ebből fakadóan a
közösséghez tartozás érzésének hiányát a re-
gény végén feloldja a karibi térségtől történő
végső eltávolodás, egy újabb önkéntelen elmoz-
dulás; áttelepül Angliába.

Tee gyakorlatilag árvaként, szülei rokonsága
körében nő fel: Tantie, az apai, míg Beatrice néni,
az anyai nagynéni viseli gondját. A kislánnyal
először Tantie háztartásában találkozunk, majd
később egy gyámsági pert követően öccsével,
Toddannal együtt Beatrice néni gondozásába
helyezik, bár mint kiderül, csupán ideiglene-
sen. A gyerekek nem fogadják el elhelyezésüket
és új rokonaikat, hamarosan visszaköltöznek
Tantie-ékhoz. Tee azonban utóbb ismét Beatrice
nénihez kerül, mert kimagasló teljesítményével

elnyeri az állami ösztöndíjat, aminek segítségével, és ezúttal Tantie beleegyezésével, a Beatrice néni közelében működő kiemelt középiskolába járhat.

A két nagynéni ellentétes és egymással össze nem békíthető világa, amelynek hátterére Beatrice néni egyszer röviden utal, Tee kettős örökségének szimbóluma. Beatrice sérelmezi, hogy elhunyt nővére, Tee édesanyja, tekintélyes angol fehér középosztálybeli családi származása ellenére, a karibi szigeten megismerkedik és beleszeret egy fekete férfibba, és a szerelemből megszületett a család által nem kívánt Cynthia, majd később Toddan. Az anya gyermekágyban hal meg a regény első fejezetében, „apád eztán tengerre szállt”.² „Beatrice néni fontosnak tartotta, hogy felmentse előttem anyámat. – Őt tulajdonképpen nem hibáztathatjuk, végtére is felnőtt lány volt, nem maradhatott örökké a keresztszülei fogságában. És a vadonban semmi sem passzolt a személyiségéhez. Ha nem azzal a férfival fut össze – sopánkodott –, úgy néznél ki, mint anyád.” (81.) Mindössze ennyi derül ki Tee szüleiéről, de ennyi is épp elég, hogy a származását megalázónak érezze: „Kezdett az a benyomásom kialakulni, hogy alaposan szégyellnem kell magam, mert úgy fest, a világ szennyét képviselem, a család miattam lett kegyvesztett.” (82.) Beatrice néni világa tehát egy deklasszált előkelőség világa, egy hiábavaló kísérlet arra, hogy elkerülje a ’közönségességet’. Ha ezt nem sikerül elérnie, saját lányai ugyanolyan hétköznapiak lesznek, mint Cynthia. A legidősebbéről, Bernadettől például kiderül, hogy édesanyja elvárásával ellentétben közönséges stílusban beszél. „Órákon át telefonált, a hangja betöltötte a házat: – Szóval mondom, csórikám, szedjük fel őket, aztán annyi. Nem tök mindegy?” (80.) Beatrice másik lánya, Carol, Tee osztálytársa, de sokkal rosszabb jegyeket ér el, mint Cynthia. Tee kiváló tanuló, míg Carol tanulmányi eredménye átlagos vagy átlag alatti.

Egy vidéki húsvéti vakáció alkalmával Beatrice néni, aki mindig segítőkész és jóindulatú volt Cynthiaival, közel kerül ahhoz, hogy szinte saját lányaként azonosuljon a kreol lánnyal, és elhatárolja magát a saját lányaitól. A gyerekek szerettek késő este, anyjuk tanácsa ellenére, rákokat gyűjteni, de Cynthia az, aki nagynénje mellett marad. Miközben a sötét tengerparton sétálnak, Beatrice néni panaszkodik: „Látod, milyen családom van! A fél életemet arra szenteltem, hogy jó modorra tanítsam őket, megtanuljanak viselkedni, de egy pillanat alatt elfelejtik, kinek köszönhetik a jó sorukat.” (92.) Séta közben idegen gyerekekkel találkoznak, Beatrice néni lányai csatlakoznak hozzájuk és zseblámpával, visongva rákokat kergetnek. A nagynéni és Cynthia a sötétben marad, az asszony saját lányait megsemmisülten szemléli, majd Cynthiahoz fordul: „– Még mindig el akarsz menni a másik nagynénédhez? – Ez a kérdés e pillanatban szíven ütött, de eldöntöttem, hogy bármit is gondoljak, Tantie-nak tartozom azzal, hogy hűséget mutatok iránta Beatrice néni előtt. Így hát, az esti sötétségnek hála, sikerült azt válaszolnom: – Igen.” (92.)

A hátralevő úton szó nélkül sétálnak haza.

Beatrice néni háztartása, amely ellen korábban Tee és Toddan fellázadt, immár elfogadhatónak tűnik: Cynthia fokozatosan megkedveli új környezetét, bár unokatestvérei nem tekintik őt egyenrangúnak. Számukra ő „valami kis vidéki macera.” (81.) Cynthia mindennek ellenére ragaszkodik ehhez a családhoz: „Egy dolog aggasztott csupán. Attól félttem, Beatrice néninek előbb-utóbb annyira elege lesz belőlem, hogy visszaküld Tantie-hoz.” (103.) A regény végén, amikor hír érkezik, hogy apjuk két repülőjegyet küldött Angliából Cynthiainak és Toddannak, a korábban undok unokatestvérek egy csapásra elfogadják a két fél-

árva rokont, sőt még dicsekszenek is Cynthia tehetségével. Ezen a ponton azonban Cynthia korábbi hozzáállása is gyökeresen megváltozik. Szerénytelenül fogadja új szerepét, a rokonlátogatókat lenézi, mintha valami magas lóról tekintene le rájuk: „Sylvester bácsi lassan feltápáskodott, visszaszállítón nyögött. Akár egy kövér négus, gondoltam önhittségemben.” (107.)

Korábban, kisgyermekként egyáltalán nem észlelte a körülötte élő eltérő bőrszínűek megkülönböztetését. Az új iskolában „jelentkezőket kerestek a kórusba. Carol is köztük volt. Nekem úgy tűnt, hogy nagyjából ugyanazokat a lányokat válogatják be, akik a színjátszó körben is szerepelnek, de arra a következtetésre jutottam, hogy azért, mert az éneklés és a színészet hasonló tehetséget kíván. Aztán amikor ugyanezen lányok közül sokakat elég sportosnak találtak ahhoz, hogy teniszezhetnek is, arra gondoltam, ez bizonyára azért van így, mert legtöbbjük az alsó tagozatos iskolából jön, így az apák és a tanárok ismerik a képességeiket. Nekünk, többieknek valószínűleg később, miután eltöltöttünk valamennyi időt a St. Ann’s-ben, nagyobb esélyünk nyílik majd arra, hogy kiváltsanak minket.” (74.)

Még a diszkriminációra történő közvetlen utalás sem nyitja fel a szemét. Amikor Carol sérelmezi, hogy Cynthia felpróbálja a ruháját, Beatrice néni így magyarázkodik: „Értelek, drágám, de ugye te sem gondolod komolyan, hogy majd abban a néger kinézetű ruhában megy misére?” (77.) Egyszer étkezés közben Jessica, aki Beatrice néni lányai közül a legkevésbé sikeres, így kommentálja iskolai eredménytelenségét: „Amúgy mindig csak a szép lányokat választják...” Anyja erre így felel: „Nézd, kislányom, nem az én hibám, hogy sötét tónusú vagy. Nézz rám! Nem tőlem örökölted. De minél barnább vagy, annál jobban meg kell küzdened az igazadért. Hányszor mondjam még el neked?” (83.) Jessica azonban csupán sötét hajú, nem sötét bőrű, mint Cynthia, ám Cynthia egyáltalán nem fedez fel párhuzamot saját bőrszíne és hátrasorolt iskolai szerepe között. Sőt a regény végére maga is megveti a színes bőrűeket. Hittanórán ezt énekelték:

*Áttelek a nagy vizeken, Uram,
Mosd le rólam sötét bűnöm,
Hogy dicsőségedbe érve,
Megtisztulva álljak eléd,
Ragyogó fehéren, melletted, Uram,
Mint áldott gyermeked. (30.)*

A kisgyermek nem veszi észre saját bőrszíne és az ének mögött rejlő ellentmondást. Ellenkezőleg: fokozatosan magáévá teszi Beatrice néni nézeteit. „Feltett szándéka volt, hogy kirángat abból, amit ő hol hétköznapiaságnak, hol csúnyaságnak nevezett.” (95.) Végül Beatrice néni anélkül éri el célját, hogy Cynthia felismerné saját változását.

Ha Beatrice néni háztartása az iskolai előmenetel és a társadalmi felemelkedés színtere és alkalmá, akkor Tantie háztartása ezzel szemben minden szempontból kudarc: bebetonozná a gyermeket az alacsonyabb rangú kreol társadalmi osztály világába, amelyből úgy tűnik, nincs menekvés.

Az új tanév elején Tantie elviszi Tee-t a helyi iskolába. „Korán reggel még egy kicsit sötét volt. Így is, mire az iskolához értünk, már nyugtalan anyukák szorongtak a zárt kapu előtt.” (20.) A kapuór egyszerűen megtagadja a belépést: „Menjenek haza, az áldóját! Ha egyszer nincs hely, akkor nincs hely. Mit csinál-

jak magukkal? Nem ülhetnek egymás hegyén-hátán. Mondom, hogy nincs több hely az alsóban. Próbálkozzanak máshol! Mit bánom én, menjenek, ahova akarnak! Jöjjenek vissza, ha kijárták az első osztályt!” (21–22.) Végül Tee Mrs. Hinds nívótlan iskolájába kerül, ahol Mrs. Hinds egész nap csak hímez. Az alábbi belső monológ az első személyű elbeszélői nézőpontról korlátozott harmadik személyűre vált. A váltás, Tantie modorában, hangsúlyosan világítja meg az elmaradott körülményeket, amelyekkel Tee szembesül.

„Így hát Tantie kénytelen-kelletlen Mrs. Hindshoz visz. Szörnyű megalkuvás ez, hisz korábban leszóltá, a kutyáját sem küldené oda, mondta, az a nő egy piszkos szájú lotyó, akinek egyéb dolga sincs, mint mások ügyeiben vájkálni. Elmasíroznak tehát Mrs. Hindshoz, Tantie végig rosszállóan dohog, hogy a rohadt kormány nem épít iskolákat a gyerkőcöknek, a rohadt kormányzat, hisz ez lenne a dolga, ez az én keresztem, csak a tiszteletes meg a felesége seggét nyalják, szagolják csak! Bezzeg a fekete seggű Joseph tiszteletes idején, Isten nyugosztalja, vasárnaponként a Coriaca templomba húzták a belüket, de leszárom, egy a lényeg: ne feledd, hogy te olvasni akarsz megtanulni, és ne hagyd, hogy ostobasággal tömjék a fejedet. – Ahogy felmentünk a betonlépcsőn, egy félig nyitott ajtó mögül hamis ének hangjai szűrődtek felénk.” (22–23.)

Tantie világa azonban, minden tanulmányi és szociális hátrányával együtt, legalább valódi családi légkört biztosít, az összetartozás érzését, amely később elhalványul, majd megszűnik. Beatrice néni folyamatosan csalódásként éli meg, hogy nincs normális családja: „– Végtelenül szomorú, ha egy család nem igazi család – szokta mondogatni. Kicsi korában, amikor apjuk elhagyta őket, összevissza helyeken laktak, és mindig arról álmodott, hogy egyszer újra együtt lesz a család. Soha. Később saját családról ábrándozott.” (92.) Beatrice néni álma azonban soha nem valósult meg: a családja soha nem működött normális családként: serdülő lányai elidegenedtek tőle, és a bőrszíne miatt soha nem tudott teljesen azonosulni unokahúgával, Cynthiával sem, aki pedig hozzá hasonlóan a többszörös kimozdítottság traumájával küzd, és aki, a nagynénjéhez hasonlóan, szétesett családban nő fel. A rák vadász jelenetben állnak a legközelebb egymáshoz, de Cynthia még ekkor is úgy tesz, mintha hűséges maradna Tantie-hoz.

Tantie háza ugyanakkor legalább egyfajta családi háttérrel biztosít, ám végül Tee megveti ezt a kapcsolatot. Egy alkalommal Tantie és távoli rokonok érkeznek látogatóba Beatrice néni házába, de ezen a ponton a látogatást nem a találkozás öröme járja át. Cynthia szégyelli magát, mert immár a tágabb család társadalmi státusa fölött áll, a középosztály szereplőjévé vált; egy olyan közegben él, amely, úgy érzi, nem alkalmas arra, hogy a rokonokat befogadja. „Tantie beviharzott a szalonba, a pereputty a nyomában. Borzalom, elhozták Doolarie-t is! Mit hallgatók majd Beatrice nénitől, ha elmentek? És a durva és visszataszító Sylvester bácsi... Úgy ültek le, mintha minden joguk meglenne hozzá, hogy jól érezzék magukat ebben a környezetben.” (106.)

A két nagynéni világa közötti különbségeket erősíti egy-egy rövid kirándulás. Beatrice nénival a tengerpartra mennek a húsvéti szünetben. A néni a közeget megveti, úgy tekint rá, mintha a vadonban lennének, ahol semmit sem lehet kapni a boltokban. Tantie házából a gyerekek nyári vakációra a Mamához, Tee nagymamájához, utaznak. Ez a vidék „számunkra egy elvarázsolt táj volt; völgyek szabdalták, sűrű lombosított erdők borította dombok, hűvös zöld sötét, váratlanul felbukkanó kis patakok” (14.), ahol Cynthia szinte idilli nyugalomra lel. Mindkét kirándulás vízpart közeli, de csak a Mamánál tett látogatás biztosítja a

lelki megtisztulásra alkalmas víz elemét. „Az udvaron hancúroztunk, majd le-szaladtunk a patakhoz vagy a kenyérfa körül kergetőztünk, mintha marionett bá-buk lennénk, akiken borostyánként játszik a napfény az örökkévalóságban.” (18.) A nyári vakáció idilli élményével ellentétben a húsvéti szünet alatt Tee viszonya a tengerhez drámai. „Idegesített a tenger. Úgy véltem, a hullámoknak nincs joguk olyan elégedetten csapódni a partra, méltósággal hömpölyögni, mintha minden a legnagyobb rendben lenne.” (89.) Itt, zaklatottságában felidé-ződik a korábbi nyaralás emléke, és hogy a Mama egy egyszerű piaci kofa. „Aztán rémülettel arra gondoltam, *tegyük fel, hogy Bernadette, Carol és Jessica tudomást szerez erről!*” (88.) A szöveggép a rémült feltételezést hangsúlyozandó kurzív szedésű.

Az apa váratlanul repülőjegyeket küld a gyerekeknek, hogy Angliába teleped-jenek át. Ez a fordulat mintegy kimenekíti Cynthiát a két nagynéni világában im-már megtapasztalt, szorítónak érzett helyzetéből. A regény címe itt egy apró részletre irányítja a figyelmünket. Elhagyni a szigeteket, a szülőházát, a mene-külés gyakori megoldás a karibi társadalomban a korlátok legyőzésére. A 'Crick-crack, monkey' egy közszájon forgó kifejezés: a gyerekek és a Mama gyakran használják történetek lezárásakor. A szófordulat eredetileg egy olyan esemény kapcsán lett szállóige, amikor egy fiú, „valamely homályos, ismeretlen időpont-ban 'dobbantott', bár sokak szerint csak Curacaón dolgozott néhány hónapig”. (7.) Aztán a cifra történetek egyik hallgatója megunva a kérkedést, rosszindula-túan rávágta: 'Crick-crack, monkey!' Tee számára azonban az áttelepülés várat-lan megoldása egy csapásra megváltoztatta a státuszát Beatrice néni házában, az „anyu által vidéken talált kis rokon” hirtelen „egy nemesi rangot megörökölt pá-ria” lett. (109.) Miután korábban teljesen hátat fordított Tantie világának, majd elidegenedett Beatrice nénitől is, immár nem maradt tér és mód rá, hogy szülő-házában kapaszkodót találjon. A regény utolsó mondata nem hagy kétséget afelől, hogy Cynthia feloldotta a szigethez kötődő utolsó szálakat is, és készen áll a szabadulásra. „Teljes szívemből azt kívántam, csak lenne már másnap reg-gel, hogy egy repülőgép menekítsen ki erről a szigetről” (111.), a szülőföldről, ahonnan megpróbálhat ugyan elmenekülni, de ahol mélyen roncsolt gyökereit kénytelen hátrahagyni.

Cynthia sorsával szinte megegyező végkifejlethez vezet Jamaica Kincaid *Annie John* (1983) című regényében az Antigua kis szigetén felnövekvő fiatal fekete lány története; a gyermek sorsát az iskolakezdéstől tizenhét éves koráig követhetjük nyomon, amikor elhagyja a szigetet, és Angliába utazik, hogy ápo-lónőnek tanulhasson. A narráció visszatekintő: egy huszonéves fiatal nő idézi fel gyerekkori emlékeit. Annie édesanyja tizenhat évesen elhagyta szüleit Domi-nikában, és Antiguába hajózott. „Most, huszonnégy évvel később, anyám ládi-kóját az ágyam alatt tartom; benne vannak az emléktárgyai, amelyek már a szü-letésem előtt is hozzám tartoztak.”³ (20.) Michael Anthony vagy Austin Clarke gyermekkort ábrázoló regényeivel ellentétben itt az első személyű narrátor fej-lődést mutat. Az eseményeket elmesélő hang először egy kisgyermek hangja. Az anyjához feltételek nélkül kötődő kislány kezdeti naivitása fokozatosan kri-tizálóvá, serdülőként ellenállóvá változik, majd nagykorúként teljesen elidege-nedik a szüleitől.

Ez az elidegenedés, azon túl, hogy a nemzedékek közötti szakadék, egyben a társadalomtól és attól a kulturális háttértől való elidegenedés is, ahol Annie ne-

velkedett. Társadalmi elidegenedését jellemző módon mindkét szülő elősegíti: ők intézik úgy, hogy a lány Angliába utazzon, látszólag továbbtanulni, de valószínűsíthetően egész életére. Az angolszász származású édesanya otthon 'angol reggelt' szolgál fel, ragaszkodik hozzá, hogy lánya a missziós iskolában alapos angol nyelvű oktatásban részesüljön, és a helyi nyelvjárások fölé helyezi a brit angolt. „Egyszer, amikor nem mosakodtam, anyám hosszasan morgolódott, és azzal zárta le a kérdést, hogy az egyetlen szokás, amit nem szeret az angolokban, hogy nem sűrűn mosakszanak, és amikor mosakodnak, akkor sem alaposan.” (36.)

A missziós iskola (Miss Moore, az igazgatónő, Miss Nelson, a napközis tanár és Miss Newgate, a számtantanár) a szülők elvárásainak megfelelően angol alapokra épülő nevelőintézet. Kedden Miss Herbert irányítja a cserkészeket. Ironikus módon Annie cserkészőrsének a neve Brownie, de a gyerekek nem érzékelik a kifejezés lehetséges áthallásait. „Találkozásainkat úgy kezdtük, hogy a csapat kivonult a metodista templom udvarára, kört alkottunk a zászló körül, tekintetünket a brit zászlóra emeltük, és hűségesküt tettünk az országra, természetesen Angliára. Másfél órán keresztül különféle cserkészfeladatokat hajtottunk végre, majd ismét a zászló köré gyűltünk, leengedtük, és ismételten hűséget esküdünk.” (115.) Az iskolában Annie és társai évről évre megünneplik „Viktória királynő születésnapját annak ellenére, hogy már réges-rég meghalt.” (76.) (George Lamming ugyanezt az ünnepi eseményt ábrázolja aprólékos részletességgel, fél évszázaddal korábbi, a gyarmatbirodalom napjaiban, az 1930-as években megélt saját gyermekkorát felidézve, *In the Castle of My Skin* című regényében.)

Amikor egy Angliából érkezett új lány, Ruth, csatlakozik az osztályhoz, Annie ambivalens érzelmeket táplál iránta. „Ha ránéztem, elképzelhettem, mit érez legbelül. Ősei arisztokraták voltak, míg az enyémeink rabszolgák. Bizonyára szégyellte magát emiatt, és mert mindennap velünk tanult, ez folyton-folyvást eszébe juthatott. Mi többiek bátran néztünk egymás szemébe, mert őseinknek semmi bajuk nem volt egymással, csak éltek az életüket valahol, védtelenül. Persze néha, hogy hova tesszük a tanárainkat, nehéz volt megmondani. A könyvek-ből sem lettünk okosabbak, hogy melyik oldalon állunk – az angolokén vagy a rabszolgákén –, hiszen mindez történelem, minden a múlté.” (76.)

Annak ellenére, hogy Annie felismeri a gyarmatosítás negatív következményeit és az alárendeltség mintáit, gyarmati helyzetével szemben semmilyen ellenvéleményt nem alakít ki. Egy idősebb fekete fiúval szerepjátékokat játszik, de mivel Annie a fiatalabb, ráadásul lány – kétszeres hátrány –, övé „mindig az alárendelt szerep. Ha lovagot és sárkányt játszottunk, én voltam a sárkány; ha Afrika felfedezését, ő fedezte fel Afrikát, de ő volt a vad törzsek vezetője is, aki megpróbálja a felfedező útját állni. Én mindig a szolga szerepét kaptam, sőt egy nem túl okos szolgálót.” (96.) Különvéleménye pusztán hétköznapi, kamaszkori huncutságokban érhető tetten. „Barátaimmal eljártunk a templomkert hátsó részéhez, szokásos helyünkre, és azoknak a sírköveire ültünk, akiket még a rabszolgaság felszámolása előtt, 1833 előtt temettek ott el. Ocsmány dalokat énekelünk, trágár szavakat használunk. És természetesen mutogattuk egymásnak testünk különböző részeit.” (80.)

Az 'alapos' oktatás természetesen több, mint az angol nyelvű különféle tantárgyak tanítása: olyan világnézetet vés a fejekbe, amely nem csupán a felnőttekkel szembeni ellenálláshoz vezet, amit talán minden kamasz, bárhol éljen is a világban, átérez, hanem tágabb értelemben, a társadalmi, kulturális háttér totális elutasításához is. Hatalmába keríti a kétségbeesés és késztetés érzé, hogy ma-

ga mögött hagyja szigeteket, mert Anglia, menekülésének célpontja, egy igazabb, kifinomultabb világ ígéretét hordozza. Öntudatra ébredésében e két síkon – családjá, valamint hazája és a karibi társadalom iránti – megélt kiábrándultság összeolvad. „Vajon miért nem ismertem fel anyám képmutatását, amikor éveken át hajtogatta, mennyire szeret, és nem tudna nélkülem élni, ám mindeközben egyúttal indítványozza, sőt megszervezi, hogy elhagyjam szülőföldemet? És vajon tudta-e, hogy fejben már eldöntöttem, ez az elválás részemről végleges lesz?” (133.)

Az érzelmekkel telített utolsó fejezet Annie Antiguában töltött utolsó reggelét írja le. A móló, ahol hajóra száll, félórás sétaútra van az otthonától. Annie már 'fejben eldöntötte', hogy végleg elhagyja a karibi szigetet. A szülők vélhetően szintén érzik, hogy a lány távozása után a viszontlátásra kevés a remény, de valószínűsíthetően mégis, a lépést lányuk jövője szempontjából pozitívan értékelik. Az elszakadás a lány számára eleinte a szülőföldtől való menekülésként, vágyainak beteljesüléseként manifesztálódik, de minél közelebb érnek a dokkokhoz, a távozás fájdalma annál nyomasztóbbnak tűnik számára. „Anyámat és apámat – örökre elhagyom. Az otthonomat, a szigetet – örökre elhagyom. Mit kezdjek mindezzel? Ismerős tátongó űrt éreztem legbelül. Úgy éreztem, akaratom ellenére bilincseket hordozok. Úgy éreztem, tetőtől talpig tűz éget el. Úgy éreztem, apró darabokra tépnek.” (144.)

A szüleitől történő elválás, az esemény, amelyre korábban annyira vágyott, utóbb fájdalmasnak bizonyul. Miközben lassan kihajózik a kikötőből, Annie a kabinjába vonul, és a hajóhoz csapódó hullám hangjait hallgatja. A kép, amellyel a hangot értelmezi, feltárja lelkiállapotát, és a karibi szigetek gyarmatosítás utáni helyzetét szimbolizálja. „Mindent remegés töltött be, mintha egy rugó lenne a középpontban. Hallottam, ahogy hullámok verődnek a hajó oldalához. Különös érzetem támadt: mintha egy folyadékkal teli edényt az oldalára fektettek volna, és most lassan kiürül.” (148.) E sorok kapcsán nehéz nem észrevenni az allegorikus lehetőségeket. A 'hajó' a karibi szigeteket, a 'folyadékkal teli' kifejezés a terület különféle népekkel történt gyarmati benépesítését és gazdasági értelemben 'likviditást' jelenthet, míg a lassú 'kiürülés' a gyarmati rendszer felszámolására, a likviditás hiányára és a csődre utal. Ennek eredményeként a társadalom 'edénye' az oldalára fordul, működésképtelenné válik, a népesség lassan elvándorol, 'elszívárog'.

Robin Cohen szerint „a telepes és bevándorló gyarmati társadalmakat rendszerint érkezősi, nem pedig kiindulási pontnak tekinthetjük; egy megújult kollektivitás, nem pedig a feloszlás, a kivándorlás és a szétszóródás helyszíneinek”.⁴ A Karib-térség azonban amellet, hogy bevándorló társadalom, nemcsak a rabszolgák számára – akiket kereskedők utóbb az Egyesült Államok déli területeire irányítottak át – bizonyult átmeneti élettérnek, hanem a szigetek formálódó értelmisége számára is, akik szintén elhagyni kényszerültek szülőföldjüket, hiszen tanulmányi előmenetelük a gyarmatokon korlátozott volt. A 'kihelyezésként' (az angol szakirodalomban *absenteeism*) ismert migrációs minta, azaz birtokok távolról történő kezelése, igazgatása jellemezte a karibi társadalmakat modern történelmük korai szakaszában. „Az első generációs ültetvényesek továbbra is a helyszínen éltek, de fiaik általában Nagy-Britanniában tanultak, és nem szívesen tértek vissza a Karib-szigetekre. A karibi fehér telepesek nem integrálódtak, az észak-amerikai gyarmatok fejlődésétől eltérően, nem alakítottak ki maguk között helyi gyökerekkel rendelkező társadalmakat. Többségük átmeneti

‘vendégnek’ tekintette magát, és abban reménykedett, ha megkeres egy bizonyos vagyont, visszatér Európába.”⁵

Mindazonáltal a tárgyalt gyermekkor-regények hasonlóságai és a nagykorúvá válás általános következményei pusztán logikai úton is értelmezhetőek. A felnőtté válás, a fiatal felnőtt identitás megtalálása egyszersmind természetes módon vezet a család elutasításához: az összes visszatartó társadalmi kötelék elszakítása, a szülőföld hátrahagyása ezt az elutasítást erősíti. Ezek a regények a Bildungsroman szokásos mintáit és elemeit alkalmazzák: az erények és érdemek újraértékelődnek, valamint formális vagy indirekt oktatás révén a főszereplő (új) státuszt nyer, bölcsességre tesz szert. Ez az érési folyamat, mondhatni, archetípus; más, egymástól térben és időben távol álló regényekben, Goethétől Dickens át Robert Musilig, Emile Ajarig vagy Tamási Áronig – az életkori fejlődés hasonló mozzanatait tetten érhetők. Ám ezen nyilvánvaló vagy természetes okok mellett, a karibi szigetekről történő elvándorlásra egészen konkrét magyarázatot ad az egyetemi oktatás gyakorlati hiánya: a leendő értelmiség Nagy-Britanniában tanul tovább, és ezáltal „megtanul lemondani szülőhelyéről, szüleiről és barátairól. Aki mégis visszatér, új életét a szigeteken száműzetésként éli meg, száműzve lett London kellemes kényelméből.”⁶ A Nagy-Britanniából a Karib-térségbe hazatérő lakosok szülőföldjükön való tartózkodásukat megfosztottságnak érzik; úgy érzik magukat, mint akit kiűztek a Paradicsomból, elvesztették a metropolisz nyújtotta kiváltságokat.

A térség első egyetemi jellegű intézményét (*University College of the West Indies*) 1948-ban alapították, de „az 1950-es évek elejére immár kialakult és rögzült az anyaországba irányuló migráció mintája. A szárnyait bontogató karibi író számára, aki az írásból akart megélni, ez volt a siker kulcsa; szinte minden karibi regényt először londoni kiadók adtak ki, a brit olvasóközönség számára, a könyvek a brit irodalmi élet termékei lettek”.⁷ A brit piacon való megjelenés reményében a szerzők, talán nem indokolatlanul, úgy érezhették, a társadalomkritikát a minimálisra kell csökkenteniük, és hogy a politikai másképp gondolkodás, nem is beszélve a gyarmati rendszer direkt elítéléséről, a kiadók elutasítását hozta volna magával. Egy fiatal főszereplőt megjelenítő regény, amely egyúttal a szerző szülőföldhöz és a maga mögött hagyott gyermekkorhoz fűződő, nosztalgikus emlékeit is feltárja, és ilyenként minden eseményt egy gyermek ártatlan nézőpontjából mesél el, biztonságos határokon belül marad. Így válnak ezek a regények kellően ártalmatlanokká, és ezáltal lesznek a brit irodalmi piacon megjelentethető piacképes, egzotikus termékek.

■ JEGYZETEK

1. Tárnok Attila: *A Karib-térség angol nyelvű regényirodalmának korai szakasza. Trinidad és Barbados*. Korunk 2025/3. 81–89.
2. Merle Hodge: *Crick Crack, Monkey*. Heinemann, London, 1981. 3. (A regényből vett idézetek zárójeles oldalszámai a továbbiakban erre a kiadásra utalnak.)
3. Jamaica Kincaid: *Annie John*. Vintage, London, 1997. 20. (A regényből vett idézetek zárójeles oldalszámai a továbbiakban erre a kiadásra utalnak.)
4. Robin Cohen: *Global Diasporas*. University College London Press, London, 1997. 137.
5. J. R. Ward: *The British West Indies in the Age of Abolition, 1748–1815*. In: P. J. Marshall, ed.: *The Eighteenth Century*. Oxford University Press, Oxford, 1998. 433.
6. Kenneth Ramchand: *The West Indian Novel and its Background*. Heinemann, London, 1983. 34.
7. Uo. 12–13.

GÖMÖRI GYÖRGY

VÁSÁRHELYI LÁTOGATÁS 1999-BEN

■ Úgy kezdődött az egész, hogy az anyanyelvi konferencia egy felvidéki útján összebarátkoztam Gálfalvi Gyurival, aki meghívott, tartsak egy irodalmi estet Marosvásárhelyen. Mivel 1999-ben sokadik kutatóútamon jártam Lengyelországban, megpróbáltam ezt összekötni egy vásárhelyi kirándulással. Már nem emlékszem, hogyan jutottam el Budapestre, alighanem a vonaton aludtam Boroszlóból jövet, mindenesetre március utolsó vasárnapján értem a Keletibe, azzal a szándékkal, hogy délben továbbmegyek egy közvetlen járattal Vásárhelyre.

Egy dolgot viszont teljesen elfelejtettem – a tavaszi óráátállítást. Mivel korán reggel érkeztem Budapestre, mit csináljak egész délelőtt? Fölhívtam idősebb unokahúgomat, Esztert, aki ekkor az Akácfa utcában lakott, ráér-e egy kicsit velem lógni a városban, mielőtt a Nyugatiban belevágnék a hosszú ideig tartó erdélyi vonatútba. Eszter ráért, elég kellemes volt az idő, így ráérősen sétáltunk a Körúton, amikor fölnéztem egy villanyórára és rádöbbsentem: nem igazítottam előre karórám, és máris lekéstem a vásárhelyi vonatot!

Szinte reflexszerűen fölhívtam erdélyi dolgokban jártas régi barátomat, Pomogáts Bélát: van-e aznap másik vonat Vásárhelyre? Béla mondta, hogy van, de egyelőre menjek föl hozzájuk ebédre, „majd a Klári összezsap valamit”, és megbeszéljük a továbbiakat. Elbúcsúztam Esztertől, siettem a Villányi útra Béláékhoz.

Béla megnyugtató: – Van másik vonat Vásárhelyre, csak kicsit kényelmetlen. Ugyanis át kell szállni Kocsárdnál. (A nevet már ismertem Dsida *Nagycsütörtök* című szép verséből.) Onnan megy egy vonat, amelyik hajnalban ér Vásárhelyre. Béla gyorsan fölhívta Gálfalvit, értesítette, hogy a „rossz” vonattal érkezem. Ez a vonat valamikor késő délután indult, és teljesen üres volt, az én szerelvényemben csak én utaztam, meg a kalauz, akinek lelkére kötöttem, keltsen fel éjjel, ha elaludnék. De eléggé izgatott voltam ahhoz, hogy fönnmaradjak ezen az unalmasan zötyögő „szellemvasúton”.

Nem tudom pontosan, hánykor érkeztünk Kocsárdra, lehetett talán fél három. Az állomás teljesen sötét volt, egy kocsma kinézetű fényforrás kivételével, ahová nem volt kedvem bemenni. Hirtelen kivágódott a kocsmá ajtaja, és kiröpült rajta (úgy láttam) egy tökrészes cigány atyafi, akivel nem törődött az a pár ember, aki járkált a sínek között. Egyiktől megtudtam, hogy melyik vágányon (teljes sötétben) áll benn a vásárhelyi vonat.

Felszálltam, az első fulkében még volt egy hely, öten ültek benne, mind románok. Ezt akkor tudtam meg, amikor a szerelvény elindult, és az utasok elkezdtek beszélgetni. Mivel én nem beszéltem Horea és Cloșca, illetve Eminescu és Caragiale dallamos nyelvét, próbáltam megtudni, az öt utas közül ki beszél más nyelven. Szerencsém volt, mert egyikőjük tudott egy kicsit németül, a másik meg egy kicsit oroszul. Így a két nyelvet keverve valahogy megértettük egymást. Szókasom szerint a helyi politikai viszonyok felől érdeklődtem, mire az utasok dühösen egymásnak estek, elkezdtek vitatkozni, az én véleményem egyáltalán nem érdekelte őket. Kilenc évvel voltunk a rendszerváltás után, de még mindig akadtak, akik a régi rendszert védték.

A legtöbb utas leszállt Szászrégenben, helyettük beszállt egy jól öltözött, elegánsnak mondható hölgy. Mivel Vásárhelyre utazik, rákérdeztem: – Beszél vélet-

lenül magyarul? Mire az, kicsit ijedten: – Honnan tudta, hogy magyar vagyok? Rövid szociológiai felvilágosítást elfogadta.

Fél öt-öt körül érünk Vásárhelyre. Az állomáson Gálfalvi Gyuri vár egy üveg pálinkával: – Ezt húzd meg, pajtás! Meghúszom, életemben még így nem ízlett pálinka. (Úgy látszik, ez kell a kocsárdi utasoknak.) Gyuri taxival bevisz a hotelbe, ahol órákig alszom, mert csak késő délután lesz jelenésem a Kultúrpalotában.

Vásárhelyen már nem él ekkor Székely János, régi barátom. Jó ismerősöm még KAF, vagyis Kovács András Ferenc, a hihetetlenül változatosan szerepjátszó költő, úgy emlékszem, vele ebédelünk, megbeszéljük-kielemezzük az újabb francia és angol-amerikai lírát. Eljön persze az estemre, de nem ő mutat be, hanem Gálfalvi Gyuri. Ritkán járhat Vásárhelyen olyan cambridge-i egyetemi tanár, aki magyar verseket ír, de mivel fönn ülök egy magas pódiumon, onnan nézek le a közönségre, érzékelem a köztünk levő távolságot. Felolvasok pár verset, de a hallgatóság még nem „melegedett be”. Végül előveszem újabb versemet, aminek a címe *Szamosközy rovást tesz*, és arról szól, hogy a hajdani erdélyi történetíró miért rejti rovásírásba lesújtó véleményét Rudolf császárról. Ez teljes sikert arat, gondolom, írhatta volna erdélyi költő is. Kolozsvárt már évek óta otthon vagyok, most – mint ahogy azt Láng Gusztáv írta –, angliai „kisebbségi költőt”, Vásárhely is befogad.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

KEMÉNY ZSIGMOND 1848-BAN

■ „Tudatik, hogy a forradalmak alatt semmi sem szélesebb cím, mint a »honarulás«. És az is tudatik, hogy minden revolúcióban »honaruló« először a mérséklettek, s csak azután a túlzók.

De melyik mérsékleti bízik abban, hogy a »honarulás« másik verzióját megérheti?”¹

Kemény Zsigmond tevékenységének, közírói (s közvetve részben szépírói) életművének eszmétörténeti, politikai-ideológiai megítélése az író 1848–1849-es szerepéről, a forradalomról, a szabadságharcról, előzményeiről és következményeiről írt művei, különösen Kossuthról alkotott képe értelmezésének és értékelésének függvényeként alakult. 1850-ben röpirata, a *Forradalom után* kavart vihart, 1883-ban pedig – a ’48-asok közül ekkor még sokan aktívan részt vettek a közéletben – az a Beksics Gusztáv által töredékesen közreadott, az 1849-től ellene folytatott, 1851-ben lezárt hadbírószági eljárás idején írt szövege,² amelyet emlékiratként szoktak emlegetni, voltaképpen azonban védírat. A második világháború utáni diktatúra idején még Kemény életművének ébresztői is gyakran rossszallóan csóválták a fejüket, hogy az író a válságos években nem volt eléggé forradalmár, illetve magyarázkodni kezdtek, milyen „osztályhelyzetéből” adódó szemléleti korlátok akadályozták meg abban, hogy a radikálisokhoz csatlakozzon. Bőven utalhatnánk olyan történettudományi munkákra, köztük reprezentatív kiadványokra is, amelyek az „emlékirat”-ot az ellenforradalmi, reakciós gondolkozás és cselekvés, az árulás hiteles, önleplező forrásaként kezelték, és a forradalmi radikalizmus igazolására használták föl, idézték, hivatkozták.³ Ezt és a *Forradalom után*t még a Kemény emlékezetét ébresztők is gyakran elmarasztalták túlzó Kossuth-ellenessége miatt; volt, aki egyiket sem tartotta az író objektív álláspontját közvetítő szövegnek. Az „emlékirat” esetében ezt keletkezési körülményei – tudniillik hogy szerzője általa iparkodott tisztára mosni magát – is alátámasztani látszottak. A fő vádak Kemény ellen (ezek elvbarátaira, a békepártiakra is vonatkoztak): megtagadta 1848 eszményeit, már ’49-ben hátba támadta, a bukás után pedig ocsmány és hamis vádakkal illette azokat, élükön Kossuth Lajossal, akik ezeket az eszményeket győzelemre akarták vinni. Állítólag homlokegyenest mást írt és mondott a forradalom és szabadságharc első évében, mint a kormány és az országgyűlés január eleji Debrecenbe költözése után. Még a védíratot és a röpiratot is szembe lehetett állítani egymással; eszerint az előbbi még igazságtalanabb, sőt aljasabb a másikkal, s összevetve az utóbbival még őszintesége is megkérdőjelezhető. Szerzője tehát konvertita, ráadásul hazudik.

Csak hogy a két szöveg okfejtése érthetően – funkciójából adódóan – eltérő hangnemek ellenére lényegében azonos. S nincs lényeges ellentmondás a bennük foglaltak és Keménynek az 1848 tavaszán–nyarán a márciusban kezdődő fordulat értelméről, céljáról, jelentőségéről a *Pesti Hírlap*ban közreadott cikkeiben kifejtettek között.⁴

Keményt a *Pesti Hírlap* vezércikkírójaként érte a népek tavasza. Egy évvel azelőtt költözött át Erdélyből, s cikkeiben a centralista program megvalósulását szorgalmazta.⁵ A kivándó célok közül cikkeiben az 1848 márciusát megelőző hónapokban különösen fontosnak tartotta a megyei követválasztások törvényességének ellenőrzését és igazolását az országgyűlés által, a követutasítások megszüntetését, a városi ügy rendezését, az évenként tartott országgyűlést több évre válasz-

tott követekkel, az uniót, a hatalmi ágak lehetséges mértékig történő elválasztását, s amikor erre mód nyílik, illetve elérkezik az idő: az országgyűlésnek felelős kormány föllállítását.

Az ellenzéki csoportok álláspontja több kérdésben az utolsó pillanatig nem volt egységes. Kemény független gondolkodó maradt; legkorábbi önálló művében, az 1843-as⁶ *Korteskedés és ellenszereiben* – első füzetének megjelenése után a Magyar Tudós Társaság (az MTA elődje) levelező tagjává választották –, ahogy a Társaság titkárának, Toldy Ferencnek írta, „Kossuth Lajosnak és a testvérhoni reformereknek sok kedvenc eszméit” megtámadta.⁷ 1848. március 15-e előtti utolsó cikke – egy tervezett új cikksorozat első, ám a földcsuszamlásszerű fordulat miatt folytatás nélkül maradt darabja – sem a „reakció”-t, a „kormány”-t támadja, hanem éppen Kossuth csoportját. Az utolsó, 1847–1848-as reformországgyűlés fontos kérdése a városi képviselet ügye. Szemere Bertalan módosítványt nyújtott be a készülő törvényjavaslathoz arról, hogy a helyi és az országos érdekek különböznek, ezért kétféle választói cenzusra van szükség: a községi választójogot alacsonyabb cenzushoz kell kötni, mint az országost. Ezt azonban az országgyűlés február 19-i kerületi ülésén, miután a többség ellene foglalt állást, és elhangzott Kossuth utóbb többször idézett kijelentése: „a cenzus nem elv s alkut enged”,⁸ visszavonta. Kemény ekkor úgy ítélte meg, hogy Kossuth, Szentkirályi Móric és társaik megcsáklázták a képviseleti rendszerre való nyugodt átmenetet: „Ki hitte volna, hogy a kvalifikáció életkérdés a franciáknál: önkény és mellékes ügy nálunk, kialakítási tárgy nálunk, egy szerencsejáték a számokkal nálunk.”⁹

Kemény Csengery Antallal, Eötvös Józseffel állt egy platformon, Széchenyi Istvánt tartotta államférfiúi képességgel megáldott politikusnak, barátjával, Wesselényi Miklóssal, mint utóbb megírta, sok mindenben nem értett egyet, Kossuthról viszont már az első benyomásai rosszak voltak.¹⁰ 1848 márciusa előtt is részben állhatatlannak, elveit változtatónak, túlzott radikalizmusra hajlónak, illetve a szélsőségesek által befolyásolhatónak tartotta. Széchenyivel és Eötvössel együtt Kossuth az ellenzéken, illetve a követi karon gyakorolt „zsarnokhatalmát”¹¹ akarták megtörni. Távolatosabb céljuk a radikálisok visszaszorítása után a mérsékelt ellenzék, a konzervatívok, illetve Széchenyi köre egyesüléséből kialakuló párt megalapítása volt. Keménynek az „emlékirat”-ban és az 1850-es röpiratban alkotott Kossuth-képe tehát – tárgyunk szempontjából függetlenül attól, hogy mennyire volt reális – legalábbis *nem utólagos konstrukció*.

Az utókor annál meglepőbbnek találhatta, hogy három hét sem telik el, amikor néhány nappal a forradalom kitörése után már ez szerepel egy Wesselényi Miklósnak írt Kemény-levéliben: „Én mélyen érzem, hogy sokkal tartozom a gondviselésnek, s a gondviselés után legközelebb Kossuthnak, *ki a Pesti Hírlap tanainak apostola lón*.”¹² Ez tehát éppen nem elvfeledést jelent, s nem azt igazolja, hogy Kemény lett volna szélkakas. A párizsi forradalom hírére a felelős kormány céljának elfogadásával Kossuth volt az, aki újraformálta az ellenzéki programot, gyakorlatilag ő vitte győzelemre a magyar társadalom átszervezésének ügyét, méghozzá (Kemény megítélése szerint) a centralisták által kidolgozott, s lapjukban rendszeresen pertraktált tézisek alapján.

Kemény célja a kivívott szabadságokra épülő alkotmányos élet – forradalmi felfordulás nélkül és a külpolitikai szempontok szem előtt tartásával. Azonnal elkötelezte magát az alkotmányos változások mellett. Március 16-tól, a cenzúra megszüntetése után Nyáry Pál, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Szalay László és mások mellett ő is tagja lett a Magyar Királyi *Helytartótanács* által „A sajtó útján elkövetendő visszaélések és kihágások megbírása végett” kirendelt ideiglenes bizottságnak.¹³ Nem sokkal később az 1848. XVIII. tc., a sajtótörvény szövegezőinek egyike,¹⁴ majd Szemere Bertalan belügyminiszter megbízásából tagja annak a bizottságnak, amely kidolgozta az országgyűlés

házaszabályait.¹⁵ Áprilisban tiszti rendfokozatot kapott a nemzetőrségnél.¹⁶ Májusban Csengery Antal, az addigi szerkesztő mellett társszerkesztője lett a *Pesti Hírlap*nak. Júniusban Kővárvidék remetei kerülete országgyűlési képviselőjének választották, noha, mint védiratában írja: nem is jelöltette magát, nem tett semmit ez ügyben, s csak barátai unszolására vállalta a képviselőiséget.

A *Pesti Hírlap* Csengery és Kemény által aláírt – minthogy ebben megjelenik Kemény 1851-es *Még egy szó a forradalom* után című röpiratának fontos gondolata, Papp Ferenc arra jutott, hogy az utóbbi által fogalmazott¹⁷ – programcikkének¹⁸ lényeges elemei:

A régi formák széttrtek, az ország újjászületett, a köz- és magánjog egészében átalakult. Az új helyzetben a lap következetesen követi korábbi irányát. A forradalom által létrehozott parlamentáris kormányt – bár gúnyosan így szokták emlegetni – nem a *Pesti Hírlap* találta ki, az orgánum csak a képviseleti formákat ismertette, elemezte, és új intézüciók alapján gondolta el az átalakulást. A felelős minisztérium volt a jelszava, a törvényhozás „túlsúlya” és az igazgatási ágak központosítása. Ezt tekintették a változás alapjának – bár megvalósulását csak évek múlva remélték –, míg „elvrokonaik” csak a teendők egyikeként tekintettek rá.

E változást nem remélt és még kielégítően nem is értelmezett világesemények kényszerítették ki; ők, a *Pesti Hírlap* szerkesztői viszont elégedetten tekinthetnek vissza korábbi munkájukra. A független és parlamentáris kormány meghatározta rendszert – mely megszüntette az ország gyarmati helyzetét, s mely az új időkben, amikor pillanatok alatt bekövetkezhethet az európai határok átrendezése, az ország integritásának letéteményese – a lap támogatni fogja. Ez a kormány abból a pártból alakult, melyhez ők is tartoztak, iránya összhangban van a lap alapelveivel. A cél a szabadság, a rend, a függetlenség védelme, annak feltétele pedig az erős kormánytöbbség, hogy a „felelős minisztérium” hivatalban maradjon a helyzet konszolidálásáig. Ilyen értelemben, ezek képviseletében a *Pesti Hírlap* kormánylap – sőt részben a kormány orgánuma is addig, míg annak hivatalos közleményeit ő kapja meg, s egy külön rovatban közli.¹⁹ Az adott körülmények között egységes, központosított, alkotmányos igazgatást tartanak helyesnek a szabadság és egyenlőség jegyében. A lapban nem lesz osztályozgatás, nem fognak válaszfalakat emelni a társadalom szegmensei között. Nincsenek előítéleteik sem az arisztokráciával szemben, sem mellette. A szabadság és az egyenlőség értelmezésükben az ország minden lakosának közvagyon; „de az országot magát egész kiterjedésében a magyarok országának tartjuk. Következőleg nyelvünk diplomáciai állását s honunk épségét akárminő megtámadások ellen hűn védendjük. Ezt valljuk a legszentebb alaptörvényünknek, melynek a többiek, bármi nagyok, bármi becsesek legyek, alárendeljük.”²⁰

A *pragmatica sanctió*t, a nemzet önfenntartásának biztosítékát sérthetetlennek és védelmezettnek gondolják, ez kapcsolja a királyt az új alkotmányhoz, a nemzetet a királyi házhoz. Minthogy Ausztriát és Magyarországot közös veszedelem fenyegeti, a szláv forradalom, mely romba akarja dönteni az európai civilizációt, ezért a jövő garanciája az örökös tartományoknak a német szövetséghez való csatlakozása (amelynek tehát a magyarok szövetségesei volnának a *pragmatica sanctio* révén) s Magyarországnak a független és nemzeti kormány útján történő fejlődése.

Ha Ausztria nem kapcsolódik Németországhoz, a szláv mozgalmat szervező Prága úgy megerősödik, hogy „a germán elemet a szlávizmus számára leigazza, és Magyarhon felső vidékeibe könnyen vetheti a lázongás és örökös izgalom kanóciát”.²¹ A Monarchia szilárdságának egyik feltétele, ha Magyarország úgy megerősödhet, hogy közigazgatása a szabadság és egyenlőség eredményeit ki tudja terjesztetni a hazai népiségekre, azokat „egy nemzettestté olvasztja a független magyar közigazgatásban”.²² Ha a magyar kormányt erőszakkal megbuktatják ellenségei, az új vívmányokat a dinasztia és a birodalom sem tarthatja meg, s a civilizációelle-

nes erők Németországban folytathatják harcukat. A történelmi analógia adott: a Római Birodalmat „mocskos érdekek [...] a hazafiság köpenyébe takarózva”²³ a barbárok segítségével döntötték meg. A monarchiát a német szövetség védheti meg „észak” ellen, s ez biztosítaná nyugat befolyását keleten.

A lap valóban ezeket az elveket fogja képviselni a továbbiakban, cikkeiben maga Kemény is.²⁴ A cél Európának az új alkotmányok alapján erőszak nélkül történő stabilizálása, a magyar önállóság – ezt nem tévesztendő össze a teljes függetlenséggel, melyet az európai erőegyensúly nem is tenne lehetővé, ráadásul a teljes kiszolgáltatottságot jelentené: kellenek szövetségesek!²⁵ – programját támogatja, a szerb felkelés és a horvát támadás idején pedig természetesen önvédelemre mozgósít. Amikor már látja, hogy a magyarelles mozgalmak Bécsből indulnak ki, ezeket még akkor sem a királyhoz és eredeti környezetéhez, legfennebb a felülke-rekedő s az uralkodót befolyásoló reakcióhoz köti. Azonban sokáig nem ezt a háttérben formálódó-munkálkodó erőközpontot, hanem az első bécsi forradalom révén hatalomra került liberális kormányt és az általános választójog alapján megalakult osztrák alkotmányozó nemzetgyűlést bírálja, a prágai kongresszuson egységesülni szándékozó szláv népek mögött pedig a keleti erőközpontot, az orosz feltételezi. A magyar kormány és Bécs nyílt és már visszavonhatatlan szembefordulásáig Kemény cikkeinek egyik fő témája a birodalom sorsa – fennmaradása a német alkotmányozó gyűlés és a szláv mozgalom kettős feszültségében. A színhelyek, amelyekre fókuszál: Kolozsvár, Bécs, Prága, Belgrád, Zágráb. Erre röviden visszatekintünk.

Ez időben tehát Kemény a képviselőháznak is tagja. Rossz szónoknak tarthatták,²⁶ s alkatától is idegen lehetett az efféle szerep. Inkább ez indokolhatja, hogy ritkán szólalt föl ott, bár védíratában azt állította, passzivitásának oka az volt, hogy látta a politika balratolódását, s hogy nem tehet ellene semmit. Végül is e kettő nem zárja ki egymást. Ritka parlamenti felszólalásaiban mindenestre a Batthyány-kormányt támogatta. Amikor az egyik követ július végén törvényjavaslatot nyújtott be Temes, Torontál és Bács megyék ostromállapotba helyezéséről s az ott fölállítandó törvényszékekről, ő Deák Ferenc, az igazságügy-miniszter álláspontja mellett érvelt, aki szerint egy ilyen tárgyú részletes törvényjavaslat a belügy- és a hadügyminiszter feladata, egy előkészítetlen törvény pedig olaj volna a tűzre.²⁷ Alig egy héttel később, amikor a kormány terjesztett be törvényjavaslatot magyar etnikumúaknak a délvideki „kincstári javakon eszközlendő”²⁸ telepítéséről, hivatkozva a már többször ott kitört lázadásokra, azokat megelőzendő, ő – Raisz Szilárd szepesi követet támogatva – a túlnépesedett és szegény felföldi (tehát szlovák és rutén) területekre emlékeztetett, ahonnan szintén lehetne telepíteni.²⁹

A július 22-i ülésen ügyrendi kérdésben igazította helyre Kemény Berzenczey Lászlót az európai parlamenti gyakorlatra hivatkozva (Berzenczey a választfeliratról szóló általános vita után szavazást kért, de voksolásnak csak a szakaszonkénti tárgyalásnál van jelentősége).³⁰ Az augusztus 18-i ülésen a hadseregről szóló vitában ismét Deák mellé állt, a szervezéssel kapcsolatban a praktikumra koncentrált, az aktuális és halaszthatatlan kérdések megoldását sürgette előzetesen kitűzött normatívák helyett, hangsúlyozva a hadsereg magyar jellegének szükséges voltát.³¹ Szeptember 4-én a képviselőház sorshúzás útján száz tagból álló küldöttséget választott azzal a feladattal, hogy most, mikor „mind a trón, mind a haza veszélyben van”, föl szólítsa a királyt: „Budapesteni személyes megjelenésével támogassa mind a végrehajtó hatalomnak, mind a képviselőháznak azon intézkedéseit, melyek részint a hazának, részint a trónnak megtartására szükségesek.”³² Ennek a küldöttségnek Kemény is a tagja lett.³³ Szeptember 15-én beválasztották abba a hét tagból álló küldöttségbe, amely a ház nevében István főherceghez, a nádorhoz indult, hivatalosan fölkérni őt, hogy álljon a magyar csapatok élére, és másnap vo-

nuljon a horvátok ellen.³⁴ A hónap végén azon képviselők egyike, akik fölkeresték a Velencei-tó melletti magyar tábornokot.³⁵ A csata után két nappal kormánybiztosi ki nevezést kapott a horvátok „ellenében álló táborba”.³⁶ Októberben ő fogalmazta az Országgyűlés Erdély népeihez intézett, a magyar kormánynak való engedelmissé get megtagadó Puchner tábornok föl hívását törvénytelennek minősítő, békére és az alkotmányos rend védelmére föl hívó proklamációját.³⁷

Itt most nincs terünk Kemény decemberig közölt cikkeinek részletes és mód szeres elemzésére (az év végén Csengeryvel együtt leköszön a *Pesti Hírlap* éléről, január első napjaiban Debrecenbe megy a menekülő kormánnyal, az ottani sajtó ban nem jelent meg azonosítható írása). Az alábbi utalásokból és szemelvények ből azonban kirajzolódnak elvei, eszményei.

Arra intette olvasóit, hogy tartózkodjanak az eufóriától. Május végén arról írt, hogy Anglián kívül, amely ekkor is szilárd politikát követett, egész Európa recseg ropog, utópiák uralkodnak, a törvényhozástól az igazgatáson át a közkezelésig minden vita tárgya lett, szélsőséges eszmék terjednek, s még nem dőlt el, nem fog nak-e győzni.³⁸

Itthon a legfontosabbnak az áprilisi alkotmányból származó feladatok végrehajtását, a stabilitást és a békét tartotta. Figyelmeztetett az utcai politizálásból származó káros következményekre,³⁹ az országgyűlési választások előtt föl szólítja a friss alkotmány egymással nem mindenben azonos elveket valló híveit, hogy ne rontsanak egymásnak, mert ez a politikai „minoritásnak adna többséget”⁴⁰ – konszolidációra van szükség, s ha a kormány lemondana, kitörne az anarchia. A népképvi seleti országgyűlésnek igen fontos feladatai vannak: a házzsabályok megállapítása, a honvédelmi rendszer kidolgozása, ebből és egyéb feladatokból következőleg a pénzügyek alakítása, a tulajdon szentségének, a népnevelésnek, a biztonságnak, a „közbátorság”-nak a biztosítása. Törvényeket kell hozni a korrupció ellen, szigo rúan kell rendezni a verifikációt, el kell hárítani a közvélemény meghamisításának lehetőségeit, mert ha ez elmarad, a törvénykezés szembe kerül a közérzülettel.⁴¹ Mél tányolja a kormány magatartását, mert nem akarja befolyásolni a választásokat,⁴² de nyáron már a parlament működését bírálja: Magyarországon nincs parlamen tális élet, csak a „formáiból némi töredék, [...] a szellemből semmi”.⁴³ Az egyes miniszterek előterjesztik a törvényjavaslatokat, melyekről, mint kiderül, „a mi nisztérium mint egész”, azaz a kormány nem tudott semmit, így pusztán egyéni felelősségről lehet szó. Nincs kormánypárt, mely folyamatos viszonyt tartana fön n a kormánnyal, s az egyes törvényeket alkalmi többség fogadja el.

Június elején az unió gyors végrehajtását sürgeti.⁴⁴ Lapja szolidaritást vállal a románokkal, de sokáig reméli, hogy azok az áprilisi törvényekben megadott jogok kal – amellyeket a román fejedelemségek tömegei, de még a bojárok is nélkülöznek – beérik. Méltányolni fogják a jobbágyfelszabadítást, s hogy képviselőket küldhet nek az országgyűlésbe. A lap Jósika Miklóst nyeri meg arra, hogy folyamatosan tu dósítson az erdélyi fejleményekről.⁴⁵

Kemény vitába került a radikális *Marczius Tizenötödike*, majd a *Marczius* című lapokkal.⁴⁶ A fenyegető veszélyeket nem titkolta, de föl lépett a terjedő rémhírek ellen – „Hoffmann termékeny agya alig képzett annyi groteszk alakokat, mint ahány nevetséges és ferde hírek ijesztgetnek minket” –: ilyen volt például az, hogy Kossuth, a pénzügyminiszter kilép a kormányból. Ez természetesen nem igaz, olvassuk a cikkben; nem is tehetné meg, hogy ő, akinek annyit köszönhet a haza, lemondjon, bármily terhes a hivatata. Ez az írás⁴⁷ Kemény Kossuthtal kapcsolatos véleménye miatt méltó kitüntetett figyelmünkre. Fölte hetően azért is érvelt benne a miniszter kormányban maradásának szükségese ge mellett, mert attól félt, lemondása után a radikálisok élére állva kormány válságot idézhetne elő. (Később, a *Forradalom után*ban a Batthyány-kormány egységét akadályozó tényezőnek minősítette, hogy a forradalmi napokban mind-

egyik korábbi ellenzéki áramlat vezetőjének tárcát kellett adni a közös föllépés érdekében.)

Többször írt a legfenyegetőbbnek tartott veszélyről, a pánszlávizmusról, magáról a prágai pánszláv kongresszusról, amelynek lehetséges negatív következményeit szerinte Bécsben nem tudatosították. A gyűlésről a beérkező gyér hírek nyomán bizonyosnak mondta, hogy a reakció híveire támaszkodott, hogy meghirdette a háborút a magyarok ellen, s hogy a csehek nem hajlandók csatlakozni a frankfurti nemzetgyűléshez.⁴⁸ Viszonylag hamar megértette, hogy a horvát mozgalom létező társadalmi igényeket képvisel: „Az illír párt a reakció zsoldjában áll; de terveit túlmennek a reakción. Az illír párt rablócsoport; de föllépése több akar lenni a rablásnál. Jelačić szerencselovag; de eszméikkel agyában s tán meggyőződéssel is keblében.”⁴⁹ Bécsben ugyanakkor káosz uralkodik, a kormány működésképtelen, az ipar áll, küszöbön a nyomor, a forradalmi szellem átveszi a hatalmat.⁵⁰ A március 13-ai bécsi forradalom anélkül buktatta meg a reakciót, hogy „féketlenség által bemocskolta volna” magát, „közméltánylást nyert”,⁵¹ vívmányait a dinasztia szentesítette. A májusi forradalom zászlain viszont „nem voltak egy nagy meggyőződés jelszavai”.⁵² Amit ugyanis a bécsiek akkor kiharcoltak, nemhogy a stabilitást, a szabadságot *sem* védi: a bécsi nemzetőrség olyan államhatalom kíván lenni, amely megakadályozza az alkotmányos erők lojális működését.⁵³ A kivívott általános szavazati jog következményeként az osztrák parlamentben kétszer annyi szláv képviselő lesz, mint német. Sok képviselőnek hiányozni fog a törvényhozói képessége. Eltörölték továbbá a felsőházat, amelynek összetétele nemrég még valóban hibás volt, de ezt a közelmúltban szabályozták, s így már az osztrák érdekeket is szolgálhatta volna a prágai követelések ellensúlyozásával. Van elég példa arra, hogy éppen az egykamarás rendszerben tett szert valaki akkora hatalomra, amelynek birtokában a rendszert zsarnoksággá változtatta. Ennek egy demokratizált felsőház lehetett volna az egyensúlya. Utóbb az örökös tartományok parlamentjének működésében igazolva látta: demokratikus választásból nem feltétlenül következik demokratikus politika. A forradalom útján hatalomra került kormány pedig megtagadja a horvát felkelőkkel szemben a magyar kormánynak nyújtandó segítséget.⁵⁴ Az első cikkben közli, a másik kettőben kommentálja Kemény Doblhoff miniszternek az alkotmányozó gyűlésben elhangzott s „a baloldal által lelkesedéssel és tapsokkal fogadott” beszédét, melyben az is szerepel, hogy a bécsi kormány még nem tudta megvizsgálni, ki fogja föl helyesebben a *pragmatica sancti*ót, a horvát felkelők-e vagy a támogatást kérő magyar kormány. Doblhoff szerint egyébként a horvátok nem is akarnak elszakadni a magyar koronától, ő és társai pedig tiszteletben tartják minden nép elidegeníthetetlen jogait.

Bizonyára látszik az eddigiekből: Kemény kettős veszélytől tartott végig: az ókonzervatív, antiliberális államirányítástól és a manipulálható tömeg radikalizmusától. E kettő most egymásra látszott találni. A tavasz végétől a Birodalom és Magyarország viszonyában kezdődő negatív fordulatért részben a nemzeti alapon szerveződő népek magyarelleneseit, illetve a márciusi bécsi forradalom után hatalomra jutott erőket, fegyveres mozgalmárokat, illetve a mozgalom vívmányaként összeülő bécsi parlamentet meg az úgymond annak felelős kormányt okolta. Az átalakult Ausztria intranszigenz módon érvényesíteni kívánja Magyarország fölötti dominanciáját, s nem ismerve föl a saját érdekeit, veszélyezteti a nyugati civilizációt.

Az lehet, hogy a részleges fordulat, ami után már a király környezetét, sőt a dinasztia kezdte felelőssé tenni a kibontakozó háborúért, gondolkodásában korábban bekövetkezett, mint ahogyan az azonosítható cikkeiben kimutatható. Ez azonban általános jelenség akkoriban. A magyar kormány az utolsó pillanatig, amíg lehetett, hivatkozott a királyra, előtte sokáig reménykedve abban, hogy az uralkodó a magyar fővárosba teszi át székhelyét, s ott kezdődik meg majd a birodalom újjá-

szervezése és stabilizálása. Logikus, hogy Kemény szerkesztőként kénytelen volt visszautasítani Petőfi királyellenes cikkének közlését. A Bécsből távozó udvar vagy Prágába mehet, vagy ide jöhet, argumentál levelében. Ha Prága mellett döntene, kockáztatná a dinasztia sorsát. Az állam- és kormányforma fölötti vita időszerűtlen; a legszerencsétlenebb dolog volna most olyan cikket publikálni, amely a királyt elrettentené. „Én érzem: mivel tartozom a barátságnak; de azt is érzem: mivel tartozom e határozó pillanatoknak.”⁵⁵ November közepén is türelemre inti azokat, akik a kormányformának, a dinasztíával való viszonynak a képviselőház általi rendezését sürgetik; erre az önvédelmi harc után jön el az idő, az „európai konstellációk” összefüggésében. Most az alkotmányos függetlenséget kell megvédeni; a kormányviszonyokat ne akarjuk „a harc okává tenni, hanem a harc eredményévé”.⁵⁶

Október végén, amikor Windisch-Grätz megkapja az Itálián kívüli teljes császári-királyi haderő főparancsnokságát s a teljhatalmat, Kemény arra jut: mindegy is, a király vagy környezete, illetve a katonapárt, a „reakció” hozza-e meg a döntéseket. Ha a kamarilla az alkotmányosság leple alatt, a felelős kormányt kijátszva, a demokratikus keretből csúfot űzve állítja vissza az abszolutizmust, nevetségessé téve a parlamentet, az az uralkodó alkalmatlanságának bizonyítéka – „ki tehet róla, ha a dinasztia nem akar országolni, s önmaga ellen agitál”,⁵⁷ és senki se csodálkozzék, ha a tömeg a monarchia helyett más kormányformát akar. De még ez sem jelenti azt, hogy Kemény elpártolt volna a monarchikus formától. Annak oka, hogy '49 tavaszán neve (ha jól számolom, kilencvenegyediként, nem saját aláírásával!) ott áll a Radical Párt alapító iratán-programnyilatkozatán, az, hogy a kormányzói túlhatalom ellensúlyozására a republikánus programot adó, de a radikális flamingókat háttérbe szorító miniszterelnököt, Szemere Bertalant támogatta, illetve hogy társaival tartottak attól, hogy a királyság megmarad, de Kossuth vagy magát akarja megkoronáztatni, vagy egy idegen dinasztíának kínálja föl a trónt.

Őszi cikkeinek kiindulási pontja és fő argumentációja a törvényes alap védelme. A dinasztia által teremtett helyzet következménye az Országos Honvédelmi Bizottmány létrejötte a magyar kormány lemondása után: „[...] itten az a borzasztó fonákság van, hogy nem a nép támadt fel a dinasztia ellen; hanem a dinasztia költe lázadást és küldte fegyveres hadat a nép ellen, hogy miért él ez a törvényekkel, miket a király szentesített. [...] Minket független szabadságunk helyett egy közös szolgaságba akarának olvasztani.”⁵⁸ Ezért lázították föl a románokat, szerbeket, horvátokat – utóbbiakhoz ezért csatlakozott a császári hadsereg –, ezért a rablás, gyilkolás, települések pusztulása. E cikkben egyébként azt sem tartja kizártnak, hogy maga a király nem is tud a nevében kiadott, Windisch-Grätzet kinevező manifesztumról. Decemberben is megjegyzi, hogy „az osztrák udvari párt” sodorta erköcsi sülyedésbe a dinasztíát.⁵⁹

Az Erdély népeihez intézett, említett proklamáció a magyar kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány intézkedéseinek, az önvédelemnek a jogosságát igazolja, s bizonyítja, hogy az etnikumok háborúja a kamarilla manipulációnak következménye, amely már eltörölné a jogegyenlőséget, az alkotmányban adott jogokat, s visszaállítaná a jobbságát.

Logikus, hogy már korábban – szemben a májusival – lelkesen üdvözölte az október 6-i bécsi forradalmat. A magyar hadsereg parancsot kapott, írta, hogy siessen az osztrák főváros megsegítésére, a két nemzet egymásra fog találni a közös feladatban, hogy megtisztítsák az udvart „minden magyar és osztrák honárulóktól”.⁶⁰

Nyilván elég ennyi annak igazolására, hogy Kemény közíróként is, közéleti személyiségként is kiállt a '48-as eszmények mellett. Ezeket nem volt hajlandó fölcserélni '49-esekre. Ezért nincs ellentmondás abban, hogy már '48 nyarán végtelenül kártékonynak és veszélyesnek tartotta a pesti utcai izgatást, az itthoni radikálisok, a „flamingók” tevékenységét és Kossuthra gyakorolt hatását. Lehet túlzás

abban, amit utóbbiakról a védíratában s 1850-es röpiratában írt. Ő és a békepárt más kiemelkedő alakjai – Kazinczy Gábor, Kovács Lajos – a későbbi rágalmakkal szemben sosem pártolták a feltétel nélküli megadást (*Unbedingte Unterwerfung*), csak nem akarták eljátszani a '48-as törvények alapján megköthető béke utolsó esélyét. Elleneztek a trónfosztást, mert tudták, hogy azzal Magyarország elveszíti minden potenciális szövetségesét; sejtették, hogy az oroszok meg fogják támadni Magyarországot (ennek veszélye már 1848 nyarán fölmerült!), tudták, hogy a polgárháborúban a vegyes lakosságú erdélyi és déli vidékek magyar közösségei folytonos életveszélyben vannak, és valószínűleg azt remélték, hogy a tavaszi hadjárat győzelmeinek következtében az udvarban is megerősödhet a megbékélést pártoló irányzat. Persze tévedhettek, de Kemény már '48 novemberében bármiféle változással számolt: „Viszonyok, pártok és emberek mind ideiglenesek, míg vége nincs a háborúnak.”⁶¹

■ JEGYZETEK

1. Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. Heckenast Gusztáv sajátja, Pest, 1850. 174. (Az idézeteket a mai helyesírási szabályok szerint átírva közlöm.)
2. Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. Második, javított és bővített kiadás. Athenaeum Társulat, Bp., 1883. 56–149.
3. Csak példaképpen: Andics Erzsébet: *Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején*. In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. Szerkesztette: I. Tóth Zoltán. [Magyar Történelmi Társulat.] Akadémiai Kiadó, Bp., 1952. II. [5]–141., Spira György: *Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel*. Uo. [143]–248.
4. Az író 1848-as cikkei könyv alakban sosem jelentek meg. Néhányat besoroltam közülük az író születésének bicentenáriuma kiadott kötetbe: Kemény Zsigmond: *Eszmék és jámbor óhajtatások. Válogatott publicisztikai írások*. A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: Filep Tamás Gusztáv. A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Filep Borbála Anna és Filep Tamás Gusztáv. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2014. (Téka) 85–128.
5. Tér hiányában itt csak jelezni tudom: nincs egységes álláspont abban, hogy Kemény a centralista csoporthoz tartozott-e, vagy sem. Tény, hogy személyi kapcsolatai velük, illetve közülük néhányval voltak a legjobbak, s hogy ekkor is, ezután is, az 1850-es években együtt dolgozott a csoport egyik legaktívabb tagjával, Csengery Antallal. Nemcsak azonosult lapja álláspontjával, hanem azt alakította, konkretizálta és saját meggyőződése szerint 1847-ben talán a legkövetkezetesebben fejtette ki. Az sem vitatható viszont, amit Szegedy-Maszák Kemény szellemi önállóságáról, és következetességéről állít: „Pesten legalábbis részben új összefüggésrendszerbe kerültek Kemény nézetei, de nem látok törést a felfogásában”, „nem vált centralistává, mint ahogyan a forradalom alatt sem tolódtott balra”. Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 2007. (Szegedy-Maszák Mihály válogatott munkái) 259.
6. A második füzetben a kiadás éveként az 1844-es évszám szerepel, de a sajtóban már 1843-ban erről a füzetéről is írtak.
7. Lásd [B.] Kemény Zsigmond – Toldy Ferencnek. [Kolozsvár, 1843. december 16.] (és jegyzeteit). In: *Kemény Zsigmond levelezése*. Sajtó alá rendezte: Pintér Borbála. A levelek összegyűjtésében részt vett Somogyi Gréta. A szövegek gondozásában közreműködött Filep Tamás Gusztáv. [Az előszót írta Szegedy-Maszák Mihály.] Balassi Kiadó – ELTE, Bp., [2007] 17.
8. Lásd például Barla Gyula: *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*. [A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.] Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. (Irodalomtörténeti füzetek) 133.
9. Kemény Zs.: *Február 14-ke és február 19-ke*. Pesti Hírlap (a továbbiakban: PH) 1848. március 3. 1046. szám. [181.]
10. *Kemény Zsigmond naplója*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléstesi Benkő Samu. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1966. 192. A négy magyarországi 1846. nyári magyarországi útján ismerte meg személyesen, a napló többek között erről az útról szól.
11. Lásd például [B.] Kemény Zsigmond – [Gr.] Széchenyi Istvánnak. [Pest, 1848. február 29.] In: *Kemény Zsigmond levelezése*. I. m. 128–129., az idézet: 128.
12. [B.] Kemény Zsigmond – [B.] Wesselényi Miklósnak. Pest 19 Martz 848. I. m. 141. (Az én kiemelésem – FTG.)

13. *Pesti forradalom. (Martius 15–19.)* Hiteles adatok nyomán írta: Birányi Ákos. Nyomott Trattner Károlynál [sic!], Pest, 1848. 37–38.
14. Samu Nagy Dániel: *A háttérember. Csengery Antal politikai és közéleti pályája*. Országház Könyvkiadó, Bp., 2022. (Országgyűlési értekezések), 79.
15. m. [Csengery Antal]: *Irinyi József*. In: *Újabb kori ismeretek tára. Tudományok és politikai társas élet encyclopaediája*. IV. *Girod de l'Ain – Kazan*. Heckenast Gusztáv sajátja, Pesten, 1852. 490.
16. *Pesti Divatlap* 1848. 17. szám. 452.
17. „[...] hogy Magyarországot s az osztrák birodalmat Nyugat védje Észak ellen, Magyarország s az osztrák birodalom pedig szerezzen Nyugatnak állandó befolyást Kelet felé.” Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. Első kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp., 1922. 423.
18. Csengeri [sic!] Antal – Kemény Zsigmond: *Pest, május 15-kén*. PH 1848. május 16., 57. szám. [439.]
19. A kormány lapjának, a Közlönynek első száma június 8-án jelent meg. A Pesti Hírlapban ezután is volt hivatalos rovat. A kormányközlemények rögtön a fejléc alatt, a vezércikk előtt szerepeltek a lapban.
20. Uo.
21. Uo.
22. Uo. Itt nem közös etnikummá olvasztásról van szó, hanem a későbbi, 1868-as nemzetiségi törvényben szereplő politikai nemzetről.
23. Uo.
24. Sok írása alatt ott szerepel a neve, számos betűjeggyel közölt és egy névtelenül megjelent cikkét stílusrokonság, egyedi szóhasználat, névvel közölt írások visszautalása alapján Papp Ferenc (*Báró Kemény Zsigmond*. I. m. I. 431–436.), Haraszthy Gyula (*Adalék Kemény Zsigmond publicisztikai munkásságához*. Irodalomtörténeti Közlemények 1934. 4. füz. 403–404.), majd Barla Gyula (*Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*. I. m. 141–147.) azonosította. Feltehetően még számos írása identifikálatlan.
25. Lásd ehhez: Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Második kiadás. Az előszót írta és sajtó alá rendezte: Urbán Aladár. Gondolat, Bp., 1987. (Közös dolgaink) – Bizonyíthatatlan, de nem valószínűtlen, hogy Keménynek, több miniszterrel – Széchenyi, Eötvös, esetleg Deák és Szemere – kapcsolatban lévén, voltak ismeretei az önálló (de nem [csak ha későbbi európai fejlemények ezt szükségessé tennék] az Ausztriától való elszakadást célzó) magyar külpolitika kialakításának kísérleteiről. Az bizonyos, hogy úgy gondolta: lapja irányította a figyelmet elsőként a frankfurti német nemzetgyűlés és a magyarság közös érdekeire
26. Lásd ehhez: Pálffy János: *Báró Kemény Zsigmond*. In: *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései*. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművés Céh, Kvár, 1939. II. 63.
27. Közlöny 1848. július 26., 47. szám. [221.]
28. Közlöny 1848. augusztus 2., 54. szám. [249.]
29. Uo. [250.]
30. Közlöny 1848. július 26., 47. szám. [215.]
31. Közlöny 1848. augusztus 20., 72. szám. [358.]
32. Közlöny 1848. szeptember 6., 89. szám. [458.] (Az idézet az eredetiben végig kiemelve.)
33. Uo. [459.]
34. Közlöny 1848. szeptember 17., 100. szám. [509.]
35. –e–: *A velencei táborból*. PH 1848. október 3., 176. szám. [928.]
Kemény szerzőségét elsőként Barla Gyula azonosította.
36. Kormánybiztosi kinevezésének szövegét közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta: Urbán Aladár. Argumentum Kiadó, [Bp.] 1999. II. 1652.
37. PH 1848. október 31., 201. szám. [1020.] Cím nélkül; a felvezető mondat: „A Kemény Zsigmond által készített proklamációt az erdélyiekhez itt közöljük.”
38. Kemény Zsigmond: [cím nélkül.] PH 1848. május 31., 70. szám. [495]–496. (A vezércikket követő írás.)
39. Kemény Zsigmond: *Pest, május 13-án*. PH 1848. május 14., 56. szám. [435.]
40. Kemény Zsigmond: *Pest, június 7-én*. PH, 1848. június 8., 77. szám, [525.] p.
41. Kemény Zsigmond: *Pest, jún 14-én*. PH 1848. június 15., 82. szám. [550.]
42. Uo.
43. Kemény Zsigmond: *Pest, aug. 9-én*. PH 1848. augusztus 10., 130. szám. [743.]

44. Kemény Zsigmond: *Pest, jún 1-jén*. PH 1848. június 2., 72. szám. [503]–504.
45. Jósika cikksorozatának címe: *Nyílt levél Kemény Zsigmondhoz*. Első darabja május 28-ai keltezésű, és június 7-én jelent meg.
46. Kemény Zsigmond: *Pest, jún. 15-én*. PH 1848. június 16., 83. szám. [553.]
47. Kemény Zsigmond: *Pest, jún 30-án*. PH 1848. július 1., 96. szám. [607]–608., az idézet: [607.]
48. A szlovák, távlatosan a szláv törekvésekről, együttműködésről, illetve a szlovák felkelésről meg annak Oroszországból és a szerbektől érkező anyagi támogatásáról lásd: Gabriel Viktor [Ladislav Szalay]: *1848–1849 legendája a szlovák történetírásban*. Fordította: F. Kovács Piroska. Kalligram, Pozsony, 1999.
49. Kemény Zsigmond: *A zágrábi tanácskozások. I*. PH 1848. június 23., 89. szám. [580–581.], az idézet: 580.
50. K. Zs.: *Pest jún. 10-én*. PH 1848. június 10., 79. szám. [535.]
51. Kemény Zsigmond: [cím nélkül.] PH 1848. május 31., 70. szám. [495]–496., idézetek: 496. (A vezércikket követő írás.)
52. Uo.
53. Kemény Zsigmond: *Pest, május 22-én*. PH 1848. május 23., 63. szám. [466–467.]
54. Kemény Zsigmond: *Pest, aug. 12-én*. PH 1848. augusztus 13., 133. szám. [755.], Kemény Zsigmond: *Pest, aug. 14-én*. PH 1848. augusztus 15., 135. szám. [759.], K. Zs.: *Pest, aug. 15-én*. PH 1848. augusztus 16., 135. szám. [763.]
55. [B.] Kemény Zsigmond – Petőfi Sándornak. [Pest, 1848. május 28.–június 5. között]. In: *Kemény Zsigmond levelezése*. I. m. 146.
56. –a.–: [Cím nélkül.] PH 1848. november 15., 214. szám. [1071]–1072., az idézet: 1072. p. (A vezércikket követő írás.) (Kiemelés az eredetiben.)
57. –a.–: [Cím nélkül.] PH 1848. október 28., 199. szám. [1011.] (A vezércikket követő írás.)
58. –a.–: *Pest, oct. 28-kán*. PH 1848. október 29., 200. szám. [1015.]
59. –a.–: *Pest, dec. 1-jén*. PH 1848. december 2., 229. szám. [1131.]
60. –e–: *Pest, okt. 9-én*. PH 1848. október 10., 183. szám. [947.]
61. –a.–: [Cím nélkül.] PH 1848. november 15., 214. szám. [1071]–1072., az idézet: 1072. (A vezércikket követő írás.)

MAROSÁN BENCE PÉTER

A KONTEXTUS ÉS FENOMÉN KONTEXTUSA

Egy önismertető kísérlete

■ A jelen tanulmányban a *Kontextus és fenomen III. Az Abszolútum anatómiája* című könyvem¹ tágabb összefüggéseiről szeretnék írni, valamint a benne körvonalazott projekt végső céljairól. A könyv a transzcendentális filozófia, kifejezett formájában² Kanttól kezdődő hagyományába szeretne illeszkedni, annak eredeti, világos és egyértelmű módon Kant által kijelölt célkitűzéseit szeretné továbbvinni.³ Közelebről a Kanttal és a klasszikus német idealizmussal kezdődő mozgalomhoz kívánunk kapcsolódni, amely mind a mai napig él a *fenomenológiai filozófiában*, Husserl és követői gondolkodásában, ami a könyv legközelebbi horizontját és tájékozódási pontját jelöli ki. Jelen írásunk tehát picit az önrecenzió műfajába szeretne illeszkedni, ami nem egy túlságosan bevett kategória, de nem is teljesen szokatlan vagy ismeretlen stílus: éltek vele többek között Johann Gottlieb Fichte, Jakob Friedrich Fries és maga Husserl is.⁴

Kant és a klasszikus német idealizmus filozófiájának lényegi magvát, amennyire én látom, az a megfontolás képezte, hogy igazolják az emberi élet értelmességét, valamint a világ észszerű és hasonlóképpen értelmes voltába vetett hitet. Ennek a mozgalomnak a közvetlen előtörténetét a felvilágosodás jelentette; Kant maga is a német felvilágosodás szerzői közé tartozik. Csupán Kant és az utána következő gondolkodók számára feltűntek a felvilágosodás bizonyos anomáliái és ellentmondásai, melyeket mindenképpen szerettek volna leküzdeni. Arról van szó nevezetesen, hogy amikor a felvilágosodás, legnagyobb hatást kifejtő formájában, mint francia felvilágosodás, olyan jelenségeket és fejleményeket is produkált, melyektől a német felvilágosodás egyes gondolkodói, Kant és követői, visszarettentek. Ezek a fejlemények egyszerre tűntek föl a francia felvilágosodás szükségszerű következményeinek, másfelől olyan sajátosságoknak, amelyek nem kevésbé szükségszerű és elkerülhetetlen módon számolják fel az értelmes emberi életbe, valamint a világ és a történelem értelmességébe és észszerűségébe vetett hitünk alapfeltételeit.

A felvilágosodás alapvetése szerint a világ alapvetően észszerű. Az emberi ész, mely univerzális érvényű, és minden emberben közös, csupán a világnak ezt az eredendően racionális karakterét tükrözi vissza. René Descartes *Értekezés a módszerről* című művének első mondatát akár a felvilágosodás és speciálisan a francia felvilágosodás jelmondatának is tekinthetjük: „Nincsen semmi, ami igazságosabban van elosztva az emberek között, mint a józan ész; mert mindenki azt hiszi, jutott neki belőle; többet, mint amennyi van, még azok sem igen szoktak maguknak kívánni, akiket minden más dologban csak igen nehéz kielégíteni.”⁵ Ha az elméletalkotást, a tudományos kutatást, a politikát és az etikát tisztán racionális alapokra helyezzük, oly módon, hogy ezzel kapcsolatban az emberek az ész elveit követik és semmi mást, akkor megvethetők egy olyan egyetemesen igazságos, észszerű és

boldog társadalom alapjai, amelyben mindenki a legmagasabb szinten gyakorolhatja mindazt a tehetséget, ami neki adatott, és senkinek sem kell szüksége szenvednie.

Ez volt a német felvilágosodás, majd a klasszikus német idealizmus fő célkitűzése is: tudományos módon megalapozni a világ észszerűségét, ezzel szerves összefüggésben biztosítani a világ és az emberi élet értelmes voltába vetett hit alapjait, és igazolni az erkölcsi és politikai cselekvés inherens normatív racionalitását, azt tehát, hogy léteznek világosan igazolható, objektíve érvényes erkölcsi értékek, amelyeket az ember gyakorlati tevékenységének tiszteltében kell tartania. Erre az eszményre és célkitűzésre azonban kezdettől fogva árnyékok vetődtek. Ezek az árnyékok a radikális materializmus és naturalizmus eszmerendszeréből kúsztak elő. Olyan gondolkodóknál, mint Hobbes, La Mettrie, Holbach és végül Sade, végső soron a felvilágosodás saját alapjainak, tulajdon alapvető eszméinek az önfelszámoló volta, lényegi megkérdőjelezése vetődött fel.⁶

Ezen gondolkodók a valóság egészét kizárólag természeti realitásként értelmezték, amelyben nincs helye a természetin túlmutató bármiféle értéknek vagy értelemnek. Egyedül az egyéni életben átélt örömnak vagy fájdalomnak lehet kizárólagosan az adott organizmusra vonatkoztatott jelentősége. Ennek a gondolati sornak szinte kínálkozó, egyes gondolkodók szerint⁷ elkerülhetetlen következménye volt Sade, aki szerint egy szék feldarabolása ugyanolyan semleges természeti esemény, mint egy eleven, érző emberi test feldarabolása.⁸ Az elképzeléseknek ebből a rendszeréből olyan iszonyatos szellemek szabadultak ki, amelyekről a klasszikus német idealizmus filozófusai közül többen úgy vélték, közvetlenül felelősek a francia forradalom alatt elkövetett vérengzésekért. Ennek a gondolati körnek a közvetlen következménye, mondja Hegel „a leghidegebb, leglaposabb halál, amelynek nincs nagyobb jelentősége, mint egy káposztafej kettévágásának vagy egy korty víznek”.⁹

A német felvilágosodás és a klasszikus német idealizmus élvonalbeli szerzőinek konszenzusát a felvilágosodás radikális materialista és naturalista imént említett szélsőséges következménye képezte. Ezek a szerzők, mindenekelőtt Kant, Fichte, Schelling és Hegel, meg voltak róla győződve, hogy a világ egy értelmes és észszerű egész, hogy az emberi életnek van inherens – tehát szükségszerű, magának ezen életnek a belső lényegéből fakadó – értelme, és hogy a történelem egy meghatározott cél felé halad, hogy több mint észszerűtlen, zűrzavaros, magasabb jelentés nélküli céltalan események együttese, melyben, hiába is keresnénk, nem találunk mást, csak észszerűtlen, önző tettek egyvelegét, vagy egyenesen színtiszta gonoszságot és kegyetlenséget. Első pillantásra pedig ez a kép tárul a szemünk elé. Úgy tűnik, a történelem és tágabban a világegyetem, a természet mint olyan, magáról tesz az emberi vágyakra és célokra. Spinoza hideg Istene uralkodik, és kormányzásának elveit kizárólag a természeti törvények alkotják, kormányzása pedig híján van minden morális megfontolásnak. A látszat tehát az, mint Fichte és Hegel fogalmazott, hogy „a történelem az a vágóhíd, melyen feláldozzák az egyének és népek boldogságát”.¹⁰

Azok szerzők, akik a német felvilágosodás és a klasszikus német idealizmus gerincét és élvonalát alkották, szinte mindannyian egyetértettek abban, hogy ezt a nihilista perspektívát muszáj elkerülni, úgyszólván bármi áron. Kerül, amibe kerül, meg kell menteni a világ, az emberi élet és a történelem értelmességébe és normative releváns voltába vetett hitet. Azért, hogy ezt elérjék, mindannyian rákényszerültek arra, hogy megfizessenek bizonyos árat filozófiai elképzeléseik kidolgozása során. Ez azt jelentette, hogy mindannyiuknak fel kellett venniük bizonyos inkonzisztenciákat, ellentmondásokat vagy legalábbis gyengeségeket mint filozófiai rendszerük integráns elemeit. Kantnál ez az erőteljesen dualista világkép volt, jelenség és magában való dolog átjárását meg nem engedő elválasztása; törté-

nelemfilozófiájában pedig a „társiatlan társiaság” feszültségteli koncepciója. Fichtének végső soron le kellett mondania a természetről; az egyetemes szellem kizorított nála mindent, ami tőle idegen volt. Hegelnél pedig ilyen rendszeridegen elemek voltak – melyek nem következtek elengedhetetlen szükségszerűséggel filozófiájának belső logikájából – „az ész csele”, valamint „a világtörténelmi személyiség”.

Az ezzel kapcsolatos kétségbeesett és elszánt erőfeszítéseket a legtisztábban talán Schelling munkássága testesíti meg. *A transzcendentális idealizmus rendszere* című műve¹¹ előtt két évvel, 1798-ban, Schelling megjelentetett egy rövid írást, *Lehetséges-e a történelemnek filozófiája?* címmel.¹² Ez utóbbi szövegben Schelling pontról pontra, világosan megcáfolja a címben fölvetett kérdést. Azt az álláspontot fogalmazza meg, hogy a felmerülő elvi és elméleti nehézségek lehetetlenné teszik annak a gondolatnak koherens és filozófiailag tartható képviselését, hogy volna a világban és a történelemben értelem. Majd két évvel később, *A transzcendentális idealizmus rendszerében*, Schelling előveszi ugyanazokat az érveket, melyeket korábban, a *Lehetséges-e a történelemnek filozófiája?* című kis terjedelmű tanulmányában megcáfolt, és mintha mi sem történt volna, teljes komolysággal terjeszti az olvasó színe elé mint működőképes bizonyítékokat.¹³

Csak hogy világosan lássunk: Schelling nem az a bűvész, aki azt mondja közönségének: „Csak a kezemet nézzék, mert csalok!”, hanem Schelling egy olyan „rossz” bűvész, aki elmagyarázza a trükköt közönségének, majd megcsinálja azt ugyanazon közönség színe előtt. Miért van erre szüksége? Miért használja fel újra ugyanazokat az érveket, amelyeket már egyszer elvetett? Röviden: azért, mert úgy érzi, muszáj működniük. Mert a másik alternatíva csak elborzasztó és katasztrofális lehet. A klasszikus német idealizmus gondolkodói közül, Kanttal egyetemben, valamennyien így érezték. Az egész civilizáció összeomlásától tartottak, ha nem sikerülne a felvilágosodás alapvető eszményeit – a világ és a történelem értelmességébe vetett hitet – megmenteniük. Úgy érezték, hogy ehhez még a súlyosabb filozófiai árak megfizetése sem lehet elég nagy kompromisszum. Mert ha ez nem működik, akkor egy minden érték és értelem nélküli, hideg világ vár ránk, amelyben bárki bármit megtehet; egyik tettnek sincs különösebb jelentősége a világ mint egész, mint tisztán természeti létező szempontjából.

Schelling pedig egész életében viaskodott azzal, hogy ezeket az eszményeket filozófiailag igazolható módon megmentse és képviselje – és munkásságának tragédiája az, hogy újabb és újabb aporiákba, feloldhatatlannak tűnő gondolati feszültségekbe ütközött. Élete vége felé, *A kinyilatkoztatás filozófiájában* Kantra hivatkozva arról beszél, hogy az ész nem tud eljutni a valósághoz,¹⁴ és a hitre mint egyéni, egzisztenciális pozícióra hagyatkozik. Annak, hogy Schelling kétségbeesetten keresi a kiutat, de nem találja, és újabb és újabb zsákutcákba jut, nézetem szerint komoly köze van a Hegellel való konfliktusához is.

Schelling egy egész sor ötletet legyártott, majd elvetett, arra vonatkozólag, hogy hogyan lehetne a felvilágosodás alapvető eszményeit megmenteni.¹⁵ Olyan ötleteket, amelyek azután Hegelnél tértek vissza újragondolt, részben továbbfejlesztett formában. Schelling úgy érezte, Hegel az ő szemetesládájában kukázott; az ő ötleteivel rukkolt elő, olyan ötletekkel ráadásul, amelyekről ő, Schelling, kimutatta, hogy nem jók, nem működnek. Hegel azonban úgy vélhette, muszáj, hogy ezek az ötletek működjenek, különben kudarcra van ítélve a felvilágosodás projektje, és vele együtt az egész civilizáció. Miközben Schelling továbbra is próbált koherens megoldásokat és válaszokat találni ezekre a szinte megoldhatatlannak tűnő problémákra.

Ebben a szellemi légkörben szinte mindenki ezt a felfogást vallotta: mindenáron meg kell menteni ezeket az eszményeket. Szinte mindenki. Kivételek persze voltak. Köztük a legnagyobb talán Friedrich Schiller volt. Schiller, az 1793-as

A fenségesről című tanulmányában annak a nézetének adott hangot, hogy a világban és a történelemben kizárólag az a típusú esztétikai értelem lelhető fel, melyet mi magunk látunk bele. Mint amikor egy tomboló vihar keltette fenséges érzéséről beszélünk.¹⁶ Az érdekes az, hogy Schillernek ezt az írását sűrű hallgatás vette körül. Nem említi esztétikai előadásában Hegel (noha Schiller számos más művéről beszél benne), és nem találunk rá utalást Schiller barátjánál, Wilhelm von Humboldtnál sem, aki pedig egy teljes monográfiát szentelt Schillernek. Nem ismerték volna? Az kizárt. Schiller a maga korában igazi rocksztárnak számított. 1789-es jénai székfoglaló előadásán (*Mi az egyetemes történelem, és mi végre is tanulmányozzuk?*)¹⁷ a terem zsúfolásig megtelt, mondhatni a csillárokról is emberek lógtak. Ebben a közegben muszáj volt Schiller minden írását ismerni. Akkor miért nem esett szó Schillernek pont erről az írásáról?

Azért, mert Schiller ebben a szövegben felmondta azt a konszenzust, amit ennek a szellemi mozgalomnak minden élvonalbeli alakja vallott és képviselt.¹⁸ Amennyire ez gyanítható és kikövetkeztethető, Schillernek ezt a gesztusát ez a közeg némileg kínos feszengéssel fogadta. Mint amikor a szülők egy nagyobb vendégség közepette megengedik kicsiny gyermeküknek, hogy a felnőttekkel együtt ő is leüljön vacsorázni az asztalhoz, abban a reményben, hogy majd jól viselkedik. De a gyermek éppen a díszes társaságban véli elérkezettnek az időt, hogy a házon kívül, nemrégiben szerzett illetlen szókinsét kipróbálja, és önfeledt örömmel mondogatni kezd olyan szavakat, amelyeket a felnőttek pironkodva igyekeznének a társasági nyelvhasználat határain kívül tartani. A szülők pedig pirulva nézik gyermeküket, hogy igen, vannak ilyen szavak, csak ezeket nem illik használni, pláne nyilvánosan nem.

Nem véletlen, hogy Nietzsche Kanttal és a klasszikus német idealizmus gondolkodóival szemben éppen Schillert fogja kijátszani, mondván, hogy ebben az emberben volt elég szellemi bátorság kimondani olyan dolgokat, amelyeket ebben a közegben mások nem mertek kimondani.¹⁹ A későbbi Nietzsche, nem sokkal megőrülése előtt, azonban maga is mondott olyanokat, hogy bizonyos dolgokat inkább ő sem mondott volna ki.²⁰

Innen történetünk kétfelé ágazik el. Az ekkoriban felemelkedőben lévő és világhódító útjára induló pozitívizmusból a 20. század második felében kialakult a ma is uralkodó, néhány helyen a filozófia többi iskolájának, áramlatának elnyelésével fenyegető analitikus filozófia; melyben a természettudományos jellegű orientáció meghatározónak számít. Ezzel párhuzamosan körvonalazódott heterogén áramlatok sokszínű egyvelege, melyben így vagy úgy, de az egyén és az egyéni tapasztalatnak kiemelt szerepe volt és van, és amelyet az analitikus filozófia képviselői a maguk perspektívájából „kontinentális filozófiának” neveztek el.²¹ Ezen belül van az a Kanttól induló áramlat, amelyhez én is sorolom magamat, nevezetesen a transzcendentális filozófia hagyománya, és azon belül is a husserli fenomenológia, amely a *Kontextus és fenomén* harmadik része által tartalmazott vizsgálódások állandó tájékozódási pontjaként szolgált.

Edmund Husserlt végső soron ugyanazok az eszmények vezérelték, mint Kantot és a klasszikus német idealizmus klasszikusait:²² megmenteni a felvilágosodás eszményeit, a világ és az egyéni élet értelmességébe vetett hitet, úgyszólván bármi áron. Husserlnél ez a transzcendentális és az empirikus szféra, illetve az ezzel kapcsolatos – transzcendentális és empirikus – vizsgálatok merev szétválasztásával járt. Ehhez kapcsolódik nála a naturalizmus radikális kritikája,²³ mely legkésőbb 1906-tól kezdve végigkíséri életművét.²⁴ Husserl, ami a jelen könyvem szempontjából is alapvető fontosságú, megpróbálja ezeket a szférákat összekötni. Az erre vonatkozó kísérletét Mezei Balázs a *Kartéziánus elmélkedések* magyar fordításához²⁵ írott kísérőtanulmányában „modális monizmusnak” nevezi el. Eszerint a transzcendentális szubjektivitás magát különböző modalitásokban és végtelen mi-

nőségekben konstituálja.²⁶ Ezt „konstitúciós monizmusnak” is nevezhetnénk, és Husserlnél ténylegesen ez egyesíti a valóság különböző tartományait és szféráit.

Jómagam is kritikusabb pozíciót fogllok el a kortárs naturalizmussal szemben. Ennek a naturalizmusnak a kortárs analitikus elmefilozófiában a legszélsőségesebb megnyilvánulási formája a mindenekelőtt Paul és Patricia Churchland nevével fémjelzett úgynevezett „eliminativizmus”, amely szerint tudat mint olyan nem létezik, egy nyelvi zavar, és a szótárunkból ki kellene *küszöbölnünk*, tehát *eliminálnunk* kellene mindent, ami csak a lelkire, tudatira, valamint ezek szinonimáira utal.²⁷ Hajlok arra, hogy ebben a vonatkozásban Jerry Fodorral értsek egyet, aki egy helyen kijelentette, hogy ha az eliminativizmusnak igaza lenne, az „fajunk történetének legnagyobb intellektuális katasztrófája volna”.²⁸ A transzcendentális hagyomány képviselőivel egyetértésben úgy gondolom, hogy a radikális naturalizmussal szemben minden rendelkezésünkre álló eszközünkkel harcolnunk kellene.

Ezen a ponton már kifejezetten is kitérhetünk könyvünk két, Husserl utáni legközelebbi kapcsolódási pontjára: Mezei Balázs és Tengelyi László filozófiájára. Mezei Balásznál különösen a *Vallásbölcselet* című kétkötetes művében kifejtett végtelenfogalomra támaszkodtunk, különösen annak minden konzisztens keretet szétfeszítő, a végtelen nyitottság irányába mutató leírására.²⁹ Tengelyi Lászlótól elsősorban a fenomenológiai metafizikának mint a tapasztalat kategoriális analízisének a koncepcióját vettük át.³⁰ Tengelyi szerint a filozófia, jövőbeli feladatát és fő célkitűzését tekintve, a tapasztalat alapvető szerkezeti elemeinek és fogalmainak a vizsgálata kellene hogy legyen. Három nagyobb tematikus egységre tagolódó művünk első részében tulajdonképpen ennek a feladatnak bizonyos szegmenseit szerettük volna elvégezni.³¹

Mind Tengelyihez, mind Mezeihez kapcsolódunk a kortárs naturalizmus kritikáját illetően. Azonban én, a könyv második és harmadik tematikus egységében, arra kényszerülök, hogy bizonyos pontokon eltávolodjak Tengelyitől. Az első ilyen pont a könyv második részében jelentkezett (*A töredékes fenomen. A transzcendencia*).³² Tengelyi nevezetesen úgy gondolja, hogy például a filozófusnak nem lehet feladata megfejtani a test–elme problémát, azt a kérdést, hogy milyen viszony van valójában test és elme között.³³ Márpedig könyvemben én, egyebek mellett, pontosan erre teszek kísérletet. A második ilyen típusú vitás pont köztem és Tengelyi között filozófia és természettudományok viszonyát illeti. Tengelyi meg van róla győződve, hogy ezek két tökéletesen különböző tartományt alkotnak, és egyiknek sem volna szabad beavatkoznia a másik munkájába, mindkettőnek saját pályán, a másiktól teljes mértékben függetlenül kellene haladnia. Könyvem második részében, ettől eltérően, én pontosan amellett próbálok érvelni, hogy filozófia és természettudományos kutatás között minden korábbinál szorosabbra kellene vonni a viszonyt, hogy a két tartomány, ahogy Shaun Gallagher is fogalmazott, „a kölcsönös megvilágítás” viszonyában áll egymással; tehát egymás eredményeit és fogalmait folyamatosan, kölcsönösen megvilágítják és magyarázzák.³⁴

A harmadik vitás pont talán mind közül a leglényegesebb. Tengelyi szerint a filozófiának a korábbiaknál sokkal szerényebb álláspontra kellene helyezkednie. Nem lehet feladata nevezetesen, hogy megpróbálja megoldani a hagyományos metafizika klasszikus problémáit, mint a lélek halhatatlansága vagy Isten létezésének a kérdése, ezek ugyanis egyáltalán nem a filozófiához, hanem a teológiához tartoznak. A filozófiának a jövőben egy – a korábbi ambíciókkal összehasonlítva – szerény munkamódszer alakját, ruházatát kell magára öltenie, feladata pedig a tapasztalat alapvető kategóriáinak a szerkezeti elemzése és vizsgálata. Ezzel szemben én, Husserlrel egyetértésben,³⁵ úgy gondolom, hogy a filozófia, ameddig csak magát méltónak akarja tartani e névre, nem adhatja fel az arra irányuló kísérleteket, hogy ezeket az ősrégi problémákat megpróbálja megoldani. Azért sem, mert ezeknek a kérdéseknek lényegi közük van a világ és benne az emberi élet értel-

mességéhez vagy értelmetlenségéhez – Kant és a klasszikus német idealizmus alapvető célkitűzéseire tehát.

Erre tesztek előzetes, megalapozó kísérletet a könyv harmadik részében (*Az indirekt metafizika ideája. A nyitott totalitás*).³⁶ Az *indirekt metafizika eszméje*, amit ebben a végső, lezáró részben próbálok kifejteni, arra vonatkozik, hogy végső válaszok talán nem lehetségesek, de vannak olyan *jelzések* a világban és a tapasztalatban, amelyeket követve racionálisan megalapozottan és kellő erejű, nagyságú bizonyosság birtokában vonhatunk le következtetéseket „a legfőbb és végső kérdések” viszonylatában, ahogy Husserl szeretett fogalmazni.³⁷ Ezzel összefüggésben persze tisztában vagyok, hogy az általam remélt és feltételezett válaszokhoz vezető úton – akárcsak Kant és a klasszikus német idealizmus szerzői – én is rákényszerülök bizonyos áldozatokra, sőt gondolati trükkökre.

Nálam a legfontosabb ilyen gondolati „trükk” vagy „bűvészmutatvány” a könyv harmadik részében kifejtett „Kiterjesztett Realizációs Hipotézis” névvel ellátott gondolat,³⁸ mely szerint valamely élő, tapasztaló individuum egyes szám első személyű perspektívája soha nem önmagában születik meg, aktiválódik és áll fenn, hanem mindig egy egyetemes hálózat részeként. Ezzel a hálózattal az egyéni első személyű perspektívát – tehát minden szubjektumnak a maga egyéni nézőpontját és tapasztalati horizontját – az azt hordozó fizikai bázis strukturális jellege biztosítja. Azt a feltevést fogalmaztam meg a szövegben, hogy – empirikusan is kimutatható módon – két, strukturálisan és funkcionálisan teljes mértékben izomorf és tudatosságra képes fizikai rendszer között mélyebb szintű kapcsolat, hovatovább folytonosság van; ezért, ha az egyik megszűnik, akkor mégsem szűnik meg visszavonhatatlanul és teljes mértékben.³⁹ Ami Hegelnél „a világtörténelmi személyiség” és „az ész csele”, az nálam a „Kiterjesztett Realizációs Hipotézis”.

Számomra a gondolat igazi tétjét annak gyakorlati, empirikus tesztelhetősége jelenti. Ennek feltételeit most készítem elő, kis szerencsével ezzel kapcsolatban tényleges kísérletekre is sor fog kerülni. Ha ezen kísérletek pozitív eredménnyel zárulnak, akkor az hatalmas támogatást jelentene a transzcendentális filozófiai hagyomány által hordozott eszmények számára, felbecsülhetetlen módon támogatná meg a világ, az emberi élet értelmességébe vetett hitet. Ha kudarccal végződnenek, akkor sincs minden veszte, de a minden értelem felfalásával fenyegető radikális naturalizmus elleni harc megint egy fokkal nehezebbé válik; az ezzel kapcsolatos kudarc megint spekulatívabb pozíciók felé kényszerítené azokat, akik a felvilágosodás eredeti eszményeinek jegyében szeretnék megmenteni és biztosítani az emberi élet, valamint a világ értelmességét.

Jelenleg még minden nyitott. A jelen könyvet is csupán további vizsgálódások és eszmefuttatások nyitányának szántam.

■ JEGYZETEK

1. Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomén III. Az Abszolútum anatómiája*. L'Harmattan, Bp., 2025.
2. Munkácsy Gyula véleménye szerint a transzcendentális filozófia hagyománya Descartes-ra nyúlik vissza. Lásd *A margók előadója voltam: Boros Gábor és Miklós Tamás beszélgetése Munkácsy Gyulával*. In Schmal Dávid (szerk.): *Descartes, Kant, Husserl, Heidegger. Tanítványok írásai Munkácsy Gyula tiszteletére*. Atlantisz, Bp., 2002. 9–36. Ez az elképzelés azonban magához Husserlhez nyúlik vissza. Lásd Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia I.* (Ford. Berényi Gábor – Mezei Balázs) Atlantisz, Bp., 1997.
3. Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. (Ford. Kis János) Atlantisz, Bp., 2018.
4. Az utóbbihoz lásd pl. Edmund Husserl: *Aufsätze und Rezensionen (1890–1910)*. Martinus Nijhoff, Den Haag, 1979. 132–134.
5. René Descartes: *Értekezés a módszerről*. (Ford. Alexander Bernát) Kossuth, Bp., 1991. 20.

6. Lásd ehhez Theodor Wiesengrund Adorno – Max Horkheimer: *A felvilágosodás dialektikája*. (Ford. Bayer József – Geréby György – Glavina Zsuzsa – Vörös T. Károly) Atlantisz, Bp., 1990.
7. Pl. Adorno és Horkheimer: i. m.
8. Lásd Donatien Alphonse François de Sade: *Az igazság*. (Ford. Petri György) In Ludassy Mária (szerk.): *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*. Gondolat, Bp., 1975. 677–681.
9. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. (Ford. Szemere Samu) Akadémiai, Bp., 1973. 303.
10. Uő: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai, Bp., 1979.
11. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. (Ford. Endreffy Zoltán) Gondolat, Bp., 1983.
12. Uő: *Ist eine Philosophie der Geschichte möglich?*. In *Ausgewählte Schriften*. Band I. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985. 295–304.
13. Lásd ehhez Miklós Tamás: *A történelemfilozófia elgondolhatatlansága és nélkülözhetetlensége A transzcendentális idealizmus rendszerében*. In *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*. Kalligram, Bp., 2011. 147–168.
14. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *A kinyilatkoztatás filozófiája*. (Ford. Mazgon Máté) Szent István Társulat, Bp., 2019. 17. Czákó István bevezető tanulmányából idézek (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling keresztény metafizikája. 9–61).
15. Schelling szerint Hegel „a természetfilozófia korábban reális formáját csak mesterségesen, ezért tökéletlenül, de mégis nagyon hasznosan fordította át gondolkodásba, a fogalomba, a logikumba, s ahogyan nagy dolgokat gyakorta kicsiny véletlenek indítottak el, így Hegelnél is ez történt, akinek egyetemi barátai azt tanácsolták, hogy Jénában az akkor elhanyagolt logikát adja elő. Ő azonban körülbelül annyit tett, mint az, aki egy hegedűversenyt zongorára ír át”. Lásd Otto Pöggeler: *A szellem fenomenológiája kompozíciója*. (Ford. Nyisznyánszki Ferenc) In Hársing László (szerk.): *Bevezetés „A szellem fenomenológiája” tanulmányozásához*. Művelődési Minisztérium, Bp., 1986. 76.
16. Friedrich Schiller: *A fenségesről*. (Ford. Mesterházi Miklós – Papp Zoltán) In *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Bp., 2005. 353–370.
17. Uo. 383–402.
18. Lásd ehhez Miklós Tamás: *A zűrzavar képei. Schiller a fenségesről*. In *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*. 181–193, itt: 191. „Az észnek immár nincs szüksége észszerűvé hazudni vagy elfedni a káoszt, szembenézhet a szép értelmetlenségével.” Lásd még Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése*. (Ford. Györfly Miklós) Európa, Bp., 2007.
19. Pl. Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. (Ford. Kertész Imre) Magvető, Bp., 2003.
20. Lásd ehhez Tatár György: *Az öröklét gyűrűje*. Gondolat, Bp., 1989. Továbbá Rüdiger Safranski: *Nietzsche*. (Ford. Györfly Miklós) Európa, Bp., 2002.
21. Lásd ehhez Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Bp., 2011.
22. Mint azt maga is mondja utolsó főművében, *Az európai tudományok válsága c.* könyvben. Lásd Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. 250–252.
23. Husserl: „Az európai lét krízisének csak két kivezető útja van: Európa vagy elpusztul, mert elidegenedik életének racionális értelmétől, és szellemellenességbe, barbárságba hanyatlik, vagy újjászületik a filozófia szelleméből, az ész a naturalizmust végképp leküzdő heroizmusa által. Európa legnagyobb veszélye a fáradtság. Küzdjünk e minden veszélyek legveszedelmesebbike ellen, mint „jó európaiak”, azzal a vitézséggel, amely a végtelen harctól sem riad vissza, akkor a Nyugat emberi küldetésében való hitetlenség pusztító tüzeiből, a kételkedés izzó lángjából, a roppant fáradtság hamujából az élet új bensőségének és átszellemítésének főnixé támad fel mint hatalmas és távoli emberi jövőző záloga: Mert csupán a szellem halhatatlan.” Edmund Husserl: *Az európai emberiség válsága és a filozófia*. (Ford. Baránszky Jób László) In *Válogatott tanulmányai*. Gondolat, Bp., 1972. 366–367. Lásd ehhez még Marosán Bence Péter: *A történelem iránya és értelme Edmund Husserl filozófiájában*. Kellék 2024. 72. sz. 97–112.
24. Edmund Husserl: *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*. Martinus Nijhoff, Den Haag, 1985.
25. Uő: *Kartézianus elmélkedések*. (Ford. Mezei Balázs) Atlantisz, Bp., 2000.
26. Mezei Balázs: „Azt is mondhatjuk, hogy Husserl a valóság modális fölfogásával állítja szembe az ontológiai dualizmus vagy a fizikalista monizmus véleménye szerint ellentmondásos álláspontjait. Saját fölfogását modális monizmusnak nevezhetjük. Ezen az ér-

tendő, hogy a valóság egysége – mind időben, mind logikailag – végtelen. A végtelen valóság ugyanakkor egyetlen eredeti működés – a transzcendentális tudat – különböző modalitásaiból tevődik össze (konstituálódik), melyek tényleges és lehetséges összekapcsolódását az időiség biztosítja.” Mezei Balázs: *Utószó*. In Husserl: *Kartézianus elmélkedések*. i. m. 186.

27. Lásd Patricia Churchland: *A félrevezető probléma*. Vulgo 2004. 5. évf. 2. sz. 39–46.

28. Fodor: „ha a józan észen alapuló intencionális pszichológia valóban összeomlana, akkor az egyedülálló módon a fajunk történetének legnagyobb intellektuális katasztrófája volna; ha tévednénk az elmével kapcsolatban, akkor ez volna a legnagyobb tévedésünk, amelyet valaha is elkövettünk. Nem lehetne például a természetfeletti összeomláshoz hasonlítani, mert a teizmus sohasem került közel ahhoz, hogy olyan belsőséges szerepet játsszon a gondolkodásunkban és a gyakorlatunkban - különösen a gyakorlatunkban - amelyet a hit/vágy magyarázat játszik. Talán a józan ész fizikánkat - az intuitív elköteleződésünket a megfigyelőtől függetlenül létező, közepes méretű tárgyak világához - kivéve semmi sincs olyan közel a bennünk lévő kognitív maghoz, mint az intencionális magyarázat. Nagyon, nagyon súlyos gondban leszünk, ha fel kell adnunk. Valójában kétlem, hogy fel tudnánk adni: hogy az intellektusunk úgy volna megalkotva, hogy nélküle megenni [...] biológiailag járható út volna”. Ambrus Gergely – Demeter Tamás – Forrai Gábor – Tózsér János (szerk.): *Elmefilozófia*. L'Harmattan, Bp., 2008. 75. Idézi Tózsér János: *Általános bevezetés: a test-lélek probléma*. In Uő: *Elmefilozófia*. i. m. 9–85.

29. Mezei Balázs: *Vallásbölcselet I-II*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.

30. Tengelyi László: *Welt und Unendlichkeit. Zum Problem phänomenologischer Metaphysik*. Karl Alber, Freiburg – München, 2014. Uő: *Őstények és világvázlatok*. Atlantisz, Bp., 2017.

31. Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomen III. Az Abszolútum anatómiája*. 26–200 (I. rész. A tapasztalat architektonikája. Az immanencia).

32. Uő: *Kontextus és fenomen III. Az Abszolútum anatómiája*. 201–356.

33. Tengelyi: *Őstények és világvázlatok*. 68–69.

34. Shaun Gallagher: *Mutual enlightenment: Recent phenomenology in cognitive science*. Journal of Consciousness Studies 1997. 4. évf. 3. sz. 195–214.

35. Lásd ehhez Marosán Bence Péter: *Edmund Husserl metafizika-felfogásának főbb jellemzői és korszakai. Avagy hogyan tematizálhatjuk a „legfőbb és végső kérdéseket” fenomenológiaiilag?* Különbség 2023. 23. évf. 1. sz. 141–164.

36. Uő: *Kontextus és fenomen III. Az Abszolútum anatómiája*. 357–468.

37. Edmund Husserl: *Fenomenológia*. In Uő: *Válogatott tanulmányai*. i. m. 222–223. Uő.: *Kartézianus elmélkedések*. i. m. 173–174.

38. Lásd Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomen III. Az Abszolútum anatómiája*. 452–465.

39. Lásd ehhez Uő: *Képes-e a filozófia gyógyírt nyújtani a halálfélelemre? Avagy egy fizikalista reinkarnáció-elmélet vázlata*. In: *Lábjegyzetek Platónhoz 22. Félelem*. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus, Szeged, 2025. 30–40.

DEMÉNY PÉTER

LEMENNI A MAGASPARTHOZ

Szajbély Mihály: *Magaspart. Önélettörténetek*

■ Budapest, Szeged, Zebegény, Pilismarót, Bécs – ez csupán néhány színhely Szajbély Mihály *Magaspart* című memoárjából. A szerző Budapesten született, de korán Szegedre került, ahol a mai napig is él, a 19. század kutatója és tanára. Ez persze éppen olyan leegyszerűsítés, mint a kezdeti felsorolás: Szajbély Mihályt tavaly ismertem meg egy Gyimesi Éva-konferencián, nemrég pedig egy Bajor Andor-tanácskozáson futottunk össze.

A pontosítás nem véletlen: a szereplőkből még hosszabb listát lehetne összeállítani, s az ember csak irigykedik, hogyan terjedhet ki a találkozások, közös eseményszervezések sora, vagy írások témájának listája Szörényi Lászlótól Csetri Lajoson át Margócsy „Pistáig” és Balázs Attilától Tolnai Ottóig vagy Ács Jánostól Paál Istvánig.

Szajbély Mihály elragadóan mesél: tisztán, pergőn, érzéketesen. Feledhetetlen az anekdota, miszerint Csapody Miklós úgy juttatott át tilos küldeményeket a román határon (akkoriban, 1989 előtt minden tilos volt), hogy csokoládéval bekent egy alsóneműt a megfelelő helyen, „a vámos kinyitotta a bőröndöt, undorodva csukta mindjárt vissza”. (207.)

De az is emlékezetes, ahogy Csetri Lajos nagyon határozottan nem ül be egy teherautó hátsó részébe, holott a Szajbély kocsija le van robbanva. (197.) Az pedig többszöri ájulásra ad okot, amikor Ács Jánosról, a nagyszerű rendezőről kiderül, hogy: „Aludni járt haza, a szobában volt egy mosdókagyló, csak azt használta. Mindenre.” Ez az utolsó szó azért megrázza az embert.

Nagyon rokonszenves az is, hogy Szajbély „nem utazik” a megrázásra vagy semmi másra. Megírja, elmeséli, kész. Kicsit olyan, mint Hrabal a *Gyöngéd barbárokban*: leissza a tejet a békáról, de nem hányja össze magát látványosan.

Ez azért is lehet, mert nagyon ért a mondathoz és a mondatokból össze-szótt szöveghez. Mikor kell megállni, kitérni, gyorsítani, lassítani, hogyan lehet beszélni valamiről-valakiről – ebben mind nagymester. Akárcsak abban, hogy hogyan kell *figyelni*: távolságtartóan, bár nem szenvtelenül. Nem ítélkezve, mert akkor előfordulhat, hogy éppen azt nem veszi észre az ember, amit normál körülmények között észrevenne.

Ebből adódik, hogy a *Magaspart* nem fárasztó, holott millió apróságot felsorol, rengeteg arcképet megrajzol. És nem is felületes, mert mindegyik arcképet megkötik, megcementezik az apróságok, például Csetri Lajos vastag szemüvege.

„Magaspart, a vízhez meredek, teraszosan kialakított, árvíz járta és elvadult kerten keresztül kanyargó lépcső vezetett le. Megint egy kert, megint másféle. Szerettem ott náluk, később már egyedül is ott maradhattam. Lejártam horgászni a Dunára, megtanultam szabad kézzel legyet fogni, ezt máig sem felejtettem el. És azt sem, hogy a szélhajtó küsz, vulgo sneci, a halak proletárja, a légyre kap legjobban.” (25.) Csupa olyan jelentéktelenség, amely nagyon is jelentős egy ember életében, főleg, ha az emlékiratait

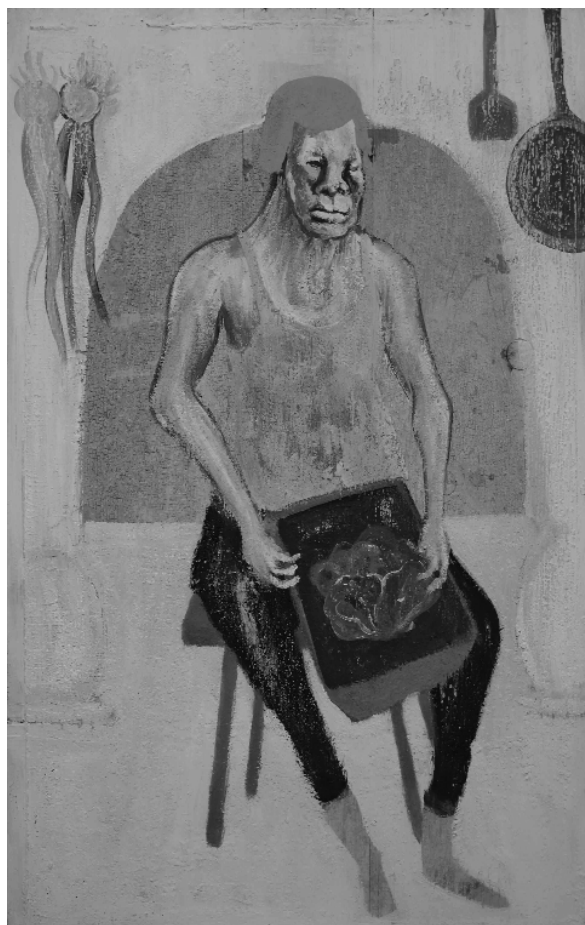
magaspartnak nevezi el, ahonnan mindent beláthat.

Ebben az áradásban talán észre sem vesszük, milyen kíméletlen határt von a szerző elmesélendő és elhallgatandó dolgok közé. „Azért elég érdekes kapcsolatban éltek le az életüket, sok lefojtott fájdalom, máshol kielégülést kereső vágy, kettős élet, de ez nem tartozik ide” – mondja a szüleiről (4.), én azonban vitatkoznék, mert nagyon kíváncsi lennék – a lélek, nem a pletyka szempontjából.

Mindenesetre az világos, mit gondol Szajbély feltárhatónak, olyannak,

ami másra is tartozik, az olvasóra. A magaspart nem „mélypart”, ahol bármiről beszélhetünk. Gondolom, a túl mélyre menéstől való óvakodás is ott motoz ebben a mondatban. Amíg mesélünk, nem sérülhetünk meg. Erre utal az alcím is: „önélettörténetek”. A többes szám itt olyan, mint a melléknévi fokozat: a *szebb* nem több, mint a *szép*.

Szajbély Mihályról eddig azt tudtuk, legalábbis én azt tudtam, hogy remek irodalomtörténész, a Csáth-életmű újrafelfedezője (erről is szól néhány történet), Jókai-szakértő. Most már azt is tudom, hogy nagyszerű író.

LEGYETEK TANÍTVÁNNYÁ

Visky András: *Illegalisták*

■ Pál és Silás az Apostolok Cselekedetei szerint Filippiben börtönbe kerültek: beszédükkel felforgatták a várost, olyan szokásokat hirdettek, melyek a fennálló hatalom pozícióját veszélyeztették. Lábukat kalodába zárták, aztán elérkezett az éjszaka, a sötét, a másik légzésének egyetlen, fülsiketítővé váló hangja. De a száj és a kéz szabadok, hát énekelni kezdenek: himnuszokat és imádságot zengenek, a többi fogoly hallgatja őket. Majd éjfél, földrengés, lehulló láncok, helyükön maradó rabok, megtérő börtönőr. A börtön mint fosztóképzőkkel leírható egzisztenciális határtapasztalat, és a koncentrációs táborok kertészi boldogsága.

Talán ezen értelmezési lehetőségek mentén tudnám leginkább megragadni Visky András *Illegalisták* című új kötetét. Bár a recepció többnyire a regény előtörténeteként számontartott *Kitelepítésének* vonatkozásában igyekszik elhelyezni a művet a kritikai vizsgálatok során, talán mégsem vétek nagyot, ha a szöveget a szerző eddigi színházi és irodalmi munkáiban kikísérletezett eszköztárainak a szintéziseként érzékelem. A valahol a műnemek, illetve a tény- és szépirodalom határán lebegő történet a komprimáció, a jelentésátírások, és -eltolások, szabad asszociációk, a dikciót meghatározó bibliai allúziók révén beszéli el egy vallási megújulás képviselőinek, de tágabb értelemben a rendszer ellenségeiként számontartott, tehát illegalistának tekintett személyek koncepció perét, az őket inkorporálni akaró hatalommal szembeni ellenállásukat, illetve börtönéveiket az 1950-es évek Romániájában. Bár korábban regényként utaltam a szövegre, a könyv számos helyen ellenáll a regénnyé olvasás lehetőségének, inkább lazán egy-

másba fűzött portrénovellák sorozata (ebben a megközelítésben talán Radu Jude dokumentumfilmjeivel rokonítható), melyek a tömegsírok és a felejtés ellen való művészi fellépésként, (olykor pedig didaxisba hajló) ön- és létértelmezésként válnak igazán újító prózanyelvvé. Apaszavakból aparegény. Mindennek a Biblia az alapja, mely hypotextusként nemcsak a nyelvet, a szereplők életének alakulását, a történetvezetésen is átdereglyő figyelmüket vagy a narrációs technikát határozza meg kreatívan burjánzó módon, de olyan átfogó szemiotikai koordinárendszerként (értelem-összefüggésként) jelenik meg, melyben minden pont vetülete, minden szereplő életeseménye egyetlen merőleges vonallal visszavezethető az Ó- vagy Újszövetségre. Az „olyan, mint” játéka ez, sőt egy lépéssel tovább nem is csak olyan, mint, hanem a metaforikus kapcsolásnál is mélyebb értelemben vett „ő maga”: Rebarbara Ráháb, Ferenc Mózes, a sírók boldogok, a csók Júdásé. Ebben pedig – a kötet minden protestáns hagyományrétege ellenére is – van valami mélyen katolikus, az eucharisztiaiban megjelenő, jelet és jelöltet egyként kezelő vonás. Ám ami a szülők számára a hitaktus radikalitása, közös szó, az átöröklő, egy olyan személy esetén, aki nem belép egy világba, hanem már eleve ott van annak ellenére, hogy mindvégig képes úgy parafrázálni, hogy az ne identikus ismétlés legyen, az írás során nyelvi technikává fokozódik, elitista projektként, politikai-esztétikai performanszként kiürül és túljáratódik az analógiáknak köszönhetően.¹ Éppen ezért hiszek abban, amit ez a szöveg mond (hogy a hit mint világmagyarázat és mint perspektíva, valóban életben

tartó erőnek minősült a börtönben, hogy a transzcendens ebben az értelemben átfolyik az emberen, beleszól a történet valamilyenre alakulásába, sőt egyenesen cselekvő alannyá változtatja az egyént), de annak nem tudok maradéktalanul hinni, ahogyan mindezt mondja: a mondatzene néhol hamis, a túlhevített ige nem több mesterkéeltségnél. Ilyen szöveghelyek, ahol előtérbe kerül a parafrázisokkal történő öncélú játék, a narráció olykor pátoszbba csúszó szólama, vagy a mindenkinek megbocsátó, mindenkit feloldozó, katarzisa görcsösen törekvő befejezés, mely esztétikai energiákat szállító rezgésforma helyett zárttá válik, nem engedve az olvasónak a valódi megértést és megélést.

Amikor aztán mégis hihetővé válik, az majdhogynem blaszfémia: a herézis nem más, mint a történetek sajátját tétele, az ismert/ismeret forradalmi felforgatása. Mindez olyankor, amikor a narrátor küzd a történettel, az elmeséléssel, amikor a nyelv elemelt és lírai lesz, amikor a prózapoétikát legnagyobb erőként az enigma, az elhallgatás és a csend kezdik el strukturálni. Mert „por és hamu és titok vagyunk, és az is maradunk. Máriaüveggel jelölt kicsi urna rejtje a történetünk.” (31.) És ebben a(z) (el)rejtett nem mondásban minden lázadás és deszakralizáció ellenére is ott van az apa szemérmére vonatkozó morálfilozófiai felszólítás, az írás etikája: fel ne fedd. De közel lehet menni, sejtetni és sejtetni szabad, olyankor, amikor a fázó lélek felmelegítése a cél. Mint Dávid és Abiság esetén, akiknek tiszta kapcsolata újra és újra zsinórmértékké válik a börtön falain belül, hiába a pederasztia vádja. Így lesz a haszid szekvenciákhoz hasonló, parabolisztikus példázatok, apokaliptikus betétek, apokrifek és karkai szerveződésű rövidtörténetek lenyomatát őrző részletekben az utoljára meghaló remény tömeggyilkossá, az Úr bűnrészesé, a legenda a valóságnál erősebb, azt alakító elbeszélésmóddá, a szentség pedig a prostitúcióban fellelhető tapasztalatá: mert meztelenségesemény,

ami elmegy a határra, mindent átad, semmit nem tart meg magának.

A huszadik század öröksége egy afáziás és amnéziás küszöbkor, tematikailag és eszmetörténeti értelemben is új tapasztalat, visszaemlékezési lehetőséget kell neki találni, valahogyan el kell rendezni a történeteit, szembe kell nézni az amorf örökséggel. Visky András, tudatosítva vállalkozása lehetetlenségét és korlátait, azon elődök nyomdokaiba lép, akik szembenéznek a tanúsíthatóság kérdésével, és saját alternatívát talál és kínál fel az olvasó számára is. Tanú, aki ott volt, aki mégsem tud beszélni, és a némaság határán áll, mert elvesztette szubjektum voltát: tehát a történelemről beszélő test. Nem a kulturális kódok mentén konstituálódó, hanem a primer érzéki tapasztalatokból építkező anyagszerűség, ami nehézkedik, aminek kiterjedése van, ami visszhangzik, s aminek egyes rétegei – minden kísérlet ellenére is – elbeszélhetetlenek maradnak. Ami mégis megragadhatóvá teszi ezt a történelmi tapasztalatot, az az, emberi méltóságától megfosztott, a létezés peremvidékére taszított állapotban levő test, ami a hidegen, az éhségen, a kínzás fájdalmán keresztül csatornázódik bele a passió Auschwitz után univerzálissá dagadó élményébe, elvégre a lágerek Seolja a vételés seholságával rezonál, a szenzoriális dimenziók kiterjesztése megoszthatóvá teszi a börtön partikulárisnak tűnő horizontját. A szenvedő test színrevitelének, ennek a misztériumjátékig vitt létélménynek a helye a cella, ami nemcsak időtlenné merevedő színtere az eseményeknek, de keretfeltétele az elmondásnak, ami az igazság tereként valami mélyen emberinek és őszintének a közege, de az agambeni értelemben vett pusztaság élet szférája is: a jogilag lecsupaszítottak közössége (mely minden romantizáló reprezentációval szemben heterogénként rajzolódik ki), benn marad a rendszerben, ugyanakkor ki is van zárva belőle. Ezek a tanúk tehát, akik azért kerültek a törvényen kívülre, hogy a Törvény hatalma alá tartozhassanak, erről a(z) önként vállalt) kívüli-

ségről tudnak bizonyosságot tenni, arról az igazságról, amelynek hűséget fogadott hordozói. És úgy érzem, talán a szereplők finoman kidolgozott, gazdagon rétegzett mélylélektani drámái is efelől a racionalizálhatatlan, a fennálló, önmagát egyre szilárdító rend által stigmatizált hűség felől válnak valós lélekrajzokká, Visky Ferenc és Júlia, dr. Széplaki Kálmán, Richard Wurmbrand, Papp Antal, Patócs Erzsébet és a többiek portréja ezen a „szennyen” keresztül derenghet át a regény szövevényén: „Tanú vagyok és újhítű. Mindent látnom kell. Eszembe kell vésnem a részleteket. A nagy egész megsejthető, a részletekért a szakadék szélére kell állnod. A tanú nem maradhat tisztán. Azért jöttem, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról.” (350.)

A regény főszereplőinek zöme ezúttal férfi: az eddig többnyire nőket és gyermekeket empatikus érzékenységgel és finomsággal megrajzoló Visky olyan terepre tévedt, ahol kevésbé tűnik magabiztosnak: az alakteremtés többször is a heroizmus, az eszményítés határán mozog, bár számos, a legendák kibil-lentésére tett kísérlettel is találkozhatunk, mint például a Szentéletű Ferenc korábbi életére utaló Ferike úrfi megnevezés, vagy a csupán a lelkész szerepét vállaló apa hiátusa. Ezek a kísérletek leszámolnak mindenféle fallogocentrikus világgéppel: az elítéltek többsége androgün jellegű (természetesen ez az ábrázolásmód nem mentes a szentélet-rajzok aszketikus nyomaitól), anyag és szellem pedig szétszalazhatatlanul szövődnek egybe. Hiszen míg a test és

lélek kapcsán a *Kitelepítés*ben gyakran a karteziánus filozófia dichotomikus szétválasztása erőteljesebb, addig az *Illegalisták* esetén egészen sajátos, *A test története*iben megjelentetett (mono)drámákban már artikulálódni látszó viszonyrendszer körvonalazódik: a halál ugyanúgy testi tapasztalat a hamu vagy a formaldehid révén, mint ahogyan az álom vagy a magzatlét, ellenben a lélek cseppfolyós, materialitása van, üres tere, a Lélek ruha, ami beborítja a testet, minden oldalról körülfogja azt. Az ige, a logosz, vagyis a szó az, ami végső soron kapocsként tartja össze az évszázadok során egymástól elválasztott testet és lelket. És talán innen érthető meg a kötetet fragmentáltsága ellenére is összetartó kettős tanúskodás: a Lukácsé, aki az ember fiának ajánlja mindazt, aminek az elejétől fogva pontosan utánajárt, és a legkisebb tanítványé, aki pontosan tudja, elmondani az apa történetét azt is jelenti, hogy eltemeti őt. Egy életet és alkotói attitűdöt meghatározó az a felszólítás, ami ennek a tanúskodásnak az alapja: „Ne félj könyveket illeszteni a szóhoz. [...] Csak akkor beszélhetsz ismét, amikor készen állsz elbeszélni az összegyűjtött neve-téseket.” (546.) Az önmagát legkisebb tanítványként számontartó Visky András maradéktalanul eleget tett ennek a követelésnek: nemcsak a nevetéseket, de egy prózai mauzóleumban a hozzájuk tartozó arcokat is megőrizte. Olyan arcokat, amelyeket nem ejtettek le, és amelyek mindvégig a szembenézést választották.

László Szusza

■ JEGYZET

1. Erről bővebben lásd: Borbély András: *Ahasvérus lakomája*. MÉRCE 2024. május 2. <https://merce.hu/2024/05/02/ahasverus-lakomaja-visky-andras-kitelepites/>

VIVALDI A GYOMORBAN ÉS A KLAUSZTROFÓB HAZÁTLANSÁG

Orcsik Roland: *Hordozható óceán*

■ Orcsik Roland *Hordozható óceán* című regénye nem egy simogató tengeri utazást, hanem egy monumentális látomást idéz meg, amely a globális kapitalizmus csillogó máza alá vezet, illetve a modern rabszolgaság és az identitásvésztes sötét bugyraiba kalauzolja az olvasót.

A történet középpontjában Fülöp áll (bár egyébként Philippe-ként is számontarthatjuk, ha a hajón való funkcionális hatékonyság jegyében való névváltoztatásra gondolunk), akinek identitását és világszemléletét nagyban meghatározza az ezredforduló határain történő események sorozata a Balkán térségben. Ennek a kollektív sokknak hatására, a délszláv háború lassan múló, de még mindig lüktető traumái elől menekül a Miami partjairól induló luxushajóra, a *Fantastic Voyage*-ra, remélve, hogy a távolság lemossa róla a múltat. („Hova méész, maradj itthon, a magyarországiak nem szeretik a »határon túliakat«!”, morgott apám, a *határon túli* úgy hangozott, mintha köpött volna. „Ugyan már, Magyarországon a legtöbbet azt sem tudják, hogy egyáltalán léteznek másutt is magyarok”, legyintettem.” (17.))

Ehelyett azonban egy hierarchikus gépezet legapróbb fogaskerekévé válik. Eleinte pincérként dolgozik, és foglalja el helyét a ranglétra legalsó fokán, ezzel együtt pedig pár órányi alvással robotolva igyekszik túlélni a tengeri bezártságot. Akár egy modern értelemben vett Odüsszeusz, a regény az ő szürreális bolyongását követi végig, az étkezők vörös márványszlopai, a személyzeti bárók füstös tripjei, és a hajó gyomrában helyet kapó, mindenfajta

intimitást nélkülöző szexuális rituálék között, miközben egy állítólagos erőszakítélet nyomozása és a hegedűművészi ambíciója ad lüktetést a történetnek.

A regény szimbolikus rétegei és a címválasztás mély irodalmi és személyes gyökerekből táplálkoznak,¹ közvetlenül kapcsolódva Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémájának „portable haza” fogalmához. Orcsik Roland számára a *haza* fogalma csupán ideológiai konstrukció, amelyet az érzelmi kötelék egy fantomországhoz hasonlítóvá tesz. A Balkán és Közép-Európa viharos történelme, ahol határok és hadseregek gázoltak át az egyénen, bizonytalanná tette az otthon fogalmát. A regény szereplői is az otthonukat keresik, egy jobb életet valamilyen formában. Ebben a koordináta-rendszerben a világjáró luxushajó a globalizáció rideg valóságát képviseli, míg az óceán az egyetemesség ősi szimbólumaként jelenik meg. A *Hordozható óceán* Bruno Schulz misztikus világához, az álom realitásaihoz kapcsolódik. Ez az álom-alapú hazaalapítási kísérlet segít túlélni a globalizált világ emésztőrendszerében, a Gyomorban való létet.

A regény egyik legerősebb szerkezeti eleme, hogy a luxushajót Orcsik egyfajta állammá, egy zárt mikrotársadalommá formálja. A névadások beszédesek, hiszen szintenként kirándulhatnak a kedves vendégek Prága, London, Barcelona vagy Róma városai között, de különböző termek, csarnokok, éttermek viselhetik olyan művészek neveit is, mint például Botticelli. A hajó terei saját belső mitológiát és kegyetlen hierarchiát tükröznek, ilyen a főhős által Gyomorra átkeresztelt étterem, amely a

zabálás és a gépies kiszolgálás közép-pontja. Fülöp legtöbbször ezen a helyen fogalmazza meg a különböző kultúrákból érkező gazdag fogyasztói társadalommal kapcsolatos észrevételeit, illetve legkeményebb társadalomkritikát, bármiféle finomkodás vagy öncenzúra nélkül. De ilyen hely a Fuck Temple nevű bár is, mely már nevében hordozza a deszakralizált, húsba vágó szórakozást, ahol az intimitás helyét veszti. Mindezek az elnevezések egy olyan saját és gyakorlatilag hordozható világot teremtenek, ahol a szárazföldi erkölcs és logika értelmét veszti. A hajó „kisvilág”-szerűsége nem szabadságot, hanem klausztrofóbiát áraszt magából, hiszen minden elnevezett zóna, minden folyosó csupán egy-egy újabb állomása a főhős belső száműzetésének. Ez a belső, mesterséges univerzum a társadalmi kasztrendszer is rögzíti: a csillogó fedélzet a gazdagoké, míg a hajó gyomra, a gépházak a láthatatlan rabszolgáké, mint amilyen Philippe is. Eközben a városnevek, a funkciók csak megerősítik a hős idegenségét. Hiába van „városban”, hiába van közösségben, a saját világának szabályai közé van szorítva, ahonnan nincs menekvés, azonkívül pedig már csak az óceán van, ami viszont, ahogy egy 2025-ös interjúban elhangzott, az egyetemes semmi szimbóluma.

„Reggelente Vivaldi *Négy évszakjára* hordtuk ki a fröstükköt. Bármennyire is kedveltem korábban az olasz mester darabját, rövid idő után legszívesebben motorfűrésszel vágtam volna ketté a hangfalakat. Ebédre best of Mozart, vacsorára pedig orrba-szájba *Für Elise* és társai, ráadásul Richard Clayderman cukros előadásában, néha már kalapácsütéseknek hallottam a klimpírozást.” (55.)

Ebben a zárt, úszó mikrotársadalomban a magaskultúra nem nemesít, hanem a gépies fogyasztás és a kínzás eszközévé silányul. Ami a szárazföldön a barokk harmónia csúcsa, az itt a repetitív munka és a „zabáltatás” ritmusát diktáló kényszerzaj. De Orcsik ennél is tovább megy a kontrasztok éle-

zésében: Fülöp képzett hegedűművészi ambíciói egyfajta „díszmetál” funkcióba torkollnak, amikor is a hajó zenekarának tagjaként már nem a művészet templomát építi, hanem a felső réteg vacsoráihoz és orgiáihoz szolgáltató diszsonáns aláfestést. A zene itt úgy viselkedik, mint csomagolóanyag a luxusba burkolt rothadáshoz. Fülöp hegedűművész, tehát a zene számára eredetileg a szabadság és a művészi önkifejezés eszköze volt, ám ez a tudás is a kizsákmányolás részévé válik.

A regény szereplőgárdája nem klasszikus hősökből, hanem a menekülés különböző stádiumaiban állókból épül fel, így Fülöp sorstársai révén is más-más kultúrákkal, nyelvekkel és nehézségekkel konfrontálódik. A történet fordulópontját Nóri, Pocok barátnőjének állítólagos megerősztolása hozza el, egy, a hajón történt rejtélyes gyilkosság mellett. Ez a krimiszál nem a klasszikus rejtélymegoldás felé vezet az olvasót, hanem elindítja a dolgok mindennemű megkérdőjelezését. Fülöp és indiai barátnője, Aksa, illetve barátja, Pocok és Nóri így olyan abszurd, ködös, látomásszerű helyzetekbe cseppennek, amelyek az olvasó percepcióját is próbára teszik, miközben a nyomozás során a realizmus falai leomlanak. A rituális erőszak és a hallucinációk elmoszák a határokat, míg egyszer csak a szereplők és az olvasók is elveszítik a stabil fogódzóikat.

Ebben a szétesésben viszont felsejlik, hogy Fülöp karaktere mögött maga az író, Orcsik Roland áll valamilyen formában. A főhős származástörténete, a magyar–szerb kétnyelvűség, a vajdasági gyökerek és az ebből fakadó folyamatos kívülállás a szerző korábbi műveiben is jelen volt, és itt is hasonló kérdéseket, problémákat boncolgat, és saját állítása szerint művei egymásban tükröződnek, mely alól a *Hordozható óceán* sem kivétel.² „Kettős állampolgár lettem, két ribanc állam fattyja. Igazából egyiket sem éreztem sajátoménak. Jugoszláviából depressziós Szerbia lett, Magyarországból meg valamiféle kapitalista ki tudja micsoda. Arra gondol-

tam, össze kéne már csomagolnom, go West.” (23.)

A regény narratívája olyan, mint egy hallucinogén örvény, amely beszippantja az olvasót. A narráció a regény második felében a nyomozás kibontakozásával párhuzamosan válik egyre bizonytalanabbá. Az Aquapolisban feltörő pszichedelikus látomások, furcsa, titkos rituálék, és az emberábrázolásban megjelenő állatias ösztöncselekvések groteszkké teszik a történetet, az elbeszélő hangja pedig egyre kevésbé egy stabil megfigyelőé, hanem egy olyan emberé, aki elveszítette a kontrollt a valóság felett. Vele együtt az olvasó is csak kapkodni tudja a fejét, személy szerint számomra ez a cselekménybeli húzás volt a legizgalmasabb fordulat a szerzőtől.

A regény nyelvezete bravúros: Orcsik stílusa kíméletlen, nyers, és rendkívül érzéketes, de ez teljes mértékben szórakoztató tud lenni. Nem használ felesleges díszítéseket, stílusa

egyszerre naturalista és precíz. Az, ahogyan a szereplők angol beszédét ábrázolja, jól visszaadja a nyelvi zűrzavart és otthontalanságot.

A regény műfaját tekintve hibrid alkotás: leginkább karneváli regény, amelyben gátlástalanul keveredik a magasművészet és a testi durvaság. Emellett fejlődésregényként is lehet rá tekinteni, miközben a cselekményt egy pszichedelikus krimiszál tartja mozgásban. Mindezekben a globálissá alakult világ abszurditása jelenik meg.

Orcsik Roland regénye nem egy kényelmes utazás, hanem egy diagnózis a modern rabszolgaságról. A *Hordozható óceán* megmutatja, hogy a szabadság ígérete a globalizált világban csak egy újabb márványoszlopos börtön. Fülöp vergődése arra emlékeztet, hogy mindig magunkkal visszük múltbéli háttérünket, hazátlanságunkat, bárhová menjünk saját belső óceánjainkban.

Becze Ágnes

■ JEGYZETEK

1. Orcsik Roland: A buktatókat nem lehet megspórolni. Litera 2025. október 12. <https://litera.hu/magazin/interju/orcsik-roland-a-buktatokat-nem-lehet-megsporolni-10-eves-a-hazai-attila-irodalmi-dij.html>
2. Uo.

A MEDIATIZÁLTSAĞ ÁTNÉZETI TERÉBEN

Ármeán Otília: *Médiatektúra – médiumok, érzékelés, térbeliség*

■ A 20. század közepétől önértésünk és társadalmi létünk megértésének fontos aspektusa annak a tág kommunikációs környezetnek a feltérképezése, amelyben életünk legtöbb vonatkozása zajlott és zajlik. Sokáig médiáról beszélni azt jelentette, hogy megpróbáljuk szóba hozni a különböző, egymást lassan váltó kommunikációs eszközöket (rádió, televízió, internet stb.), megpróbálunk számolni azok hatásával. Egy ideje azonban a média több, mint kommunikációs, információs felület, maga a társadalmi létünk, a társadalmi cselekvés vált mediatizálttá, hiszen lassan minden aspektusában áthatják és meghatározzák a közvetítés különböző lehetőségei. Eddig jól meghatározott különbségtételek álltak rendelkezésünkre, hogy eligazodjunk a változások eme láncolatában. Közvetített – közvetlen, digitális – analóg, virtuális – reális, online – offline, új média – hagyományos média – ilyen és ehhez hasonló megkülönböztetésekre hárult, hogy elhelyezzék és megértsék a különböző médiumváltásokat, mediális forradalmakat. Ma már azonban egyre nehezebb használni ezeket a megkülönböztetéseket, ugyanis egyre több eszköz, felület, lehetőség adódik, ami keresztül-vág rajtuk, összezavarva ezeket az oppozíciókat, a mediatizáltság már nem zárható határok közé, hanem kiterjed, beborít mindent, és arra kényszerít, hogy rajta keresztül gondoljunk el mindent, ami velünk történik.

Úgy gondolom, ez a tapasztalat áll Ármeán Otília marosvásárhelyi kommunikációkutató legutóbbi könyvének a háttérében, ami ebben a médiumok által áthatott és meghatározott világban próbál eligazítani bennünket. A könyv

címében kiemeli a *médiatektúra* fogalmát, annak érdekében, hogy nevet adjon ennek az új állapotnak. Használható definíciója: „A médiatektúra a különböző médiumokon keresztül megtagasztható, illetve azok különféle alkalmazásaival létrehozott térre vonatkozik, mely a befogadót interaktív, rezponzív környezetbe helyezi.” (22–23.) A szerző azonban tudja, hogy egy olyan jelenségről beszél, amihez kevésnek bizonyulnak a jól bejáratott definíciók. Munkája egyfajta lenyomata a szerző eddigi kommunikációtudományi tevékenységének, hiszen válogatást nyújt a szerzőnek a különböző tudományos folyóiratokban és gyűjteményekben közölt tanulmányaiból. A kiadvány egyszerre több, mint tanulmánykötet, ugyanakkor kevesebb, mint monografikus tudományos könyv. Több, mint tanulmánykötet, ugyanis jól tetten érhető fókusza van a könyvnek: a különböző mediális lehetőségek által áthatott világ különböző aspektusainak az áttekintése és értelmezése. A világos fókusz ellenére mégsem lehet teljes értékű monográfiának tekinteni a kiadványt, amely nem próbál teljes panorámát nyújtani az ide kapcsolódó jelenségekről, ahogy az elméleti szintű feldolgozás sem erőssége a könyvnek, ugyanis megelégszik néhány alapvető fogalmi tisztázással, ezek azonban nem szolgálhatnak kimerítő elméleti keretként. Eleve van egy labirintus jellege a kiadványnak. Mintha csak különböző kapukat és eligazító útvonalakat próbálna nyitni ugyanabban az anyagban, amelyen átvágni át lehet, de amelyet teljesen felfedni lehetetlen. Ennek maga a szerző is tudatában van, aki tudatosan vállalja, hogy az elméleti tisztá-

zások mellett elsősorban interpretációkra törekedett. (16.) Ez magának a tárgynak a természetéből is fakad, amely egy folyamatosan alakuló, összetett realitás, amit nem az esszenciális megfigyelések, lényegiségek felől kell leírni, hanem belebocsátkozva, kitevé magunkat annak a sajátos tapasztalatnak, ami ezekben a helyzetekben adódik.

Ami mégis alapvető szintén eligazíthat a médiatektúra jelenségeinek a megértésében, az a mély mediatizáció diskurzusa, amely azt írja le, hogy a digitális média nemcsak közvetíti, mint eddig, hanem alapvetően át is alakítja a társadalmi valóságot, a gondolkodást, a viszonyulást, a kapcsolatok szerkezetét, sőt az intézmények működését is. Ez a médiumokba való ágyazottság, sőt médiára való tervezettség az, aminek utána kell menni, és minél rétegzettebben fel kell tárni működését. Az egész diskurzust ugyanakkor egyfajta moralizálás fenyegeti, a jelenségek veszélyforrásként való felmutatása. Hiszen egy olyan világban élünk, amelyben az eredeti, a közvetlen, a jelenlét, az aura még mindig egyértelmű értéknek van felmutatva, miközben már rég a másolatok, a közvetítések, a távollét világában tartózkodunk. A könyv legnagyobb erényének azt tartom, hogy elkerüli a moralizálásnak ezt a csapdáját, és úgy mutatja fel ezeket az új tereket, mint valós, összetett megélési lehetőséget. A könyv részvizsgálatai ezeknek az átalakulásban lévő realitásoknak próbálnak a nyomába eredni, aminek érdekében jól mozgósítódik a szerzőnek a finom distinkciók, az aprólékos megfigyelések és leírások iránti érzéke.

Milyen új terekről van szó?

Egyik kiemelt témája a könyvnek a múzeumnak mint cselekvési és érzékelési térnek az alapos szemügyre vétele. A múzeum átalakulóban van, már nem csak a kiállítási tárgyak elhelyezésének semleges tere, hanem, ahogy a szerző is mondja, a kísérletezés, a különböző nyelveken, kódokon, különböző médiumokban megszólalás terepe. (35.) Ennyiben jó példát szolgáltat arra, amit a szerző a médiatektúra fogalmán

keresztül megpróbál felfedni. Ebben az új múzeumban az offline és az online valóságok természetes módon egészítik ki egymást, az implikáltság és a cselekvőkészség új lehetőségei nyílnak meg, aminek következtében a múzeumlátogató is hangsúlyosabb pozícióba kerül. A szerző ezeket a lehetőségeket mindig konkrét példákon keresztül teszi megfoghatóvá. Ahogy a virtuális valóság (VR) technológiájának megértésében is fontos helyt foglal el a szerző saját elményeinek bemutatása. A VR, annak ellenére is, hogy mint technológia, még mindig csak gyerekcipőben jár, képes arra, hogy beléptessen egy teljesen új, ismeretlen térbe, ami által az immerzió és a jelenlét érzete is megképződik. Egy másik kedvenc témája a szerzőnek az online kultúrafogyasztás, amelyet egy olyan új érzékelési térnek tekint a szerző, amely képes növelni cselekvőképességünket.

A múzeumok átalakulásával kapcsolatos fejtegetésekben vezeti be a szerző az átnézeti tér fogalmát, amelyet kiemelttem recenzióm címében is. Számonra ez a fogalom annak tapasztalatát jelzi, hogy egyszerre különböző terekben tudunk létezni, amelyek áthatják egymást, így egészítik ki, gazdagítják tapasztalatainkat. E fogalom felől tudom nézni a könyv különböző interpretációit is. Egyikből át tudunk nézni, sőt menni a másikba. Amit meg tudunk a múzeumokról, afelől látni tudjuk, amit a VR használhatóságáról, vagy az online színházi előadásnézés közben tapasztalhatunk. De egy régi mese, vagy éppen egy modern képregény is alkalmat szolgáltat arra, hogy elgondolkodjunk azon, a látszat milyen mélyen hatja át létezésünk. A digitális-virtuális világba való belemerülés nem eltünteteti az identitásunk kérdéseit, hanem csak jobban kiélezi.

Természetesen vannak területek, amelyek kimaradtak a könyvből. Többek között a videójátékok egész kérdésköre, amely a ludológia tágabb kutatási területébe illeszkedik. De annak a jelenségnek a tárgyalása is találhatott volna ide, amit adatosításnak (datafi-

catio) neveznek, miszerint maga az ember, a társadalmi élet egésze adatokká alakul át, és ezek mélyen meghatározzák mindennapi tevékenységeinket a vásárlástól, az egészségünk menedzseléséig. De az adatosítás magát a tudományos tevékenységet is átalakítja, amely egyre inkább különböző mérési, idézési indexek függvényeként kezd működni. A médiatek-

túra átnézeti tere több ponton felnyitható, anélkül, hogy azt éreznénk, teljesen bejártuk labirintusát. Ezért érezhetjük a könyv elolvasása után, hogy nem kitaláltunk a labirintusból, hanem belülről tapasztaltuk meg jellegzetességeit. Nem megfejtődött valami, hanem közelebb kerültünk hozzá.

Tamás Dénes

A SZOCIOGRÁFIA ÚJ FÓRUMA

■ Több mint száz éve vetette meg a lábát a magyar kultúrában a szociográfia, de tudtommal először indít folyóiratot. Könyvsorozatban, rovatokban hívta fel magára a figyelmet már a két világháború között, de időszaki kiadványban nem. A *Szociográfia* 2025 decemberében jelent meg a világhálón, a Magyarországi Felfedezése Alapítvány folyóirataként. Friesz-Kovács Kamilla, a főszerkesztő rövid bevezető írásában nem részletezte a kiadvány küldetését, feladatát, mert az amúgy is nyilvánvaló, de fontosnak tekinti, hogy bejelentsen: „külön rovatban keressük arra a kérdésre a választ, hogy mi is a szociográfia, és miért fontos, hogy újra és újra elmeséljük a valóság történeteit” (6.). Ugyanis a szociográfia bizony többértelmű fogalom. Egyféleképpen határozta meg az alapozó holland Sebald Rudolf Steinmetz (1862–1940), másképpen a „magyar szociológia első műhelye” a századfordulón, megint másképp a 30-as évek „népi írói”, s végképp más felfogásban írtak a 70–80-as időszak „új szociográfusai”. Tehát az etnográfiaiban és szociológiáiban meghonosodott módszer és a folyóirat címe nem fedik egymást. A magyar szociográfia más, görgönyösebb útra tért a két világháború között, rendszert bíráló, leleplező, de ugyanakkor szépírói irányultságával. Ez a másság az évtizedek folyamán tovább fokozódott és diverzifikálódott. Érthető tehát, hogy Tóth Pál Péter, az Alapítvány elnöke, nagyon különböző felfogású írásokat helyezett az általa szerkesztett, *Mi a szociográfia?* című rovatba.

Szále László esszéiben kifejtett nézete szerint „a szociográfia olyan, mint az ezermester vagy a polihisztor: a mindenhez ért, a részletekhez kevésbé. Ezért a tudomány nem szereti. Nem tiszta műfaj. Akárcsak az élet. Erről szól a szakbarbár szó. Tulajdonosa a

szakmájához ért, az élethez nem. Az életről szóló emberi megnyilvánulások először szakosodtak – hogy mélyebbre áshassanak –, de aztán jött a keveredés, a sokoldalú látás szükségessége. Ez a tudományban – a ma is tartó – interdiszciplinaritás kora. A szépirodalom is erre halad. Tele van tudományos, esszéisztikus, útleíró, anekdotikus – és igen, szociografikus – betétekkel. Néhány név csupán – ide indoklás se kell –: Thomas Mann-tól, Németh Lászlóig, Krasznahorkaitól Závada Pál-ig vagy Láng Zsoltig. S csak a példa kedvéért – anélkül, hogy a gyékényükre akarnék tolazkodni –, ha én szociográfia-írók, lopok mindenhol. Történelemtől, szociológiától, helytörténettől, néprajztól, irodalomtól, hogy saját, gyarló látó, láttató és kifejező képességeimet kiegészítsem, s témámhoz méltóvá közelítsem” (13.). Ez a felfogás számomra a 70–80-as évek *Mozgó Világának* a szociográfiát megélénkítő koncepcióját visszhangozza.

Merőben más Cseke Péter meghatározása: „Történeti kutatásaim és a műfaj »gyakorlásában« szerzett tapasztalataim arról győznek meg, hogy a szociográfia voltaképpen a közösségi önismeret eszköze – kisebbségi és többségi helyzetben egyaránt. Számomra a szociográfia ott kezdődik, ahol a szociológia végződik; vagyis: amikor a száraz adatok életre kelnek; amikor a számok mögött feltűnnek az emberi sorsok, helyükre kerülnek az emberi viszonylatok, a helyzet-érzékeltető idők és történetek, a bennünk élő – írásunk révén túlélő – arcok.” (22.) Talányos számomra ez a megfogalmazás, többek között azért is, mert nehéz elképzelnem, miért és hogyan lehet a szociográfia a „községi önismeretnek” eszköze, s még inkább azért, mert élesen elválasztja a szociográfiát a szociológiától, ami ugye távolról sem száraz adathalmaz.

A délvidéki Pastyik Lászlót nem a műfaj megragadása foglalkoztatja, hanem annak megjelenése az első világháború után: „A *Híd* című folyóirat köré csoportosult szociográfusok a délvidéki magyar kisebbség kisemmizettségét írták le. A királyi Jugoszláviában a 20-as években olyan földreformot hoztak, amely a magyar mezei népeségnek nem nyújtott távlatos életteret. A magyar parasztoknak kiútként a kivándorlás és Dél-Amerika meglakása kínálkozott. [...] A *Híd* mellett a polgári *Kalangyában* publikáló szerzők is művelték a társadalomleírást. Ebben a folyóiratban Herceg János több alkalommal programcikket is közölt. A legjelentősebb ezek közül a *Cél és vallomás* c. írás volt. Sok mozzanatban ma is időszerűnek minősíthető program, pl. hogy a létünkéről felelősséggel kell szólni.” (23–24.) Pastyik számára a hátrányos társadalmi helyzeten túl, a kisebbségi lét a inspiráló tényező.

Czibak Ilona szerint „a szociográfia több a tanulmánynál, a statisztikánál, a »tudománynál«, mert mélységeket láttat és magával visz, a jó szociográfia belénk bújik. Hogy ilyen hatás kialakuljon, kell az olvasó érzékenysége, fogadókészsége, s nem utolsósorban az író Isten adta képessége a láttatásra. Egyszerre kapunk társadalmi valóságot, kritikát, változást sürgető reflektorfényt és igényünknek megfelelő irodalmi, művészeti élményt (legyen az irodalmi szociográfia, szociográfiai ihletű vers, vagy dokumentumfilm). Nem utolsósorban: formálják a világlátásunkat, »nevelnek«, összekötnek, érzékenyítenek és gazdagítanak.” (27.) Tehát számára nemcsak a műfaj definiálása a fontos, hanem célja megragadni, hogy voltaképp miért írunk szociográfiát. És itt elsősorban az emóció kiváltására kerül a hangsúly.

Egészen más fekvésben ír a szociográfiáról – a *Szociálpszichográfia avagy társadalmi lélekrajz* c. rovatban – Lányi Gusztáv, a pszichológus, de e műfaj kísérletező kedvű művelője is. Szakszerű tanulmányban vázolja a szociográfia helyét a társadalomtudományok

rendszerében, s gondolatmenete alapján megállapítja, hogy „a szociográfia a személyes és kollektív társadalmi életvilág leírására, diagnosztizálására és terápiájára hivatott alkotói tevékenység. A szociográfia – ellentétben a diszciplinárisan kötött szociológiával és pszichológiával – kihívóan nyitott alkotói jelenlétet és kreativitást igényel. Ez persze ugyanakkor a kockázata is. A szociográfus nem annyira a tudományos publikációk terén keresi alkotói erőfeszítéseinek eredményét, mert a társadalmi, politikai – általában az emberi – viszonyok közvetlen alakítására (többsnyire átalakítására/reformjára) tesz javaslatot. A magyar szociográfia történetében azt láthatjuk, hogy a szociográfus gyakran politikai cselekvővé is vált szociográfiai felismerései, eredményei következetes végiggondolásából eredően (például Darvas József, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter – Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Haraszti Miklós stb.).” (41.) Meggondolandó elméleti fejtegetései után saját szociográfiával ajánlkozik meg az olvasót, ugyanis amellett érvel, *Balatoni élet/képek* c. írásával, hogy „a társadalmi lélekrajz a szociográfia és pszichológia termékeny kapcsolatának életképes gyümölcse lehet”.

E négy írás is szemlélteti, milyen sokféle megközelítés, felfogás, politikai indulat határozza meg a mai magyar szociográfiát. (Megjegyzem, hogy az oly behatároltnak vélt szociológia sem olyan egységes, sem nálunk, sem másutt, s minden korszakában találunk a szociográfiára emlékeztető műveket.) Biztos vagyok abban, hogy Tóth Pál Péter rovata hosszú életű lesz, a gyorsan változó valóság a mégoly nyitott műfajok újragondolását is serkenti.

Ugyancsak meglepő rovat a *Fiatal szociográfusok fóruma*, amelyet Sztáray Kézdy Éva kezdeményezett. Tudtommal az egyetlen budapesti szociológia kari oktató, aki éveken át önálló tantárgyként oktatta a szociográfiát. Érdeme nemcsak az, hogy rangos szociográfusok műveit olvastatja, vitatja meg diákjaival, hanem az ösztönzés, hogy

saját maguk fedezzék fel és írják le saját életviláguk rejtett témáit. Egy olyan szociológiai oktatási rendszerben, ahol a jövő társadalomkutatóit főként szétteredezett diszciplínák, ágazatok, elméletek elsajátítására sarkallják, Sztáray szociográfiaoktatása társadalmi érzékenységre és önálló kutatásra serkent. S hogy munkája eredményes, annak bizonyítékeként az olvasó figyelmébe ajánlom diákjai, Béki Enikő és Szabó Katinka „miniszociográfiáit”.

A *Szociográfák* című rovat eredeti írásokat tartalmaz. Czibak Ilona saját halmozottan hátrányos gyerekkorát idézi fel, valóban megrendítő élményt nyújtva. Kondorosi Csenge nem szociográfiát közöl, hanem egy kulturális antropológiai doktori esettanulmányt, amelyben túlteng a szakzsargonban megírt elemzés. Viszont nagyon is a lap profiljába illő az *Interjúk és beszélgetések* című rovat, mert valóban egy marginalizált világ történetét eleveníti fel. A Kamarás István felkérésére asztalhoz ült Bajnok Dániel ókortörténész, Máté-Tóth András valláskutató és Völgyesi Orsolya egyháztörténész a szocializmus éveiben kialakult (de ma is működő) Bokor-mozgalmat boncolgatják. A 80 éve indult mozgalomra figyelve nem csupán a katolikus bázisközösségek hitéletét vizsgálják egyháztörténeti perspektívában, hanem annak társadalmi mozgatórugóit is. A *Kritika és recenzió* rovatban szintén szerepel Kamarás István, de nem moderátorként, hanem szerzőként, akinek *Egyházam lábnyomában* című könyvét Nemes Márk elemzi.

Fontos lépés a *Szociófotó* rovat életre hívása egy szociográfiai folyóiratban. A szerkesztő tudja, hogy milyen

mérhetetlen szolgálatot tett a szociofotó és a dokumentumfilm a szociográfia műfajának elterjesztése és kiszélesítése terén. A Horváth Péterrel készült interjú és szociofotóiból készül összeállítás meggyőző ennek létjogosultságáról. Várjuk új és régi dokumentumfilmek megjelenítését a folyóiratban. A kiadvány tovább szélesíti művészeti tematikáját a *Képzőművészet és vizuális kultúra* című rovattal, mert a szerkesztők, Kéri Decsi Ilona Luca és Kéri Imre szerint a művészi feldolgozásoknak fontos funkciója lehet a szociográfiában, legyen az nyomtatott vagy filmes közeg.

Újszerű a *Könyvrészletek* című rovat létrehozása. Egy online folyóirat megteheti azt, hogy már megjelent művekből közöl bő részleteket. Szerintem nem csupán népszerűsítő, reklám funkciót tölt be Falusi Márton *A kikényszerített álom. Tamási Áron szülőföldjén* című könyvének az idézése, hanem a műfaj nyitottságát jelzi.

Ha nem koptatták volna el a „hézagpótló” szövegetélünket, így minősíteném e folyóirat megjelenésének tényét. Mert egyszerre buzdít társadalmi érzékenységre és az irodalmi ízlés fejlesztésre, ugyanakkor a rejtett valóság, a hátrányos helyzet feltérképezésének nem konvencionális módozatainak fejlesztését ösztönzi. A *Szociográfia* nem egy szakmai gyűlekezet belső kommunikációs eszköze, hanem egy kulturális-tudományos határokat áthágó, kísérletező fórum.

(*Szociográfia*. 2025. első szám)

<https://magyarorszagfelfedezese.hu/wp-content/uploads/1.-szam-Szociografia.pdf>

Rostás Zoltán

ABSTRACTS

Imre József Balázs

■ *State Assignments of Teachers in Socialist Romania and Éva Cs. Gyimesi's Protests*

Keywords: *deportation, dissidence, labor policy, protest, state assignment*

The article examines the way in which Éva Cs. Gyimesi, in a formal petition, drew a parallel between the contemporary practice of assigning newly graduated university students to compulsory work placements and the earlier communist institution of forced residence. The study argues that this comparison was far more than a rhetorical gesture: it exposed the underlying continuity between different mechanisms of state control over mobility, labor, and personal autonomy within the socialist system. By linking graduate placement policies to practices associated with political coercion in an earlier phase of the regime, Cs. Gyimesi challenged the officially promoted interpretation of placement as merely a guaranteed employment opportunity and a socially beneficial labor policy. The authorities' reaction demonstrates that the analogy touched upon a particularly sensitive political and ideological issue. State representatives sought to frame the placement system exclusively in terms of workers' rights, social integration, and economic necessity, thereby depoliticizing the compulsory dimensions of the practice. However, the article shows that, within a broader international and historical context, enforced forms of population movement, relocation, and restricted residence inevitably carried associations with coercion and political repression, and could inevitably be linked to the homogenizing efforts of the national communism of the late Ceaușescu regime.

Nicolae Balotă

■ *"Sacrifice Is Essential to Living an Upright Life": Answers to Ovidiu Pecican's Questions*

Keywords: *adaptation, deportation, forced labor, prison, state socialism*

In a reflective interview Nicolae Balotă, as an internationally well-known literary scholar, recounts to Ovidiu Pecican his experiences following imprisonment under the communist regime, with particular attention to the period of forced residence that followed his release from prison. The interview offers a nuanced testimony situated at the intersection of political repression, memory, and personal rediscovery. Balotă describes how, after years spent in prison, he was relocated to the village of Lătești, a settlement near the Danube created by displaced populations from the Banat region during the Stalinist period. Through his recollections, the scholar explores how spaces shaped by coercive state policies simultaneously became sites of adaptation, reflection, and partial recovery of individuality. Particular emphasis is placed on the paradoxical nature of forced residence in Balotă's narrative. Although he remained under surveillance and deprived of genuine freedom, he recalls this period as the only time in his life when he truly experienced rural existence. The interview contrasts the confinement of prison with the relative openness of the Danube landscape, and with the solidarity between the inhabitants of Lătești.

Tamás Gusztáv Filep

■ *Zsigmond Kemény in 1848*

Keywords: *journalism, Zsigmond Kemény, 1848, Pesti Hírlap, political agenda*

The appreciation of Zsigmond Kemény's oeuvre has been informed by the interpretation and evaluation of his writings concerning the author's role in 1848-49's Hungarian revolution and independence war. He was the leading columnist of *Pesti Hírlap* at the outset of the Peoples' Springtime. In his opinion pieces he promoted the centralist agenda. He shared the positions of Antal Csengery and József Eötvös,

aiming at a constitutional social life based on liberties achieved and lacking revolutionary disorder. As an elected deputy in parliament he supported the government of Count Batthyány. The main concern of his journalism before the open confrontation between Vienna and Hungary's government was the future and preservation of the Habsburg Empire. Later the main argument of his writings became the defence of lawful foundations and constitutional order. He repeatedly discussed Pan-Slavism as the primary threat, while he soon accepted that the Croatian unrest is based on real societal demand. Kemény as a columnist and as an official protected the ideals of 1848 and rejected those of 1849, as someone who would not renounce the chances of peace. Kemény, joined by Csengery, resigned from his leading position at *Pesti Hírlap* by the end of 1848.

Mária Gál

■ ***Fourteen Years and Two Purple Letters***

Keywords: *forced residence, oral history, social exclusion, state socialism, terror*

The article examines the phenomenon of D. O. (domiciliu obligatoriu, or forced residence) in communist Romania as one of the most revealing manifestations of the regime's repressive logic and mechanisms of social exclusion. Drawing on the methodological conditions that characterized historical research immediately after the fall of communism, the study reflects on the difficulties scholars faced when attempting to reconstruct the history of postwar political persecution. In the absence of accessible archives, researchers were compelled to rely primarily on oral history testimonies and contemporary press sources, which often provided fragmentary or contradictory information. Through successive interviews, however, previously silenced aspects of the communist system gradually emerged, and the author published a volume about the topic in

1996. The study emphasizes that the regime's policies, despite their ideological claims of constructing a morally superior and socially just order, relied systematically on terror, coercion, and the destruction of basic human rights. In this context, the measures directed against the aristocracy, nobility, and other categories labeled as "class enemies" represented an especially radical form of political persecution. The author reflects also on the slowness of commemorative, healing processes.

Bíborka Kúrti

Perspectives, Memory, and the Tensions Between Human and Animal Narratives

Keywords: *deportation, narrative structure, nonhuman, temporality, trauma*

The article by Bíborka Kúrti examines the narrative and conceptual differences between *It's Raining in Moscow*, a novel by Zsuzsa Selyem, and the memoir of her grandfather, István Beczásy, with particular attention to their contrasting approaches to temporality and the representation of trauma. The study argues that the Beczásy memoir follows the conventions of classical autobiographical narration through a linear and coherent treatment of time, in which events of his deportation unfold according to a stable chronological sequence and traumatic experiences remain narratively identifiable and reconstructable. This structure reflects the traditional logic of memoir writing, where the retrospective organization of events seeks to establish continuity, causality, and interpretive coherence within personal and historical experience. In contrast, Selyem's novel fundamentally disrupts this linear conception of time through the use of animal narration. The article demonstrates how the nonhuman perspective relativizes temporality by placing human existence alongside the lives of animals, trees, and other living beings characterized by radically different temporal scales. As a result, time no longer progresses as a unified

historical trajectory, but instead emerges as a fragmented coexistence of multiple forms of life and duration. Unlike the conventional memoir form, the novel resists organizing events into a single comprehensive narrative, thereby destabilizing the notion of history as a coherent and closed sequence of past events, and as a result, trauma becomes dispersed across human and nonhuman perspectives, preventing its consolidation into a unified narrative structure or a stable interpretive model.

Katalin Lakatos-Fleisz

■ ***Life in a Spiritual Gulag***

Keywords: *crying, gaze, madness, purity, sunlight*

The article analyzes Bruno Dumont's 2013 film *Camille Claudel 1915* by closely examining motifs of gaze, purity, sunlight, tears, and madness. It foregrounds the film's intent to distill a few days of Claudel's prolonged institutionalization, illuminating the visual symbolism beneath its austere surface.

Kinga Lázár

■ ***"I Write Because My Mother Could Not" – Matrilineal Heritage as a Tool of Self-Representation in the Anthology Reinventing the Enemy's Language***

Keywords: *Native American women's writing, self-representation, decolonial methodology, counter-discourse, indigenous literary studies*

The article examines the anthology *Reinventing the Enemy's Language* (1997), edited by Gloria Bird and Joy Harjo, focusing on how the volume's authors represent matrilineal heritage as a strategy of self-representation. To this end, I identify the knowledge transmitted through female lineage along three mutually constitutive dimensions – the sacrality of the body, the relationship to language, and the responsibilities traditionally associated with women in tribal communities – interpreted through Brant Castellano's and Janice Hill's defining characteris-

tics of Indigenous knowledge. A further aim is to outline an ethical, non-native methodology that complements literary analysis with anthropological sensitivity.

Péter Bence Marosán

■ ***The Context of Context and Phenomenon: An Attempt at Self-Interpretation***

Keywords: *rationalism, Enlightenment, meaning of life, transcendental philosophy, phenomenology, phenomenological metaphysics*

Since the time of René Descartes and his contemporaries, modern philosophy has sought to ground science, humanity's entire worldview, and society itself upon the principles of pure rationality. Yet in the radical materialism and atheism that emerged during the Enlightenment – in thinkers such as Claude Adrien Helvétius, Paul-Henri Thiry d'Holbach, and the Marquis de Sade – the meaningfulness of both the world and human existence ultimately appeared to be called into question. The transcendental philosophies beginning with Immanuel Kant may therefore also be interpreted as desperate attempts to preserve belief in the meaningfulness of human life while remaining compatible with the principles of radical rationality. The same intention can be observed in the classical figures of phenomenology, such as Edmund Husserl, and likewise among contemporary phenomenologists such as László Tengelyi and Balázs Mezei. In my book *Context and Phenomenon III: The Anatomy of the Absolute*, I likewise attempt to defend belief in the meaningfulness of human life in a manner consistent with contemporary scientific research, on the basis of phenomenological philosophy – that is, a mode of thinking which takes subjective, first-person experience as its constant point of orientation.

Róbert Csaba Szabó

■ ***Between Amateur and Professional Theatre: Two Case Studies – An***

Analysis of the Theatrical Performances of András Sütő and Zoltán Hajdu's The Barefoot Bride and Magda Simon's The Hundred-House Wedding

Keywords: *amateur performance, collectivization, socialist realism, state socialism, theatre*

The Hundred-House Wedding and *The Barefoot Bride* were among the frequently performed theatrical productions of the 1950s in Romania's Hungarian theatrical culture, staged in several theatres and reaching broad audiences through amateur performance groups. Both works were considered preferred cultural outputs by the state socialist regime and received official recognition through awards. Their narratives foreground a theme of particular significance for state propaganda: the collectivization of the agriculture. At the centre of both plays is a love story, through which the conflict between younger and older generations is articulated, with the acquisition of land serving as the primary stake. The protagonists of these works embody the heroes of the emerging social order: peasants and workers.

László Szarka

■ *The Idea of a Homogeneous Slavic Nation-state: Edvard Beneš's Presidential Decrees and the Decrees of the Slovak National Council*

Keywords: *collective guilt, Czechoslovakia, minority, nation-state, Second World War*

Edvard Beneš, the country's second president, played a central role in the reestablishment of Czechoslovakia, which had ceased to exist after a brief two-decade period. With the help of his government-in-exile and State Council, established in London between 1940 and 1945, he secured the support of the Allied powers from 1941 onward for the restoration of the Czechoslovak state and the elimination of the German minority. Presidential decrees, which ensured the functioning of the state as legal norms with the force of

law, played a key role in this process. The article specifically examines the decrees targeting the German and Hungarian minorities based on the principle of collective guilt, as well as the similar decrees issued by the Slovak National Council in 1944–1945. In the concluding section, the author examines the reasons why, since 1989, it has not been possible to draft a similar declaration of reconciliation in Hungarian-Czechoslovak or Hungarian-Slovak relations as those that had already been issued in German-Hungarian relations at the time.

Attila Tárnok

■ *English-language Fiction in the Caribbean: Women Authors*

Keywords: *Caribbean, colonial society, fiction, migration, novel*

In Caribbean novels the representation of childhood is an obsessively recurring theme; authors may feel it an impediment to give voice to their childhood experiences, and they depict a restrained social environment which impels the protagonists to leave their native islands in search of channels for further development when reaching adolescence. Female authors, Merle Hodge and Jamaica Kincaid might even experience a double disadvantage. The analysis of their novels, *Crick Crack*, *Monkey* and *Annie John* serve here as illustrative examples.

András Visky – Vera Prontvai

■ *We Can't Remain Innocent*

Keywords: *barrack dramaturgy, metaphysics, open dramaturgy, theatre, trauma*

In a discussion about András Visky's literary and theatrical works, Vera Prontvai and the author offer possible interpretations of Visky's oeuvre in connection with keywords like trauma, heritage, continuity of traditions, captivity, metaphysics, transformation. The novel *Kitelepítés (Deportation)* by Visky offers a new perspective on his previous works, and it triggered an important wave of new interpretations that are dealt with in the discussion.

XK KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

alapítási év:

1926

A Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓÍRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módozatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org
<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere
életben maradásához járul
hozzá. Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Balázs Imre József

Balázs Imre József (1976) – irodalomtörténész, egyetemi docens, BBTE, tudományos kutató, Lucian Blaga Egyetem, Széchenyi, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Balogh, Nicolae (1925–2014) – román irodalomtörténész, egyetemi oktató

Becze Ágnes (2005) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Demény Péter (1972) – költő, tiszteletbeli főszerkesztő, Matca, Bukarest

Filep Tamás Gusztáv (1961) – történész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Gál Mária (1965) – történész, újságíró, Népszava, Budapest

Gergely Tamás (1952) – író, Stockholm

Gömöri György (1934) – költő, irodalomtörténész, London

Király Gábor (1979) – festőművész, Kecskemét

Kürti Báborka (2006) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Lakatos-Fleisz Katalin (1978) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Pszichológia és Neveléstudományok Kar, Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozat

László Zsuzsa (2002) – kritikus, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár

Lázár Kinga (2001) – költő, doktorandusz, BBTE, Kolozsvár

Marosán Bence Péter (1978) – filozófus, habilitált egyetemi docens, Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem

Pecican, Ovidiu (1959) – történész, író, egyetemi tanár, BBTE, főszerkesztő, Steaua, Kolozsvár

Prontvai Vera (1981) – egyetemi adjunktus, PhD, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Rostás Zoltán (1946) – szociológus, professor emeritus, Bukaresti Egyetem, Bukarest

Szabó Róbert Csaba (1981) – író, szerkesztő, Látó, egyetemi adjunktus, PhD, Művészeti Egyetem, Marosvásárhely

Szarka László (1953) – professor emeritus, Selye János Egyetem, Komárom

Tamás Dénes (1975) – filozófus, író, egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Csíkszereda

Tárnok Attila (1963) – író, műfordító, PhD, Esztergom

Visky András (1957) – író, költő, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

Nemzeti
Kulturális
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

iskola
alapítvány

„Cs. Gyimesi Éva egy beadványban a friss egyetemi végzettség kihelyezésének aktuális gyakorlatát a kommunista rendszer egy korábbi szakaszára jellemző kényszerlakhely intézményével hozta kapcsolatba. A hatalom reakciója arról tanúskodik, hogy ez a felvetés érzékeny ponton érintette azokat, akik egyszerűen munkavállalási jogként és lehetőségként próbálták keretezni a kihelyezés korabeli praxisát, hiszen nemzetközi kontextusban a kényszerű lakosságmozgások, kitelepítések másfajta figyelemben részesültek, nyilvánvaló történelmi okok miatt.”

(Balázs Imre József)

ISSN 1222 8338

10 LEJ
950 FT

DEPORTARE, REPARTIZARE
DEPORTATION, STATE ASSIGNMENT